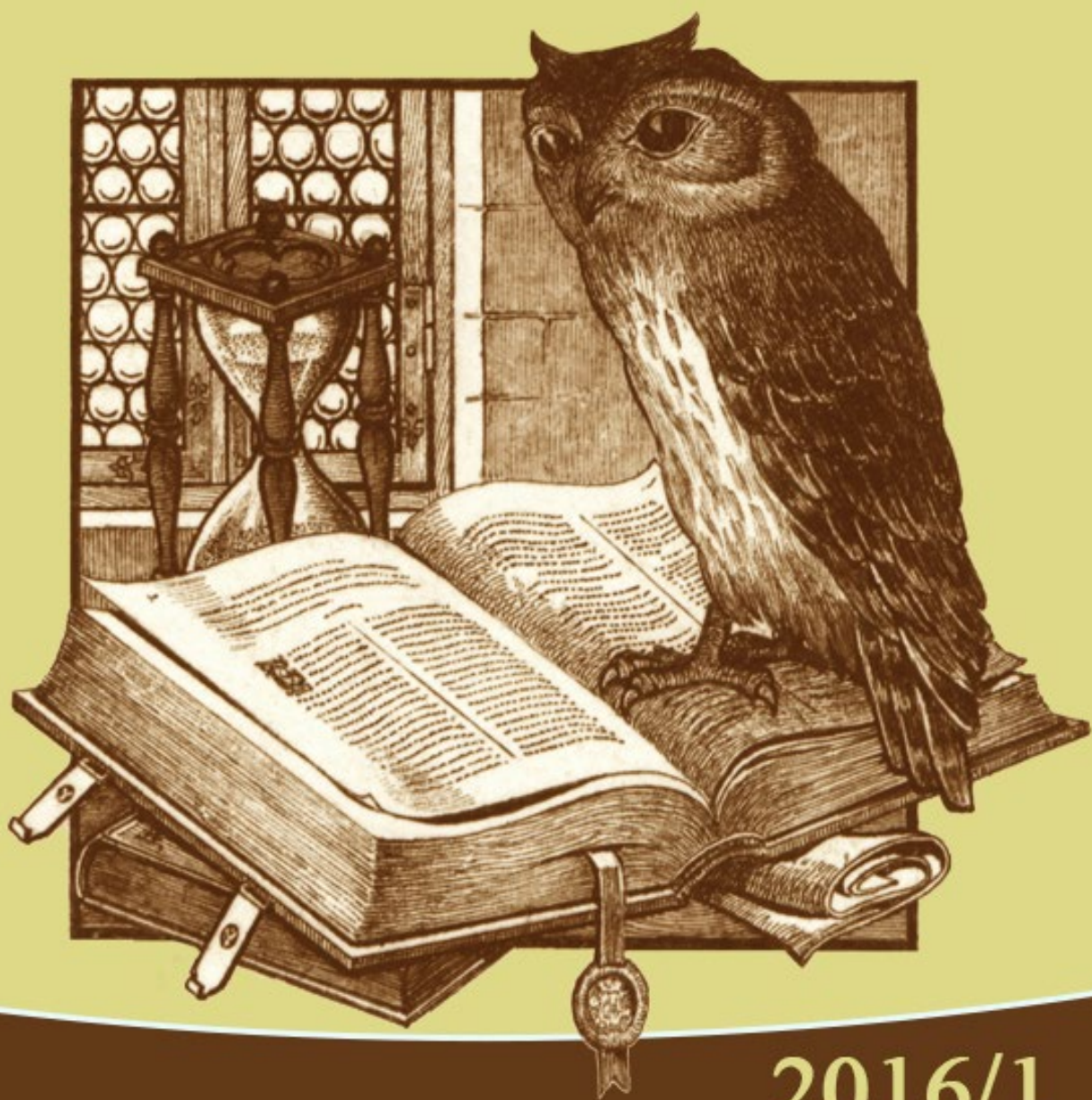

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

2016/1

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

III. évfolyam, 2016/1. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

Megjelenik évente kétszer
III. évfolyam, 2016/1. szám

FELELŐS KIADÓ:

Bódis József, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, Font Márta, Jankovits László,
Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

F. Dárdai Ágnes

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

Dezső Krisztina

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Lengvári István, Polyák Petra,
Schmelcz-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor

LEKTOR:

Koltai Zsuzsa, Vonyó József

NYELVI LEKTOR:

Arató Balázs (angol)

OLVASÓSZERKESZTŐ:

Szilágyi Mariann

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Gergely Zsuzsanna

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya

7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.

+36-72/501-600/22651, 22675

adastra-szerkesztoseg@lib.pte.hu

<http://per-aspera.pte.hu>

A borítón dr. Strommer György ex librise látható.

ISSN 2064-6038

doi:10.15170/PAAA.2016.03.01

Tartalom

TANULMÁNYOK

Szilágyi Judit

*Egyetemi múzeumok és gyűjtemények Magyarországon,
avagy sajátos helyzetű gyűjtemények bemutatása*..... 9

Gausz Ildikó – Pap Kornélia

Egyetemtörténeti műhely Szegeden 25

Dezső Krisztina – F. Dárdai Ágnes

A Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény 36

Blaskóné Majkó Katalin – Bojtos Anikó

*A Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtárának
és Művészeti Gyűjteményének története*..... 53

Kapronczay Katalin – Magyar László András

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményének története 69

Szabó Katalin

Camera obscura – fény és árnyék..... 80

Szeberényi Gábor

*Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése.
Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőségfeltételei
az 1920-as évek elején (III. közlemény)*..... 92

MŰHELY

Romics Imre

A Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikájának múzeumáról..... 109

Varga András

A sitiprinc. Horváth Rudolf cigány néprajzi kézírata (1911)..... 113

VISSZAPILLANTÓ

Riport Ádám Antal professzorral..... 122

Múzeumi raktárak, iskolai szertárak: kincstárak 132

Berde Botond †

Egy hálás tanítvány személyes emlékei egy atyai barátáról – igaz anekdóták 137

SZEMLE

Molnár Dávid

Az egyetemi tudáselit adatbázisai a polgári Magyarországon 141

Contents

STUDIES

- Judit Szilágyi
*University Museums and Collections. A survey and
discussion about Hungarian Academic Heritage* 9
- Ildikó Gausz – Kornélia Pap
Centre of University Studies 25
- Krisztina Dezső – Ágnes F. Dárdai
University History Collection of Pécs 36
- Katalin Blaskóné Majkó – Anikó Bojtos
*The History of the Library and the Art Collection
of the Hungarian University of Fine Arts*..... 53
- Katalin Kapronczay – András Magyar László
*The History of the Collection of the Semmelweis
Library for the History of Medicine, Budapest*..... 69
- Katalin Szabó
Camera Obscura – Light and Shade..... 80
- Gábor Szeberényi
*József Holub and the Relocation of the Tagányi Library to Pécs.
The Existential Opportunity-conditions of a Small Town History
Professor at the End of the 1920's. (Part III)*..... 92

COMMUNICATIONS

- Imre Romics
About the Museum of the Semmelweis University Urology Clinic..... 109
- András Varga
Sitiprinc. The Gypsy Folklore Manuscript by Rudolf Horváth (1911)..... 113

RETROSPECTIVE

- Interview with Professor Antal Ádám*..... 122

Museum Stores, School Supply Rooms: Treasuries..... 132

Botond Berde †

*Personal Memories of a Grateful Disciple about
a Fatherly Friend. – True Anecdotes*..... 137

REVIEW

Dávid Molnár

Databases of the University Knowledge Elite in the Civilian Hungary..... 141

TANULMÁNYOK

Szilágyi Judit

Egyetemi múzeumok és gyűjtemények Magyarországon, avagy sajátos helyzetű gyűjtemények bemutatása

Bevezetés

Noha a felsőoktatási intézmények által az oktatáshoz és kutatáshoz felhasználandó gyűjtemények alapítása és fenntartása a középkori egyetemek idejében gyökerezik, szakmai szempontból különösebb figyelmet csupán a 20. század végétől kaptak ezek a múzeumok és gyűjtemények. A társadalomban, s ekképpen a felsőoktatásban is az utóbbi időben zajló radikális változások – a globalizáció, az Európai Felsőoktatási Térség és az Európai Kutatási Térség igénye, a Bologna-rendszer bevezetése – az egyetemek számára új feladatokat és elvárásokat eredményeznek, valamint új megvilágításba helyezik az egyetemeken fennálló múzeumok és gyűjtemények jelentőségét is. Az alapvető változások – mint a megváltozott diszciplínák és kutatási prioritások – krízishelyzetbe állítják az egyetemi múzeumokat, úgy tűnik, elvesztik hagyományos feladataikat, és a sürgősség látszata a finanszírozásuk és további fenntartásuk kérdéseire is rányomja a bélyegét.

Egyrészt a felsőoktatási intézmények szerepkörének és résztvevőinek bővülése, másrészt a múlt örökségének felértékelődése, a globalizálódó világ kaotikus társadalmi szövedményeit tisztázó gyökerek keresése, a hagyományok újbóli ápolásának hangsúlyos szerepe által a felsőoktatási intézmények tárgyi és szellemi öröksége, valamint muzeális gyűjteményei újbóli figyelmet nyertek. Ez a felértékelődött szerep és a fent említett krízishelyzet ellentmondása hívta életre az utóbbi három évtizedben előtérbe kerülő egyetemi múzeumokat érintő tudományos diskurzust.

Míg Magyarországon a felsőoktatási intézmények nagy számához mérten meglehetősen kevés egyetemi múzeum és gyűjtemény található – bár ez sokkal inkább a történeti és gazdasági okokra, mint a gyűjteményezésre törekvés hiányára vezethető vissza –, egy országos kiterjedtségű együttműködés a magyar egyetemi múzeumok képviselői között kívánatos lenne. Globális szinten az ICOM 2001-ben alapított nemzetközi szervezete, az UMAC (*University Museum and Collections*) törekszik az egyetemi múzeumok közötti partnerkapcsolat és kommunikáció elősegítésére, európai szinten – a hasonló történeti, gazdasági és társadalmi körülményekre hivatkozva – az *Universeum Network* ösztönzi tagjait az aktív múzeumi diskurzusra.

Az egyetemi múzeum definiálása

Az „*egyetemi múzeum egy olyan múzeum, amely szoros kötelékben van az egyetemmel*”.¹ Ez a meghatározás azonban még nem feltételez strukturális kapcsolatot a múzeum és az oktatási intézmény között, hiszen egy oktatási intézménynek szoros köteléke bármely múzeummal lehet. Tehát precízebb azt mondani, hogy az egyetemi múzeumok olyan muzeológiai

¹ GIL 2002. 2.

intézmények, amelyek az adott egyetemhez tartozó tárgyi és szellemi emlékeket gyűjtik, megőrzik, tanulmányozzák és kiállítják.² Az egyetemi gyűjtemény az oktatási intézmény történetére reflektál, annak örökségét mutatja be. Az egyetemi múzeumok az oktatási intézmények küldetésében meghatározott feladatokat hivatottak elősegíteni, tehát egy olyan múzeumról vagy gyűjteményről van szó, mely az egyetem szolgálatában áll. Az egyetemi múzeum tehát olyan múzeum, amely adminisztratíván egy felsőoktatási intézményen belül működik, ebből következik, hogy az oktatás és kutatás segítése mellett kiemelt kötelessége az anyaintézmény örökségének megőrzése és bemutatása is. Az egyetemi múzeum és a felsőoktatási intézmény közötti kapcsolat minden esetben kölcsönösségen alapul, hiszen az egyetem a fenntartást és a hallgatóságot biztosítja, a múzeum pedig anyagával és programjaival az oktatótevékenységet segíti, és kiállításával az egyetemet propagálja.

Az ICOM múzeumdefiníciója szerinti 5 funkció – a kulturális javak gyűjtése, nyilvántartása, megőrzése és állagvédelme, tudományos feldolgozása és publikálása, valamint kiállításokon és más módon történő bemutatása³ – természetesen az egyetemi múzeumokra is vonatkozik, ugyanakkor az egyetemi múzeumok esetében a hangsúly más funkciókra esik erőteljesebben. Az egyetemi múzeumok kiemelten fontos szerepet töltenek be a tanításban és kutatásban. Az oktatás ugyan minden múzeum küldetésében jelentős szerepet tölt be, az egyetemi múzeumok esetében azonban jobban érzékelhető a tanítás és tanulás, a formális egyetemi tréning, a laboratóriumi munka és a gyűjtemény alapú tantárgy fontossága. Az egyetemi múzeum megnevezésben tehát sokkal nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjon az *egyetem* – tehát oktató tér –, mint a *múzeum*.⁴ Az egyetemen belüli gyűjtemények bármelyike, legyen az formálisan kialakított vagy sem, az intézmény felelősségére van bízva. Az egyetem felelőssége, hogy történetének, kultúrájának, hagyományainak anyagi és szellemi javait öröksége részeként megőrizze. Tehát az oktatási intézménynek kiemelt szerep jut a hagyatékának felismerésében, annak felmérésében és gondozásában. Míg a közmúzeumok a társadalom kiszolgálására hivatottak,⁵ az egyetemi múzeumok esetében egy „közösség” a kiszolgálás elsődleges potenciális résztvevője, hiszen történetiségüket tekintve az egyetemi múzeumok egy jól körülhatárolható közösség számára jelentettek/jelentenek oktatási bázist.

Az egyetemi múzeumok több szempontból is sajátos helyzetben vannak, amely révén alapjaikban különülnek el a közmúzeumoktól. Elsőként szervezeti integrációjuk révén válnak egyedivé, hiszen egyetemi tulajdon lévén egy-egy karhoz, tanszékhez, intézethez kapcsolódnak, de azoknak nem szerves részei. Miután történetiségükben nem az általános publikumot hivatottak szolgálni, ezért a közmúzeumok körébe sem sorolhatók – hiszen sokkal inkább a magángyűjteményekre hasonlítanak –, hanem a két intézmény között helyet foglaló entitások.⁶ Éppen ez a köztes helyzet eredményezi az egyetemi múzeumok tisztázatlan önmeghatározását és szerepét, továbbá mind fenntartásukat, mind finanszírozásukat negatívan befolyásolja. Másrészt a múzeum definíciója szerinti elérhetőség és látogathatóság kritériumának a történeti gyakorlatra visszavezethetően nem felelnek

2 GIL 2002. 6.

3 1997. évi CXL. tv. 42. §. 2. pont

4 Lásd: LOURENCO 2005.

5 HUDSON 2004. 85.

6 FREUNDLICH 1964–65. 150.

meg, hiszen kutatógyűjteményekként előzetes bejelentkezés szerint voltak látogathatóak.⁷ Harmadrészt a bemutatás, megjelenítés módjában, illetve a célközönségben mérhető az egyetemi múzeum és a gyűjtemény különbözősége. Az egyetemi múzeumokban és gyűjteményekben az enciklopédikusan kizárólagosságra törekvő tárgyak sora figyelhető meg, melyet az oktatásban, illetve kutatásban használnak ki. Azonban ezek egy-egy tudományterület darbjait mutatják be, melyek nem feltétlenül tehetők érthetővé és élvezhetővé a szélesebb közönség számára (pl. a Bécsi Egyetem Narrentumának patológiás viaszmasolat-gyűjteménye). Ezzel összefüggésben áll fenn az a vita, melyben az egyetemi múzeumok, gyűjtemények még mindig keresik önmagukat, s az egyetemi múzeum optimális bemutatását, megjelenését taglalják. Kiknek is szól a múzeum? A széles látogatói közegnek, vagy csupán egy egyetemi, kutatói csoportnak legyen fenntartva? Magyarországon mindkét irányzatra találunk példát, hiszen például az ELTE Természettudományi Múzeumának vagy Semmelweis Egyetem Anatómiai Múzeumának a célközönsége különbözik az EKF Varázstornyaétól.

Egyetemi múzeumok és gyűjtemények Magyarországon⁸

Magyarországon egyetemi múzeum szervezésére két törvény ad lehetőséget, az 1997. évi CXL., a muzeális intézményekről szóló törvény, illetve a 2005. évi CXXXIX. felsőoktatási törvény, mely szerint a felsőoktatási intézmény gyűjteményt tarthat fenn. A kulturális törvény összetett előírásai miatt a magyar egyetemi múzeumok és gyűjtemények esetében kevés helyen találkozhatunk a múzeumi törvénynek megfelelő múzeummal, bár múzeumnak nevezett muzeális gyűjteménnyel vagy kiállítással igen. Általában az egyetem nem tud megfelelni a szakmuzeológusi elvárásoknak, a látogathatóság szintén sarkalatos kérdés, csakúgy, mint a nyilvántartásba vétel, a folyamatos gyűjtés és feldolgozás, az állagmegóvás, a publikációs tevékenység, sok esetben a kiállításon való bemutatás és a mindezekhez kapcsolódó közművelődési, közönségkapcsolati munka követelményei is. A 2005-ös felsőoktatási törvény szerint a felsőoktatási intézményekben „*kollégiumi, informatikai, szociális, kulturális, sport, könyvtári, levéltári, múzeumi és egyéb (például: közoktatási, gyakorlati képzést biztosító tanműhely, művészeti gyakorlóhely, gyógyító- megelőző, valamint termelő) feladatot ellátó szolgáltató szervezeti egység hozható létre.*”⁹ E joggal élve működnek a mai egyetemi gyűjtemények, s ebből kifolyólag múzeumi regisztrációval nem rendelkeznek, helyenként a múzeum-gyűjtemény-kiállítás terminológiák sem tisztáztak, nem megfelelően használják őket. Számos egyetem kiállítását múzeumnak nevezi, azonban az valójában gyűjtemény (pl.: Semmelweis Egyetem Anatómiai Múzeum) vagy kiállítás (pl.: az Eötvös József Főiskola Múzeuma, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Múzeuma),¹⁰ esetleg még közérdekű muzeális kiállítóhelyként sem rendelkeznek regisztrációval.

⁷ Az idők során azonban számos új típusú gyűjtemény alakult ki (a régebbi hagyományos területekhez képest, úgymint az állattan, növénytan, anatómia és botanikus kertek), a gyűjtemények specializálódásának oka elsősorban a diszciplínák aprózódásában keresendő.

⁸ A 2007–2011 között folytatott kutatás szerint. Lásd: SZILÁGYI 2013.

⁹ 2005. évi CXXXIX. tv. 30. §. 3. pont

¹⁰ A 2007–2011 között folytatott kutatás szerint. Lásd: SZILÁGYI 2013.

Magyarországon hét regisztrált múzeum működik: a Gödöllői SZIE múzeuma (*országos szakmúzeum*); a Liszt Zeneakadémia, SZIE Állatorvosi Kar, ELTE Természettudományi Múzeuma, ELTE Gothard obszervatóriuma, soproni erdészeti gyűjtemény (*tematikus múzeumok*); Spekula csillagvizsgáló Egerben, BMF Aquincumi Kiállítóter (közérdekű muzeális kiállítóhely); Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény (*közérdekű muzeális gyűjtemény*). Intézménytörténeti múzeumok a törvény szerint a közérdekű muzeális gyűjtemény vagy közérdekű muzeális kiállítóhely kategóriába sorolandók,¹¹ e kategóriába kerülhetnének az egyetemi múzeumok és gyűjtemények regisztrálásuk esetén.

Egy egyetemi múzeum regisztrációja azonban bonyolult, többoldalú elszámolási kötelezettséget von maga után. A gödöllői szakmúzeum az egyetemi múzeumok és gyűjtemények szerteágazó, sokirányú megfeleltetésének példája; a múzeum fenntartója a gödöllői Szent István Egyetem, közvetlen felügyeleti szerve a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, szakmai, muzeológiai felügyeleti szerve pedig a Mezőgazdasági Múzeum.¹² A három szerv három különböző apparátust, beszámolási és leltározási módot ír elő, eltérő szakmai nyelv használatával. A hármas szervezeti egység problematikáját a múzeum igazgatójának kinevezése is mutatja, akinek három miniszter (Oktatási Miniszter, Kulturális Miniszter, és a Földművelésügyi miniszter) jóváhagyása kellett, hogy igazgatói kinevezését megkapja. A sok szempontú besorolás nagyban bonyolítja a hivatali teendőket és beszámolókat, valamint megnehezíti a pénzügyi támogatások megszerzését.

Az egyetemi múzeumok és gyűjtemények megtalálása, számbavétele meglehetősen nehéz feladat, melynek komplikáltsága a megjelenő diszciplínák széles skálájában, a megjelenés sokféle formájában (gyűjtemény, kiállítás, emlékhely, botanikus kert stb.), a tisztázatlan fogalmakban (gyűjtemény vagy összegyűjtött tárgyak csoportja) és az intézményi belső és külső kommunikáció¹³ hiányában keresendő. Míg a gyűjtemény egy logikusan összetartozó rendszerben dokumentált tárgyi bizonyítékai az ember tevékenységének vagy környezetének, amelyek folyamatosan vagy időszakosan lettek összegyűjtve előre meghatározott szándékkal,¹⁴ addig az intézményekben összegyűjtött anyag tematikailag nagy részben összetartozó, de leltár nélküli tárgyakból áll, melyet az egyetem vitrinekben, folyosóin mutat meg. A felsőoktatási intézményekben múlik, mit mutatnak meg a nyilvánosság számára örökségük és/vagy büszkeségük gyanánt. Egy kimondottan egyetemi múzeumokra irányuló törvény tudná rendezni a megnevezésekben fennálló káoszt, mely szem előtt tartaná az egyetemi múzeumok speciális helyzetét, de nyilvántartási kötelezettség révén behatárolná azokat, továbbá megóvná ezeket a gyűjteményeket az ad hoc felszámolástól és szétszóródástól.

Az egyetemi múzeumok helyzetét tovább bonyolítja, hogy számos egyetemen társult tagként jelentkezik az oktatásban, kutatásokban felhasznált gyűjtemény, mint

¹¹ 1997. évi CXL. tv. 48. §.

¹² 2009-es adat alapján.

¹³ Belső és külső kommunikáció hiányát mutatja, hogy számos esetben nemcsak a külsős látogatók nem tudnak a gyűjteményekről, de maga az anyaintézmény sem tartja számon azokat. Az intézményi hierarchiában mind a vertikális (tehát az intézmény vezetői és a múzeum és gyűjtemény közötti kommunikáció), mind a horizontális (egyetemi karok, tanszékek és a múzeum vagy gyűjtemény közötti kommunikáció) kapcsolattartás pozitívan járulna hozzá az egyetemi múzeumok ügyéhez.

¹⁴ KOZAK 2007. 64–68.

például a Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Informatikatörténeti Múzeuma, melynek a Szegedi Tudományegyetem biztosítja a helyet, a szakértőket és fenntartását, azonban hivatalosan nem az egyetem gyűjteménye.¹⁵ Szintén a társulásra mutat példát a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem és az Iparművészeti Múzeum együttműködése, mely szerint a múzeumban az egyetemnek vannak tantermei és műhelyei, valamint a hallgatók az Iparművészeti Múzeum raktárában lévő anyagot tanulmányozhatják.¹⁶ Tehát oktatói csere és gyakorlati lehetőség biztosított, még ha nem is a felsőoktatási intézmény tartja fenn az ehhez szükséges infrastruktúrát. Együttműködési megállapodások gyakorlati helyek, gyűjtemények és felsőoktatási intézmények között rendszeresen fennálltak. Egyetemi gyűjteménnyé akkor válik a felsőoktatási intézmény által használt gyűjtemény, amikor annak fenntartásához rendszeresen hozzájárul, tehát nem csupán helybiztosításról vagy szakértői cseréről van szó, hanem a gyűjtemény költségvetésében jelentős összeget képvisel az egyetem által vállalt rész és/vagy szakmai vezetésében részt vesz, valamint a tárgyi anyag a felsőoktatási intézmény tulajdonában áll.

Világszerte az egyetemi múzeumok igyekeznek saját relevanciájukat erősíteni az által, hogy határozottan elszeparálódnak a közmúzeumoktól és történetiségükben – tehát tudományos háttérként – gyökerező előnyükkel igyekeznek megmaradni, elkerülni a felszámolást vagy közmúzeumba való beolvastást. Magyarországon „törvényen kívüli” helyzetük miatt kerülnek a hazai muzeológia figyelmén kívülre. A szak- vagy helyi múzeummal való kapcsolat egyenesen arányos az egyetemek körében fenntartott múzeumok sikerességével és ismertségével. Hazánkban a széles körben ismert egyetemi múzeumok – Liszt Ferenc Emlékmúzeum, Gödöllői Gépfejlődéstörténeti Múzeum, ELTE Természetrzaji Múzeuma, Szent-Györgyi Albert Emlékszoba –, mind folyamatos kapcsolatot tartanak fenn országos vagy helyi múzeumokkal. Berendezésükben, tárgykészletük bővítésében és azok állapotának fenntartásában a nagyobb múzeumok segítik őket.

A hazai egyetemi múzeumok és gyűjtemények tisztázatlan fogalmaiból adódó kaotikus helyzettől és a regisztrációk hiányától eltekintve, a felsőoktatási intézmény fenntartásában álló muzeális jellegű és/vagy oktató- és kutatógyűjtemények meglétére helyezve a hangsúlyt végeztem el 2007 és 2011 között azok összeírását. E kutatás szerint Magyarországon 6 egyetemi múzeum,¹⁷ 12 muzeális gyűjtemény, emlékszoba és 37 szakgyűjtemény található.¹⁸

A Nemzeti Múzeum alapításakor fellépő vita, mely szerint a nemzeti múzeumot nem a magyar közönségnek bemutatandó különféle kulturális örökség gyűjtőhelyének, hanem a nemzeti identitás megerősítésére szolgáló szakrális tárgyak szent terének vélték,¹⁹ az egyetemi múzeumok körében is tapasztalható. Egyetemeken bármilyen múzeumot és

¹⁵ BOHUS 2010.

¹⁶ PRÉKOPA 2009.

¹⁷ Egyetemi múzeumnak a regisztrált múzeumokat, közérdekű kiállítóhelyeket sorolom, az intézmények meghatározásában a múzeumok száma magasabb, jelen esetben 18-at említenek múzeumként Magyarországon.

¹⁸ A pontos számszerű meghatározás problematikus, hiszen a múzeumok több gyűjteménnyel rendelkeznek, melyek számos esetben csupán névlegesen kapcsolódnak egy múzeumi szervezeti egységbe, kezelésük, gondozásuk, elérhetőségük külön tanszékek fenntartása alá tartoznak. Pl.: ELTE Természetrzaji Múzeuma. Továbbá a kutatásban eltekintettem a könyvtári és levéltári gyűjtemények, továbbá az egyetemeken található, de egyházi tulajdonú gyűjtemények összeírásától.

¹⁹ GYÖRGY 2007.

gyűjteményt fenntarthatnak, így igencsak sokszínű és szerteágazó területekről kerülnek ki az általam vizsgált egységei. Elsőként az összefoglaló név – egyetemi múzeumok és gyűjtemények – magába tömörít minden, a tanítást, kutatást vagy bemutatkozást szolgáló közérdekű kiállítóhelyet, gyűjteménnyel rendelkező kutatóközpontot és tereket. Ugyanakkor elkülönítendőek az egyetemek által fenntartott, egyetemi múzeumok és gyűjtemények sorába tartozó azon entitások, melyek a világról alkotott tudás megismerését szolgálják és azok, melyek az felsőoktatási intézmény bemutatkozó terei. Tehát akár egy általános, holisztikus ismeret, akár szakismeret kiállítási megjelenítéséről van szó, azok egy szűkebb közönségnek, az egyetem közösségének szólnak elsősorban, míg a felsőoktatási intézményről alkotott tudás kiállításon való bemutatása az egyetemtől „kívülálló” közönséget szólítja meg. Az egyetemi múzeumok lehetséges megjelenési formáinak sokszínűségét az UMAC adatbázisa²⁰ tükrözi legteljesebben. Az adatbázis alapján lehet múzeum, gyűjtemény, anatómiai előadó, akvárium, arborétum, levéltár, művészeti galéria, művészeti központ, obszervatórium, fogház, biológiai állomás, botanikus kert, üvegház, herbárium, emlékház, emlékhely, planetárium, tudományos központ, szoborpark, hangarchívum vagy akár virtuális múzeum is.

A magyar egyetemi múzeumok besorolása tudományterületek szerint:

1. Az intézmény történetét megjelenítő múzeumok, gyűjtemények, emléksobák (11 db)

Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény; Miskolci Egyetemtörténeti Gyűjtemény; Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem múzeuma; Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Liszt Ferenc Emlékszoba; Szegedi Tudományegyetem Szent-Györgyi Albert Emlékszoba; Budapesti Műszaki Főiskola Galamb József Emlékszoba; Eötvös József Főiskola múzeuma; Eötvös József Főiskola Helytörténeti Gyűjtemény; Debreceni Református Kollégium múzeuma; Rendőrtiszti Főiskola történeti emlékszobája; Pető András Nevelőképző és Nevelő Intézetének Hány Mária Emlékszoba.

2. Orvostudományi Gyűjtemények (7 db)

Semmelweis Egyetem anatómia múzeuma; Pécsi Tudományegyetem Orvostörténeti Gyűjtemény; Szent István Egyetem Állatorvos-történeti Gyűjtemény; Anatómiai Tanulómúzeum a SZIE Anatómiai és Szövetani Tanszékén; Kórbonctani gyűjtemény a SZIE Kórbonctani és Igazságügyi-Állatorvostani Tanszékén; Szegedi Tudományegyetem Anatómiai Gyűjtemény; Debreceni Tudományegyetem orvosi gyűjteménye.

3. Természetrajzi Gyűjtemények (össz. 24 db)

3.1. Őslénytani gyűjtemények (2 db)

Eötvös Loránd Tudományegyetem Őslénytani Tanszékének biológiai és paleontológiai gyűjteménye; Szegedi Tudományegyetem őslénytani-földtani gyűjteménye.

²⁰ Lásd: <http://publicus.culture.hu-berlin.de/collections/> [2015.12.28.]

3.2. Ásvány- és kőzettani gyűjtemények (6 db)

Eötvös Loránd Tudományegyetem ásvány- és kőzetgyűjteménye; Eötvös Loránd Tudományegyetem Tatai Szabadtéri Természetvédelmi Terület és Geológiai Múzeum; Szegedi Tudományegyetem Koch Sándor Ásványgyűjtemény; Debreceni Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Tanszékének gyűjteményei; Miskolci Egyetem Ásvány- és Kőzettani Tanszékének gondozásában lévő selmeci ásványgyűjtemény; Budapesti Műszaki Egyetem ásvány- és földtani gyűjteményei.

3.3. Biológiai gyűjtemények (1 db)

Szegedi Tudományegyetem Interaktív Természetismereti Tudástár.

3.4. Növénytani gyűjtemények (3 db)

Debreceni Tudományegyetem Soó Rezső Herbárium; Eszterházy Károly Főiskola herbárium; Kaposvári Egyetem herbárium.

3.5. Botanikus kertek (9 db)

Debreceni Tudományegyetem botanikus kertje; Eötvös Loránd Tudományegyetem füvészkertje; Szegedi Tudományegyetem botanikus kertje; Nyugat-magyarországi Egyetem botanikus kertje; Károly Róbert Főiskola Erdőtelki Arborétum; Kecskeméti Főiskola botanikus kertje; Pécsi Tudományegyetem botanikus kertje; Szent István Egyetem botanikus kertje; Nyíregyházi Főiskola Tuzson János Botanikus Kert.

3.6. Csillagvizsgálók (3 db)

Gothard Asztrofizikai Obszervatórium; Eszterházy Károly Főiskola csillagvizsgálója (Eger); a szegedi csillagvizsgáló.

3.7. Állatgyűjtemények (1 db)

Kaposvári Egyetem Vadgazdálkodási Tájékoztató központ állatállománya.

4. Műszaki gyűjtemények (3 db)

Szent István Egyetem Mezőgazdasági Eszköz- és Gépfejlődés-történeti Szakmúzeum; Szegedi Tudományegyetem Informatikatörténeti Múzeum; Kecskeméti Főiskola számítógép-múzeuma.

5. Művészeti Gyűjtemények (3 db)

Magyar Képzőművészeti Egyetem különgyűjteményei; Szegedi Tudományegyetem Rajz- és Művészettörténet Tanszékének Galériája; Kaposvári Egyetem Fotóelméleti és -történeti Gyűjtemény.

6. Régészeti gyűjtemény (1 db)

BMF Aquincumi kiállítóhelye.

7. Egyéb szaktörténeti gyűjtemények (4 db)

A „híradóosztályok története”-kiállítás (ZMNE); Precolumbianus Gyűjtemény a szegedi egyetem orvosi karának dékániján; Nyugat-magyarországi Egyetem eketörténeti kiállítása; Debreceni Tudományegyetem Szalay-fizikai gyűjteménye.

E kategorizálás során csupán a gyűjtemények legfőbb tudományterületenkénti csoportosítását végeztem el, bár ez nem ad pontos képet a magyar gyűjteményekről, hiszen vannak gyűjtemények, melyek több kategóriába is sorolhatóak. Így például az ELTE Természettudományi Múzeumának biológiai és paleontológiai kiállítását őslénytani darabok, állattani száraz és nedves preparációk alkotják, ugyanakkor oktatáshoz és kutatásokhoz felhasznált eszközök is jelen vannak, ahogy egyetemtörténeti vonatkozásokat is feltüntetettek a jeles professzorok és kapcsolódó eszközök vagy kutatásuk bemutatása révén. Tehát ez a kiállítás egyszerre négy kategóriába is besorolhatóvá válik – intézménytörténet, biológia, őslénytan és tudományos eszköztörténeti (műszaki). Hasonló a Zeneakadémia Liszt Ferenc Emlékmúzeuma is, mely a zeneszerző szobájában berendezett enteriőr révén akár történelmi emlékhelynek is nevezhető.²¹

Egyetemi múzeumok csoportosítása fő céljuk szerint (bemutató, ismeretterjesztés, oktatás, kutatás)

1. Az intézmény történetét, jeles személyeit bemutató, annak emléket állító történeti kiállítások, gyűjtemények
2. Az oktatásban és kutatásban aktívan, a múltban és jelenben is használt tárgyak, darabok gyűjteményei (orvostudományi, természettudományi gyűjtemények)
3. Az oktatási intézményben elavult, leselejtezés által felhalmozódott tárgyak gyűjteménye, melyek a szak, szakterület, tudomány történetét, fejlődését szemléltetik (Tudományos eszközgyűjtemények)
4. Művészeti gyűjtemények

Általánosságban megállapítható, hogy muzeális gyűjtemények azoknál az egyetemekenél vagy főiskoláknál nagyobb valószínűséggel léteznek, melyeknél az intézmény önmaga is régebbi múltra tekint vissza, esetleg egy korábbi intézmény jogutódjaként él tovább. A gyűjteményezésre való törekvés a 20. század első felében volt meghatározó, illetve az utóbbi három évtizedben az intézményi örökség felismerése nyomán indult el az egyetemtörténeti kiállítások számának emelkedése. Hazánkban legtöbb gyűjteménnyel az ELTE – mely 1635-ben lett alapítva – és a szegedi egyetem (1921)²² rendelkezik. A legkorábbi egyetemi gyűjtemény hazánkban az 1771-es alapítású botanikus kert az ELTE fenntartásában, melyet kimondottan oktatói tevékenység folytatására hoztak létre. Főként a természettudományok területén, a különböző egyetemi fakultások megindulásával kívánatosá vált a diszciplínához kapcsolódó oktató gyűjtemények létrehozása is, és szinte rövid idővel az egyetem alapítását követően gyűjtemények is létesültek. Ilyen például a debreceni egyetem botanikus kertje, a debreceni egyetem Soó Rezső Herbáriuma és ásványtani gyűjteménye, vagy akár a nyíregyházi Tanárképző Főiskola, melynek 1962-es alapításakor már volt szó növénykertről is, amelyet végül 1972-ben kezdtek kiépíteni.²³

²¹ Lásd: PETERCSÁK 2003. 589.; Itt Petercsák a történelmi emlékhelyet értéke által definiálja, tehát emlékhely, mivel egy kiváló ember született ott vagy jelentős események történtek.

²² Jogelődje az 1581-es Báthory István által alapított kolozsvári jezsuita kollégium, majd 1872-től Kolozsvári Tudományegyetem, amely 1921-ben Szegedre költözött.

²³ BORONKAY 2007. 4–5.

Maga a törekvés gyűjtemény létrehozására már a fiatalabb – tehát az utóbbi 10–15 évben létesült – felsőoktatási intézményeknél is megjelenik. Az anyaintézmény történetéhez és életéhez kapcsolódó tárgyi emlékeket több oktatási intézmény is (pl. az 1991-ben alapított IBS Nemzetközi Üzleti Főiskola, Semmelweis Egyetem) gyűjti, illetve időszakos kiállításokon bemutatja azt. Előfordul a hazai gyakorlatban, hogy a tárgyi anyag begyűjtése nélkül, annak nyilvántartásával és követésével számon tartják az örökséget (pl. Tan Kapuja Buddhista Főiskola). Attól függetlenül, hogy az egyetemet bemutató múzeummal számos intézmény nem rendelkezik, a többségük törekszik múltjuknak, történetüknek a bemutatására. Az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem például pár tablóján bemutatja az egyetem történetét, az intézmény életéről és történetéről pedig plakátok és hírlevelek készülnek.²⁴ Az egyetem folyosóin, előtereiben megtalálható kisebb intézménytörténeti kiállítások ugyan nem nevezhetők sem múzeumnak, sem gyűjteménynek, de mint az egyetemi örökség megőrzésére és megmutatására tett hajlandóság és felfigyelés szempontjából érdekesek, értékesek.

A történelem viharai és a háborús idők a magyar egyetemi gyűjteményeket sem kímélték, több gyűjtemény teljesen eltűnt, megrongálódott, esetleg darabszáma a fosztogatások miatt lecsökkent. Így például az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskolának (Moholy-Nagy Művészeti Egyetem elődje) oktatási célra használt gipszmásolat-gyűjteménye volt, mely az '50-es években pusztult el.²⁵ Hasonlóan az ELTE ásvány- és kőzettani gyűjteményei is több alkalommal álltak a megsemmisülés szélén. 1944–45-ben a nyugatra hurcolás veszélye állt fenn,²⁶ majd egy légibomba találta el az egyetem akkori Múzeum körüli épületének szárnyát.²⁷ A katonai megszállások következtében is rongálódtak a gyűjtemények, például a Szegedi Tudományegyetem biológiai gyűjteményének preparátumairól a katonák leitták az alkoholt,²⁸ vagy az ELTE ásványtárának sóbálgánymodelljeit részben elfogyasztották, illetve élelemre cserélték a katonák.²⁹ Hasonló esetek ritkítják a hazai egyetemi gyűjtemények skáláját.

A magyar egyetemi gyűjtemények száma számos esetben felszámolásuk miatt csökkent. A felszámoláshoz egyrészt a finanszírozás megvonása, a helyhiány is hozzájárult (a felszámolás veszélye fenyegette a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógia Karán lévő biológia gyűjteményt; 2009-ben védetté nyilvánították, hogy azt a helyhiány miatti felszámolástól és elkallódástól megóvják³⁰), másrészt az egyetemeken lévő gyűjteményeket a már létező múzeumokba olvasztották be (pl. a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Malonyay Dezső gyűjteményét a Néprajzi Múzeumnak adta át;³¹ vagy az ELTE 1900-ban alakult régészeti, numizmatikai gyűjteményének anyaga beolvadt a Nemzeti és a Szépművészeti Múzeumok anyagába³²). A beszolgáltatás bizonyos tárgyi darabokra is

²⁴ KOC SIS 2009.

²⁵ PRÉKOPA 2009.

²⁶ Sztrokay Kálmán Imre az intézet értékesebb műszereit és platinaeszközait egy rejtékhelyre elfalaztatta, hogy megmenekítse azokat. Lásd: PAPP–WEISZBURG 1985. 37.

²⁷ PAPP–WEISZBURG 1985. 37–38.

²⁸ ILOSVAY 2010.

²⁹ PAPP–WEISZBURG 1985. 38.

³⁰ ILOSVAY 2010.

³¹ PRÉKOPA 2009.

³² KÖREK 1988. 235.

érvényes volt, a debreceni egyetem esetében például feljegyzések maradtak fenn 1949-ben a rektori palástok és ékszerek Nemzeti Múzeumba, illetve Déri Múzeumba való kötelező beszolgáltatásáról.³³

A magyar egyetemi múzeumok és gyűjtemények kialakulása

Binni–Pinna kutatásai szerint az olasz egyetemi múzeumok keletkezése az 1700-as évek első felére tehető, és általában két módon alakultak ki: egyrésztől létrejöttek régi magángyűjteményeknek az egyetem számára való felajánlása, másrésztől az egyetem professzorainak elsősorban tudományos célú gyűjtőmunkája révén.³⁴ Kutatásom alapján a Magyarországon található egyetemi múzeumokat és gyűjteményeket kialakulásuk szerint tovább árnyalom, tekintettel a megalakulás céljára és a gyűjtemény fejlesztésére, valamint azokat példákkal szemléltetem.

1. Az oktatást szolgáló tudatos gyűjtés és felhalmozás eredményeként, tehát a gyűjtemény hosszabb időn át fokozatosan, célzatosan gyarapodott (pl. debreceni egyetem gyűjteményei, a SZIE gépipari gyűjteménye stb.). Az oktatási intézmények gyűjteményei legtöbb esetben a tanítást és kutatást szolgálták, szolgálják ma is. Létrejöttük az intézmény alapításához köthető, kifejezetten a tanítást elősegítő céllal valósult meg, az állam által adományozott ez irányú fejlesztésre költendő pénzösszeg lévén, azonban leggyakrabban egy lelkes professzor saját gyűjteményét használta fel az oktatásban, mely elhalálózása után az intézetnél, tanszéknél maradt. Az oktatást elősegítő anyag tudatos gyűjtése főként a természetrajzi és orvosi gyűjtemények sajátossága.

A gyűjtemény tudatos felhalmozódásának különféle módjait az ELTE ásványgyűjteményének összetett kialakulása példázza. Ezen ásványgyűjtemény alapgyűjteménye egyrészt az a Matthias Piller-féle ásványgyűjtemény, mely a jezsuita szerzetes saját hatalmas gyűjteménye volt³⁵, és amely anyagot a tananyag szemléltetésére az óráin felhasználta. Időközben Piller rendezte gyűjteményét, és az egyetemnek felajánlotta, bár csak később, örökösei tették pénzzé és adták el az egyetemnek.³⁶ Vásárlás útján került 1781-ben a jelenlegi gyűjteménybe Marianna főhercegnő³⁷ ásvány-, növény- és állatgyűjteménye, melyet a Tanulmányi Alap terhére vett meg az egyetem. Kötelező beszolgáltatás révén szintén nagyobb arányban gyarapodott a gyűjtemény, hiszen 1781-ben királyi rendelet szólt a természeti tárgyak gyűjtéséről és beszolgáltatásáról. Így 1788-ban érkezett az első bányahivatali gyűjtemény az egyetemre. Adományként lett az ELTE ásványtani gyűjteményének része 1809-ben József nádor ásványgyűjteménye. Szisztematikus gyűjtés az 1980-as években indult meg a gyűjteményben annak fejlesztésére, melynek fő célja az utóbbi évek

33 ET Debrecen Jegyzőkönyv 1950–1952. 37.

34 BINNI–PINNA 1986. 128.

35 PAPP–WEISZBURG 1985. 3.

36 PAPP–WEISZBURG 1985. 8.

37 Marianna főhercegnő Mária Terézia idősebbik lánya, zárdába vonulásakor ajánlotta fel vásárlásra az udvarmestere, Franz Enzenberg által rendezett gyűjteményét (lásd: PAPP–WEISZBURG 1985. 3–5.)

újan felfedezett ásványaival való lépéstartás, valamint a nemzetközi kapcsolatok szélesítésével szintén az új darabok beszerzése.³⁸

2. Felhalmozódás útján: számos felsőoktatási intézménynél figyelhető meg, hogy gyűjteménye az értékkel bíró, de használhatatlanná vált, elavult vagy csak modernebbre cserélt eszközök gyűjtőhelyéül szolgál. Ezeknek az oktatásban és kutatásokban használt eszközöknek az egyetem intézeteiben nincs helye, de leselejtezésük azok tudományos értéke miatt nem történik meg. Akár éveken át is halmozódhat az anyag az egyetem raktáraiban, amíg egy hirtelen döntés alapján az vagy mégis kidobásra kerül, vagy annak történeti értékét felismerve kiállítást hoz létre belőle az egyetem.
3. A gyűjteményre mint kutatói bázisra épülve alakult meg az egyetem fakultása, amely például a Bőszenfai Vadgazdálkodási Tájközpont példája szemléltet. 1986-ban az egyetem rektora, Horn Péter kezdte meg a zárttéri vadtenyésztéssel kapcsolatos kutatásokat az akkor még állami intézményben Gálosfán, majd 1989-ben létrehozták a Kaposvári Egyetem Vadgazdálkodási Karát, amely tudományos keretek között folytatta a kutatást. A kutatási programokat a gyűjteménnyel együtt 1991-től Bőszenfára helyezték. A gyűjtemény elsődleges célja a kézből-nevelés és a takarmányozás hatásának tanulmányozása volt, mára teljes körű profitorientált és turisztikai stratégiára rendeződött be a gyűjtemény.
4. Egy kiemelt meglévő tárgy/helyszín megóvására hozták létre a gyűjteményt. Ezek a tárgyak vagy örökség, vagy vásárlás útján kerültek az intézmények birtokába, és azok értékének felismerését szolgálva helyezték el. Például a Liszt Ferenc Emlékmúzeumot 1986-ban nyitották meg, a négy helyiségből álló múzeumban korábban Liszt Ferenc lakosztályát próbálták eredeti állapotában visszaállítani. A Budapesti Műszaki Főiskolának 2007-ben lehetősége adódott egy eredeti T-modell megvásárlására. Az autót egy kiállítás formájában mutatták be először 2008-ban az egyetem közösségének, melyet 20 tablón át történettel, Galamb József munkásságával és a T-mobil megismertetésével egészítették ki. A kiállítás jelenleg a BMF Bánki Donát Gépész- és Biztonságtechnika Mérnöki Karán található. A tatai Kálvária-domb és környéke 1958 óta védett terület, hiszen a domb kőzeteiben a földtörténeti középkor (mezozoikum) közel 100 millió éves történetét tárja elénk az egykori Tethys-óceánban keletkezett üledékes kőzeteken keresztül.³⁹ 1980-as években, a bányászat megszűnése után Magyarország kőzeteit bemutató kiállítást rendeztek e helyszínen, majd az 1990-es években az ELTE vette át a múzeumot, és a közművelődés mellett a felsőoktatásban és kutatáshoz is használja a területet.⁴⁰
5. Korábbi iskolai gyűjtemény került a felsőoktatási intézmény kezelésébe, mint abban az 1977-ben megnyílt múzeum esetében, mely a gabonatermesztésben használt mezőgazdasági gépeket és eszközöket gyűjti, illetve mutatja be, párhuzamba állítva az agrárágazat történeti fejlődésével. A kétegyházi Szakmunkásképző Intézet hozta létre ezt a gyűjteményt, mely jelenleg a gödöllői gépmúzeum részeként

³⁸ PAPP-WEISZBURG 1985. 50.

³⁹ TÓTH 2008.

⁴⁰ TÓTH 2008. 849.

működik. A Szegedi Tudományegyetem Interaktív Természetismereti Tudástárának gyűjteményei szintén korábbi intézményben voltak használatosak, az egykori Erzsébet Nőiskola és a Paedagogium pedagógusképző intézményeiből, az azok öszszefonásával kialakult új főiskolába kerültek át gyűjteményeik az 1930-as évekre.⁴¹

6. Kiemelten a gyűjtemény/kiállítás létrehozására történő rövidtávú gyűjtés révén: azokat az egyetemek és főiskolák által szervezett muzeális gyűjteményeket sorolom e kategóriába, melyek kifejezetten rövid időn belül lettek felgyűjtve kiállítás céljára. Főként az intézménytörténeti vonatkozású állandó kiállítások, emlékszobák tartoznak e csoportba. Ilyen például a Rendőrtiszti Főiskola emlékszobája, amelyet 2000-ben, a 30. évfordulójára hoztak létre, vagy a bajai Eötvös József Főiskola Helytörténeti Gyűjteménye, mely pályázat keretében vállalta fel a térség utolsó tanyasi iskoláinak megőrzését, és azok jellegzetességének megmentését tűzte ki célul a jelen bemutatott gyűjtemény létrehozásakor.

Ünnep és évforduló mint a megemlékezés és az önreprezentáció alkalmai

Az emlékszobák, az oktatási intézmény történetét, életét vagy azok történetének egy kiemelt mozzanatát bemutató kiállítások kialakítása leggyakrabban kiemelt eseményekhez, jubileumokhoz kapcsolódik. A Pécsi Egyetem Orvostudományi Gyűjtemény a pécsi egyetem megalakulásának 625 éves évfordulójára nyitott meg 1992-ben. 2008-ban a Galamb József Emlékszoba berendezését ösztönözte, hogy 2008 a Ford éve címet viselte.⁴² A Liszt Ferenc Zeneakadémia 50 éves fennállásának megünneplésekor az 1907-ben felépült Liszt Ferenc téri épületben Liszt-emlékszobát hozott létre⁴³ a hagyatéék számára, ugyanebben az évben vette fel a zeneakadémia Liszt Ferenc nevét. Jubileumokhoz kapcsolódóan egyetem-történeti állandó kiállítással ez idáig nem rendelkező felsőoktatási intézmények is igyekeznek örökségüket megmutatni, mint például az ELTE könyvtára 2010-ben, a 375. évfordulója alkalmából, vagy a Semmelweis Egyetem 1994-ben, majd 2010-ben jubileumaira (225. és 240.). A sor még folytatható, hiszen az ünnepek, rendezvények mindig alkalmat teremtenek az oktatási intézmény számára a bemutatkozására, munkájának elismerésére és kinyilatkoztatására.

Az ünnep funkcionalitása⁴⁴ lehetőséget ad a szokáscelekvésekből való kimozdulásra és ezáltal az ön- és mindennapok vizsgálatára; „*tartalmi szempontból pedig egy olyan esemény, amely megszerkeszti és kommunikálja az együvé tartozás motivációit, koronként más jelentésmezőket készít elő és tesz hozzáférhetővé*”⁴⁵ a közösség számára. Emlékek, normák alakítják az ünnepi normákat, az ünnepi rítus kialakításába ezek az emlékek, nosztalgiák szervesen beépülnek, s újabb specifikumokká, intézményre jellemző ünnepi szokásokká válnak.⁴⁶ Az ünnep tagolja, rendezi és szervezi a makroközösségek tevékenységét és életvitelét.⁴⁷

⁴¹ ILOSVAY 2011.

⁴² LŐRINCZ 2009.

⁴³ ÉGER 1988. 2.

⁴⁴ Vö. KESZEG 2004.

⁴⁵ KESZEG 2004. 21.

⁴⁶ Vö. D. HOFFMANN–SZILÁGYI 1982. 51–52.

⁴⁷ JAKAB 1982. 73.

Az egyetemen belül sokféle ünnepi alkalom szerveződik, ugyan nem mindnek potenciális alanya a felsőoktatási intézmény közösségének egésze, csupán annak szegmensei, leggyakrabban az intézmény struktúráját követve – centrumok, karok, tanszékek, intézetek stb. – történik a csoportba rendeződés. A kiemelt dátumokhoz fűződő ünnepek retrospektív jellege magában hordozza azt a történeti érzetet, mely megjeleníthető a történeti és bemutatkozó jellegű kiállításokon. Az ünnep és az ünnepi alkalomra szervezett kiállítás egy olyan közösség önreprezentációja, mely tudatosan, érték- és normarendszert⁴⁸ választva, vállalva tartoznak együvé. Az egyetemi örökség fontosságának felismerése, megóvása és összegyűjtése szempontjából kiemelkedő figyelmet érdemelnek ezek az időszaki vagy állandó kiállítások, még akkor is, ha mellőzik a muzeológiai szempontokat és a nyilvántartásba vételt.

Összefoglalásként a téma szempontjából talán legfontosabb momentum azt a tényt kiemelni, hogy a magyar egyetemek is rendelkeznek egyrészt az oktatásban és kutatásban felhasznált gyűjteményekkel, másrészt az oktatási intézmények identitásukat keresve örökségüket kiállítják, és múltjuk tárgyi és szellemi emlékeit gyűjtik. A magyar egyetemi múzeumok és gyűjtemények ügye még gyerekcipőben jár, melynek okai a tisztázatlan fogalmakban, a nyilvántartás hiányában, az egyetemi múzeumokat érintő szakmai diskurzus hiányában és az anyaintézményekben betöltött mellőzött szerepükben keresendő. Az egyetemi múzeum szerepe az intézményben zajló tudományos munka tükréként újra hangsúlyossá válhat, az egyetemi innováció révén létezésük vagy új kialakításuk új kontextusba helyeződhet. Az egyetemi múzeumoknak új identitás kialakítására kell összpontosítaniuk, melyben egyrészt megőrzik múltjuk, gyökereik által felvállalt szerepüket, azonban a fenntartó közeg, a felsőoktatási intézmény számára is kívánatos marad további támogatásuk, fenntartásuk annak teljes körű – oktatás, kutatási bázis, közönségkapcsolat – szolgálataival.

FORRÁSOK

2005. évi CXXXIX. tv.

2005. évi CXXXIX. tv. a felsőoktatásról

1997. évi CXL. tv.

1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.

ET Debrecen Jegyzőkönyv 1950–1952.

Egyetemi Tanács Jegyzőkönyvei 37. 1950–1952. [Kézirat] Debreceni Egyetem DEENK, Archívum

⁴⁸ Vö. D. HOFFMANN–SZILÁGYI 1982. 52.

SZÓBELI ADATKÖZLŐK

KOCSIS Eszter, Andrásy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem (2009. február)

PRÉKOPA Ágnes, tudományos főmunkatárs, Moholy-Nagy Művészeti Egyetem (2009. január 27.)

ILOSVAY György, muzeológus, Szegedi Tudományegyetem Biokémiai és Molekuláris Biológiai Tanszék (2010. december 19.)

Dr. BOHUS Mihály, egyetemi adjunktus, az Informatikatörténeti Múzeum munkatársa (2010. december 9.)

LŐRINCZ Katalin, dékáni hivatalvezető, BMF Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar (2009. március 19.)

IRODALOM

- BINNI–PINNA 1986 BINNI, Lanfranco – PINNA, Giovanni: *A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig*. Budapest, 1986.
- BORONKAY 2007 *Nyíregyházi Főiskola Tuzson János Botanikus kertjének Jubileumi Évkönyve 1972–2007*. Szerk. BORONKAY Ferencné. Nyíregyháza, 2007.
- D. HOFFMANN–SZILÁGYI 1982 D. HOFFMANN Márta – SZILÁGYI Erzsébet: Az ünnep identitásról. In: *Ünnepek a mai magyar társadalomban. Az ünnep szociológiai és szociálpszichológiai szempontból*. Szerk. D. HOFFMANN Márta – SZILÁGYI Erzsébet. Budapest, 1982. 49–72.
- ÉGER 1988 ÉGER Györgyi: *Budapest, Liszt Ferenc Emlékmúzeum. Tájak–Korok–Múzeumok* Kiskönyvtára. 313. szám. Budapest, 1988.
- FREUNDLICH 1964–65 FREUNDLICH, August L.: Is There Something the Matter with College Museums? *Art Journal*, 24. (1964–1965):2. 150–151.
- GIL 2002 GIL, Fernando Braganca: University museums. *Museologia*, 3. (2002):2. 1–8.
- GYÖRGY 2007 GYÖRGY Péter: A nemzet múzeuma. *Élet és irodalom*, 51. (2007):17. (http://www.es.hu/gyorgy_peter;a_nemzet_muzeuma;2007-04-30.html) [2011.07.05.]
- HUDSON 2004 HUDSON, Kenneth: The Museum Refuses to Stand Still. In: *Museum Studies. An Anthology of Contexts*. Szerk. CARBONELL, Bettina Messias. Egyesült Királyság, 2004. 85–92.

- JAKAB 1982 JAKAB Zoltán: Társadalmi ünnepek és ünnepi érzület – a hetvenes évek elején. In: *Ünnepek a mai magyar társadalomban. Az ünnep szociológiai és szociálpszichológiai szempontból*. Szerk. D. HOFFMANN Márta – SZILÁGYI Erzsébet. Budapest, 1982. 73–92.
- KESZEG 2004 KESZEG Vilmos: Az ünneplő Torda. Az ünneplés alkalmi és terei egy kisvárosban. In: *Rítus és ünnep az erzedfordulón. Tudományos konferencia Marcaliban, 2002. május 13–15*. Szerk. PÓCS Éva. Budapest, 2004. 21–42.
- KOREK 1988 KOREK József: *A muzeológia alapjai*. Budapest, 1988.
- LOURENCO 2005 LOURENCO, Marta C: *Between two worlds: the distinct nature and contemporary significance of university museums and collections in Europe*. [Kiadatlan Phd-disszertáció.] Condervatoire National des Art et Metiers, Paris, 2005. (<http://webpages.fc.ul.pt/~mclourenco/>) [2008.09.22.]
- PAPP–WEISZBURG 1994 PAPP Gábor – WEISZBURG Tamás: A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem ásvány- és kőzetgyűjteményének története. In: *Földünk hazai kincsesházai*. Szerk. KECSKEMÉTI Tibor – PAPP Gábor. (Studia naturalia 4.) Budapest, 1994. 157–173.
- PETERCSÁK 2003 PETERCSÁK Tivadar: Műemlék, nemzeti emlékhely, múzeum. In: *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére, 60. születésnapja alkalmából*. Szerk. VIGA Gyula – HOLLÓ Szilvia Andrea – Cs. SCHWALM Edit. Budapest, 2003. 589–595.
- SZILÁGYI 2013 SZILÁGYI Judit: *Egyetemi múzeumok és gyűjtemények Közép-Kelet Európában a Debreceni Egyetemen tervezett múzeum kontextusának tükrében. Doktori disszertáció*. (https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/201524/Szilagy_i_Judit_disszertacio_kesz_s.pdf?sequence=8&isAllowed=y) [2015.12.28.]
- TÓTH 2008 TÓTH Erzsébet: Évtizedek, évszázadok, évmilliók. Tájésebből Emlékmű. *Élet és Tudomány*, 63. (2008):27. 848–850.

**University Museums and Collections. A survey and
discussion about Hungarian Academic Heritage**

by Judit Szilágyi

(Summary)

The history and relevance of those museums and collections – owned and maintained by institutions of higher education – leads back to the establishment of the first universities. However, for the last 3 decades, interest in them shows a tendency towards revivalism. The reason for the new attention to university museums can be found in inevitable changes in society and education, as well as in the new tendency for the appreciation of the past and heritage. The goal of this article is to lay down the important principles and knowledge about university museums in general and in Hungary specifically. It can contribute to a Hungarian professional discourse since that has not developed as yet. Thus I describe those fundamental differences that essentially define university museums and collections, such as the complicated and often problematic ownership of these entities and the different target audience that originates from the basic roles namely the apparent focus to teaching and research.

Referring to a survey that had been made between 2007–2011 I list the university museums and collections in Hungary by their registration, but I also found it important to introduce those collections and exhibitions which had not yet been registered. Furthermore I focus on the academic festive occasions, which nourishes the preservation and presentation of the heritage, and which later on can promote the establishment or further maintenance of these unregistered and thus „outlaw” exhibitions and collections.

Gausz Ildikó – Pap Kornélia

Egyetemtörténeti műhely Szegeden

Az SZTE Klebelsberg Kuno Könyvtárának Egyetemi Gyűjteménye¹

A Klebelsberg Könyvtár Egyetemi Gyűjteményének küldetése: gyűjteni, feldolgozni, szolgáltatni és megőrizni mindazon dokumentumokat, amelyek a Szegedi Tudományegyetem (SZTE) múltjával és jelenével kapcsolatba hozhatók, és amelyek a jövő nemzedékének is értékes adalékokkal szolgálhatnak. Ennek megfelelően gyűjtőkörébe fényképek, sajtóközlemények, monográfiák (amelyeknek szerzője vagy tárgyköre az egyetemhez kapcsolható), disszertációk és tárgyi emlékek tartoznak. Ezekre épülve a gyűjtemény aktívan bekapcsolódik az egyetem történetére vonatkozó tájékoztató munkába, különféle egyetemtörténeti kiadványok összeállításába, évfordulós kiállítások installálásába, tárgyi emlékek felkutatásába. A gyűjtemény könyvállománya nem különül el egy helyen, nagyrészt a könyvtár raktáraiban található, így az érdeklődők számára nem szabadon hozzáférhető. Az egyéb dokumentumok használata szintén korlátozott feltételekhez kötött, ugyanakkor az előzetes tájékozódást több elektronikus adatbázis segíti. Ezek a következők.

A fényképadatbázis² jelenleg az egyetem szegedi éveivel (1921-től) köthető felvételeket tartalmaz, amelyek egyetemi eseményeket, épületeket, professzorokat és munkatársakat idéznek meg. Az adatbázis többek között lehetővé teszi a nevesíthető fotográfusokra és személyekre történő keresést is. A találati halmazban megjelenő személynevek fényképes beazonosítását könnyíti az alapértelmezett „címkés” formátumról a „képszöveg” formátumra való átállítás. Ekkor a kurzort a névre vagy a képen látható személyre mozgatva az adatbázis összepárosítja ezeket. A fényképek köre folyamatosan bővül, tervbe vettük a kolozsvári időszakról napjainkig tartó állományfrissítését is.

A cikkadatbázis³ az egyetemre vonatkozó híryanagot dolgozza fel, alapvetően szegedi sajtóorgánumok és hírportálok tudósításain keresztül. A *Délmagyarország* napilapban megjelent írások számbeli fölénye miatt kiválóan kapcsolható a könyvtár által létrehozott *DélmagyArchív*hoz, amelyen keresztül a fellelt cikkek teljes szöveggel is elérhetők. A projekt létrejöttét a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára, a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, valamint a Lapcom Zrt., a *Délmagyarország* napilap jelenlegi kiadója közötti együttműködés tette lehetővé. A jelenleg 1970-ig elérhető, de folyamatosan bővülő digitális állomány hatalmas lendületet adhat az egyetemtörténeti kutatásokhoz.

A disszertációs adatbázis⁴ gyűjtőköre az egyetemhez benyújtott és az egyes karok által beküldött egyetemi doktori (1997-ig), kandidátusi (1997-ig) és PhD értekezések (1997-től). Az adatbázis 2011. január 31-én lezárult, az ezután született dolgozatokat egyetemi

¹ A gyűjtemény elérhetősége: <http://www.bibl.u-szeged.hu/klgy/egy/> [2016.06.07.]

² A fényképadatbázis elérhetősége: <http://bodza.bibl.u-szeged.hu:9802/sztegy> [2016.06.07.]

³ A cikkadatbázisok elérhetősége: http://corvina.bibl.u-szeged.hu/cgi-bin-akos/cikk_input.pl [2016.06.07.], továbbá <http://dm.ek.szte.hu/> [2016.06.07.]

⁴ A disszertációs adatbázis elérhetősége: http://corvina.bibl.u-szeged.hu/cgi-bin-akos/diss_input.pl [2016.06.07.]

határozat alapján a *Contenta Doktori Repozitórium* gyűjti. A disszertációk raktárból való kikérés után a szakolvasói terekben felügyelet mellett olvashatók.

A *Contenta Doktori Repozitórium*⁵ a fenti adatbázis szerves folytatása. Az SZTE Szenátusának döntése értelmében 2010. április 2-től – a doktori eljárás részeként – kötelezően ide kerülnek feltöltésre a PhD-értekezések. A könyvtár folyamatosan pótolja a korábban készült, de még nyilvánosságra nem hozott disszertációk digitalizálását és feltöltését. A dolgozatok online szabadon hozzáférhetőek, illetve a könyvtárba eljuttatott papíralapú változatok helyben is olvashatók.

A könyvtár digitalizálási projektje keretében jött létre továbbá az *UnivHistória*⁶, a Szegedi Tudományegyetemhez és jogelődjeihez köthető egyetemtörténeti kiadványok (folyóiratok, évkönyvek, tanulmányi és vizsgaszabályzatok etc.) adatbázisa, amely teljesszöveges keresést és hozzáférést biztosít.

* * *

A Klebelsberg Könyvtár egykori professzorainak emlékezetét a hagyatéki anyagok befo-gadásával, sőt, esetenkénti felkutatásával is törekszik ápolni. Az 1921-ben alapított sze-gedi egyetemi könyvtár állománya részben éppen ezeken az alapokon jött létre, hiszen a Kolozsvárról Szegedre áttelepült oktatók a városba hozták szellemi hagyatékuk menthető részét, így alapozva meg egy teljesen új bibliotéka felállítását. Eme kollektívoknak köszön-hetően számos felbecsülhetetlen értékű dokumentum enged bepillantást a szegedi egye-tem múltjába, ezzel is forrásanyagot szolgáltatva az *Évfordulós Professzori Pantheon* címmel rendezett időszaki kiállítássorozathoz.

Jelen tanulmányban két unikális hagyatéki anyag kerül bemutatásra. Mind tudomá-nyos, mind egyetemtörténeti szempontból kiemelkedik Márki Sándor (1853–1925) tör-ténészprofesszor magán- és hivatalos irattára, kutatásaihoz kapcsolódó jegyzetei, oktatási szemléltető anyagai és rektorsága alatti pontos kimutatásai. Hasonló jelentőségű Szent-Györgyi Albert, Szeged Nobel-díjas tudósának hagyatéka, amely meghatározó értékkel bír mind a Szegedi Tudományegyetem, mind Szeged város szempontjából.

Márki Sándor hagyatéka

A korabeli magyar hatóságok bár nem segítették a 25.000 kötetes könyvtár és nagymeny-nyiségű kéziratos anyag Kolozsvárról való kimenekítését, de szegedi egyetemi kinevezése után a professzor ide szállíttatta ezeket. A végül idekerült közel 10.000 kötet között olyan egyetemtörténeti adalékok, évkönyvek, almanachok, egyetemi iratanyagok gazdagították az állományt, amelyek jelenleg is a könyvtár Egyetemi Gyűjteményében kapnak helyet. A számos forráskiadvány lehetőségét magában rejtő, közel 350 tételből álló személyes iratanyag a Régi Könyvek Tárának hagyatékaik között került elhelyezésre. (1. kép)

A dokumentumoknak külön jelentőséget ad, hogy Márki Sándor éppen az 1914/15-ös tanévben lett rektor, így nem véletlen, hogy az első világháború első évéből rendelke-zünk a legtöbb adattal a Ferenc József Tudományegyetem hadi szereplésére vonatkozóan. A történelmi fordulópont jelentőségét átérzve rendkívül körültekintően dokumentál-

⁵ *Contenta Doktori Repozitórium* elérhetősége: <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/> [2016.06.07.]

⁶ *UnivHistória* adatbázis elérhetősége: <http://opac3.bibl.u-szeged.hu/szteda/univ> [2016.06.07.]

ta az egyetem személyzetére és intézményére nehezedő terheket, már a kezdet kezdetén megfogalmazva azt a szándékát, hogy emlékkönyvet szerkeszt az egyetem világháborús hőseinek tiszteletére. Ennek a célnak a megvalósítása érdekében több kolozsvári napilapban tett közzé felhívást a bevonultakhoz és azok családtagjaihoz, hogy nyomon követhesse sorsukat, feljegyezhesse teljes névsorukat. Összességében tehát rendkívül gazdag forrásegyüttesből tudunk tájékozódni Márki Sándor feljegyzéseinek köszönhetően; újságkivágások, felhívására megküldött levelek, tábori levelezőlapok, gyászjelentések, életrajzok, fényképek pontos helyzetképet festenek az egyetem háborús hétköznapjairól. (2. kép)

A részleges (1914. július 26.) és általános (1914. július 31.) mozgósítások elrendelésekor a hallgatók a nyári szünidőt élvezték, nem álltak az egyetem közvetlen kötelékében, ráadásul a hiányos katonai nyilvántartások miatt sem lehetett tudni hányan és hová vonultak be. Márki kimutatásaiból azonban kiderül, hogy a korábbi tanév zárásakor 2119 hallgatója volt az egyetemnek, akik közül összesen kb. 880 hallgatót hívtak zászlók alá. Karok szerinti megoszlásban: 519 jog-, 255 orvostan-, 80 bölcsész-, 26 természettudományi karos hallgatót számolt össze. Augusztus elsején már bevonult a tanársegédek, gyakornokok, egyetemi altisztek és szolgák nagy része is, aminek következtében az egyes intézetekben elhelyezett, igen nagy értéket képviselő gyűjtemények őrzetere nem maradt személyzet. Toborzásnak is helyt adott Márki Sándor rektor, amikor az akadémiai önkéntesek altiszti iskolájába való jelentkezésre szólította fel az ifjúságot 1914. szeptember 12-én. Tekintettel a jelentkezők nagy számára november 2-án kérte a honvédelmi minisztériumot, hogy Kolozsváron is állítson fel altiszti iskolát mint „*egyetemi és jelentékeny helyőrségű városban*”. A háború kitörésekor, a tanév első félévében 1216 hallgatója (egy évvel korábban 2302), a második félévben 1077 hallgatója (egy évvel korábban 2119) volt az egyetemnek. Mindemellett ezernél is több diák jogviszonya érvényben maradt, így összességében a létszám 2200 körül volt továbbra is, amely adat jól illusztrálja a kolozsvári egyetem jelentőségét a korabeli magyar felsőoktatás palettáján. Márki Sándor rektor a második félév megnyitásakor a besorozott hallgatóktól azt kérte, hogy az előadásokat fokozott szorgalommal látogassák, minden erejüket tanulmányaikra fordítsák, hogy húsvét után testtel, lélekkel a hazának és a királynak lelkes és vitéz katonái lehessenek. A be nem sorozottaktól, akik szabályszerűen folytatták tanulmányaikat, elvárta, hogy kötelességérzetben versenyezzenek a csataterén küzdő társaikkal. A második félév befejezése nélkül 117 hallgató vonult be 1915 májusában Márki Sándor feljegyzései alapján.

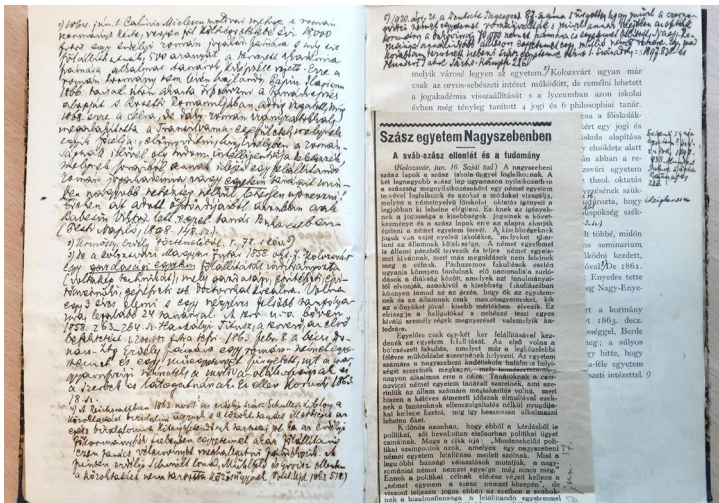

1–2. kép
Márki Sándor történészprofesszor hagyatéki anyagából
rendezett kiállítás két tárlója (2015. március)

Az egyetemi hadifoglyok állapotáról, a megsebesült, megbetegedett tanítványairól szintén folyamatosan tájékozódott, annál is inkább, mert az egyetem klinikáin, vagy katonai tartalékkórházakká átalakított más helyiségeiben is sok ezer sebesült lábadozott. A sebesült és beteg katonák első csapata 1914. szeptember 2-án érkezett a klinikákra a galíciai és a kolomeai csatáerről. Eleinte 400-at, majd az egyetemi Kór- és Gyógyosztani, illetve a Pasteur-intézetnek kórházi célokra való átengedése után még 600-at, összesen 1000 ágyat bocsátott a sebesültek és beteg katonák befogadására. Emellett a járóbetegek kezeléséről is gondoskodott, a klinikákon és a Pasteur-intézetben decembertől fogva a tanév végéig összesen 5390 sebesült és beteg katona (köztük 286 tiszt) részesült kezelésben. Ezek közül – Márki precíz számadásai alapján – 2233 meggyógyult, 1975 „javultan” ment át más kórházba vagy szabadságra, 126 pedig elhunyt.

Az egyetem hősi halottainak számbavételét és a róluk való tisztos megemlékezést a kezdetektől fogva szintén szívében viselte a professzor. A családtagokhoz intézett felhívás eredményeképpen és egy megemlékező kötet összeállítására reményében gondosan borítékokba rendszerezett dokumentumokat állított össze, amelyek a hagyatéki MS 175 a/b jelzete alatt lelhetők fel. Ezek a levelezések és a napilapokból kiollózott katonai híradások képezték alapját a Márki által kiadott, különnyomatban található lajstromnak is,⁷ amely az összes egyetemi kötelékhez tartozó hadbavonultat vette számba. A 2236 ifjú közül 109 halt hősi halált az első évben, valamint kézirással kiegészített listája szerint további 116 halotról szerzünk tudomást a következő évekre vonatkoztatva. A nyilvántartást Márki Sándor a háború végéig vezette, az első év nyomtatásban megjelent névsorát további hozzáfűzött lapokon kézirásával egészítette ki egy saját példányban. A több ezer nevet tartalmazó füzet MS 180 jelzettel szerepel a Klebelsberg Könyvtár katalógusában.

A századforduló magyar történetírásának talán leghaladóbb és legtermékenyebb képviselőjének, Márki Sándornak a hagyatéki dokumentumaira támaszkodva a Klebelsberg Könyvtár Egyetemi Gyűjteménye két kiállítással is bekapcsolódott a világháborús meg-

3. kép
Márki Sándor egyetemtörténeti munkájának saját
kézirásával és kiegészítésével ellátott példánya hagyatékából

7 MÁRKI 1915.

emlékezések sorába. Márki Sándor világháborús szerepléséről gyűjtött dokumentumai mellett egész egyénisége, rendkívül termékeny munkássága és egyetemtörténeti érdeklődése is indokolttá teszi a neki szentelt figyelmet. Munkássága ugyanis szorosan illeszkedik egyetemtörténeti törekvéseibe, mindig szem előtt tartva az Alma Mater históriájának pontos dokumentálását. A nyomtatásban is megjelent egyetemtörténetét⁸ értékes hozzáfűzésekkel egészíti ki a hagyatékában MS 365 jelzettel őrzött egyik személyes példányán, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a későbbiek során új, teljesebb egyetemtörténeti dokumentumot jelentessen meg. Bár a történészprofesszor által tervezett munka csakúgy, mint a világháborús hősöknek szentelt emlékalbum nem jött létre, a sok összegyűjtött adat nem veszett el, az így lerakott alapokon nyugszik a Szegedi Tudományegyetem historikus feltárására irányuló munka. (3. kép)

Szent-Györgyi Albert-gyűjtemény

Az Egyetemi Gyűjtemény másik legtekintélyesebb állománya a Szent-Györgyi Albert-gyűjtemény, amely részben itthoni forrásokból származó dokumentumokból, részben az Amerikai Egyesült Államokból hazakerült hagyatéki anyagból tevődik össze. Zallár Andor (1928–2006), a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának egykori igazgatója 1992-ben, a Soros Alapítvány támogatásával – Szent-Györgyi özvegyének meghívására – Woods Hole-ba utazott. Itt élt és dolgozott a Nobel-díjas magyar tudós, miután 1947-ben az USA-ba távozott. Seven Winds-nek nevezett házában Zallár – Szent-Györgyi segítségével – napokig tanulmányozta a hátrahagyott dokumentumokat. A kiválogatott anyag 1993-ban érkezett meg Szegedre. Miután 2004-ben az Általános Orvostudományi Kar Központi Könyvtára mind szervezetileg, mind helyileg beintegrálódott az Egyetemi Könyvtár keretébe, a Szent-Györgyi-gyűjtemény is ide került. A dokumentumok jelenleg két helyen tekinthetők meg. (4. kép)

2007-ben az Általános Orvostudományi Kar Dékáni Hivatalában (éppen abban az épületben, amelyben kiköltözéséig a kar Központi Könyvtára működött) felavatták a Szent-Györgyi-emlékszobát, amelyben állandó kiállítás keretében, előzetes bejelent-

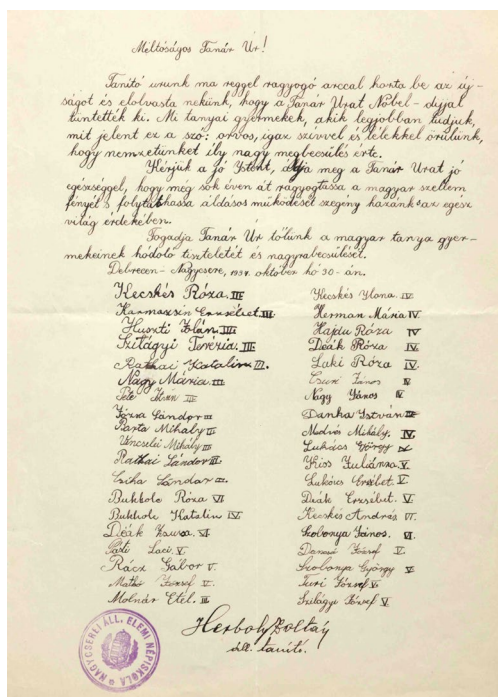
4. kép

A Szent-Györgyi Albert-gyűjtemény anyagából a Nobel-díj átvételének 75. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás egyik tárlója (2012. március–augusztus)

⁸ TÖRTÉNET 1896.

kezés után tekinthetők meg a gyűjtemény kifejezetten tárgyi darabjai. A teljesség igénye nélkül ezek a következők: 1) Emlékérmek és díszdiplomák. 2) Vinkler László neves szegedi festőművész portréja, amely laboratóriumába helyezi a tudóst. 3) Szentgyörgyi István Corvin-koszorús szobrászművész életnagyságú bronz arcreliefje. Mind a mai napig ez az egyik legjobban sikerült Szent-Györgyi-arcmás (profilábrázolás). A plakett 1937-ben készült a Nobel-díj odaítélésének emlékére, a munka kivitelezésére a szegedi egyetem kérte fel a jeles budapesti szobrászt. 4) Egy kristályos C-vitamint tartalmazó kapszula bársony alapba mélyesztve, finoman cizellált fakeretben. A bársonyra helyezett címkén a következő felirat áll: „C. vitamin / fűszerpaprikából előállította: / Dr. Szent-Györgyi Albert / egyet. ny. r. tanár”. Miután Szent-Györgyi felfedezte, hogy a paprika a C-vitamin valószínű tárháza, az Orvosi Vegytani Intézet feldolgozó üzemmé alakult. Munkatársak és családtagok egyaránt kivették részüket a munkából. A Szent-Györgyi ötlete alapján készített paprikalényerő centrifuga segítségével, viszonylag rövid idő alatt, olcsón három és fél kilogramm kristályos C-vitamint sikerült előállítani a korábban több mázsa mellékveséből kinyert grammokkal szemben. 5) Szent-Györgyi különféle használati tárgyai: íróasztal, írógép, mikroszkóp, szemüveg, díszdoktori öltözék. Az említett tételekből az érmek, a díszdoktori oklevelek, a szemüveg és az öltözék az amerikai hagyatékból származik.

A gyűjtemény írásos, tanulmányozásra alkalmas dokumentumai az Egyetemi Gyűjtemény keretei között tekinthetők meg. Talán a legérdekesebb ezek közül az a több száz üdvözlő levél, amelyet Szent-Györgyi a Nobel-díj elnyerését követően kapott. (5. kép)(Kis számban táviratok is fennmaradtak.) Ezeket a rádió mikrofonja előtt köszönte meg a tudós 1937. október 6-án. Mint mondta, annyi gratuláló levelet és táviratot kapott, hogy ha ezeket szíve szerint mind megválaszolná, másra már nem is maradna ideje. „Tanácstalanságomban a rádió igazgatóságához fordultam, hogy engedjen ide néhány percre a mikrofon elé, hogy így mondhassak köszönetet az én magyar testvéreimnek, akik az én örömet és boldogságomat velem megosztották és ezzel megsokszorozták.”⁹ Az üdvözletek a magyar társadalom legkülönbözőbb rétegeiből és korosztályától érkeztek: „Köszöntenek a legkisebbektől a legöregebbekig, a Lakner bácsi gyermekszínházának közönségétől, a falusi köröktől, az egyszerű munkástól társadalmunk vezetőiig és vezető intézményeiig. (...) Úgy érzem magamat, mintha a szeretetnek és a becsülésnek ellenállhatatlan árja ragadott volna magával, mintha ez nem is az én ünnepem lenne, hanem a mi magyar testvériségünk családi

5. kép

Tanyai kisdíjakok Szent-Györgyi Alberthez írt köszöntő levele a Nobel-díj elnyerése alkalmából.
A gyűjteményben található számos gratuláló levél egyike

⁹ SZENT-GYÖRGYI 1937.

ünnepe.”¹⁰ Abban, hogy ezek a levelek fennmaradtak, valószínűleg nem kis szerepet játszott Daday András (1899–1973), az Orvostudományi Kar magántanára, aki gratuláló levelében a következőket írta: „Legyen szabad ez alkalommal azt a kérésemet is előterjeszteni, hogy a Nobel-díjjal kapcsolatos összes írásos megnyilatkozásokat megőrizni szíveskedjék, hogy az egykor a szegedi orvostörténelmi múzeum legértékesebb részét képezhesse.”¹¹ Daday lényegében illetékesként kérte Szent-Györgyit a dokumentumok megőrzésére, hiszen 1933-ban a „Fejezetek a magyar orvostörténelemből, különös tekintettel közegészségügyünk kialakulására” tárgykörből minősítették magántanárrá. 1938/39-ben kísérletet is tett egy orvostörténelmi múzeum felállítására a szegedi egyetemen – talán éppen Szent-Györgyi Nobel-díjjal kapcsolatos dokumentumainak közszemlére bocsátása kapcsán –, ám kezdeményezése valamilyen okból kifolyólag nem bizonyult hosszú életűnek. Vélhetőleg Daday kérésének köszönhetően maradt fenn az a nagyméretű, vaskos album is, amelybe beragasztva megtalálhatjuk a díj odaítélését követő néhány hónapban megjelent sajtócikkek fontosnak, megőrzendőnek ítélt kivágatait. Az albumot végigböngészgetve kirajzolódik előttünk a szegedi Nobel-díj teljes krónikája. A kötet – a benne található bejegyzés alapján – korábban az MTA könyvtárának állományában volt, 1988-ban adták át a szegedi orvosegyetem könyvtárának. A gyűjtemény részét képezi még a Szent-Györgyi által írt könyvek és folyóiratcikkek (különlenyomatok és fénymásolatok) sokasága – csaknem hiánytalanul, miután az amerikai évek alatt született publikációk szintén hazakerültek. Végül, de nem utolsó sorban kiemelendők a Szent-Györgyiről készült fényképek, amelyek gazdag életútjának legkülönbözőbb állomáshelyein és életeseményein örökítik meg a tudóst. (6. kép)

Talán nem érdemtelen megemlíteni, hogy Szabó Tibor (1922–1997) és Zallár Andor, a Központi Könyvtár egykori szerzőpárosa két kötetet is összeállított Szeged Nobel-díjasára, valamint magára a gyűjteményre vonatkozóan. Az egyik: *Szent-Györgyi Albert Szegeden és a Szent-Györgyi gyűjtemény* (Szeged, 1989.), a másik: *Essays and scientific papers of Albert Szent-Györgyi* (Szeged, 1991.). Az utóbbi bibliográfia, Szent-Györgyi műveinek tételes felsorakoztatása évek szerinti bontásban.

2012-ben – abban az esztendőben, amikor a város és az egyetem Szent-Györgyi Nobel-díjának 75. évfordulóját ünnepelte – az Egyetemi Gyűjtemény nagyszabású kiállítást rendezett a hagyatéék anyagára építve. Ezt egymást követően három helyszínen tekinthette

6. kép

A Szent-Györgyi gyűjteményben őrzött cikk-kivágatos album egy oldala. Az album a szegedi Nobel-díj krónikája

7. kép

A Szent-Györgyi-emléksoba

¹⁰ SZENT-GYÖRGYI 1937.

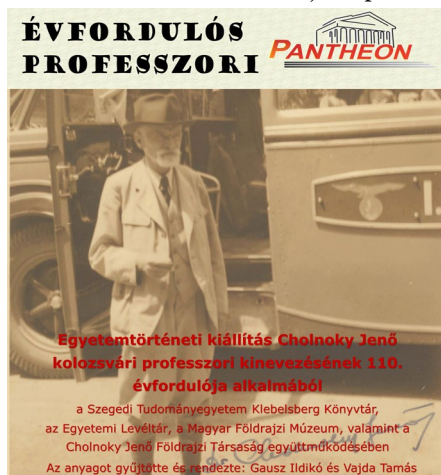
¹¹ Daday András levele Szent-Györgyi Alberthez a Nobel-díjjal kapcsolatos írások megőrzéséről. SZABÓ-ZALLÁR 1989. 201.

meg a közönség: először a Klebelsberg Könyvtár nagy előadójában (az egyetem ez alkalomból rendezett konferenciájához csatlakozó kiállítás részeként), majd néhány hétig a könyvtár átriumában, végül az MTA Szegedi Akadémiai Bizottság székházban, ez utóbbi helyszínen elsősorban idegenforgalmi látványosságként, kiegészülve a Szent-Györgyi emlékszoba anyagával és egyéb érdekességekkel. (7. kép)

Azzal a céllal, hogy a Szent-Györgyi-gyűjtemény szélesebb körökben is ismertté válhasson, a könyvtár erőteljes digitalizálási projektbe kezdett, amely lassan a végéhez közeledik. A közeljövőben, reményeink szerint, megtörténik a most már elektronikusan is hozzáférhető dokumentumok adatbázisba rendezése, metaadatolása.

* * *

Fentebb – a két hagyaték kapcsán – már szó volt az *Évfordulós Professzori Pantheon*ról, az Egyetemi Gyűjtemény több évtizedre visszanyúló hagyományos kiállítás-sorozatáról. Az évente néhány alkalommal jelentkező megemlékezések az Alma Mater egykori professzoraihoz köthető jubileumok kapcsán kerülnek megszervezésre, ezzel is példát mutatva a Szegedi Tudományegyetem ifjabb generációinak. Ezek a rendezvények ahhoz is hozzájárulnak, hogy az Egyetemi Gyűjtemény bekapcsolódhasson az egyetem és a város vérkeringésébe, szoros együttműködést építve ki az érintett tudományterületek képviselőivel. Az installációk kivitelezése gyakorta kifejezetten ezek felkérésére történik, egy-egy konferencia kísérő eseményeként. A szervezésben és az anyaggyűjtésben általában hathatós, szíves segítséget nyújtanak a családtagok is különféle dokumentumok – legfőképpen fényképek – felajánlásával, amelyek a későbbiekben a gyűjtemény állományát gazdagítják. A 2015/16-os tanév első félévében két kiállítás váltotta egymást a könyvtár átriumában: Cholnoky Jenő kolozsvári geográfus professzor kinevezésének 110. évfordulója alkalmából az Egyetemi Levéltár, a Magyar Földrajzi Múzeum, valamint a Cholnoky Jenő Földrajzi Társaság együttműködésével. (8. kép) Imre József szegedi sebészprofesszor születésének 85. évfordulója kapcsán a Petri Tanítványok Baráti Körével karöltve. (9. kép)

8. kép
Cholnoky Jenő földrajzprofesszor tiszteletére
rendezett kiállítás nyitó plakátja (2015. november)

9. kép
Az Imre József-kiállítás megnyitó ünnepsége a könyvtár átriumában

* * *

Külön említést érdemel még a gyűjtemény munkatársainak különböző egyetemtörténeti kiadványokban való részvétele. A legutóbbi ilyen irányú, nagyobb volumenű munka a 2015 februárjában napvilágot látott *Tudástár* sorozat 8. kötete. Az „*Egyetemtörténeti fotóalbum*” címet viselő összeállítás egy páratlan válogatással járul hozzá a Szegedi Tudományegyetem történetéhez, hiszen a témában ugyan már számos monográfia napvilágot látott, de ez az első, amely fényképekre épülve teszi ezt. A képanyag alapvetően az Egyetemi Gyűjtemény fényképarchívumára épül, amelyben több ezer, egyetemtörténeti szempontból ma már unikális értékkel bíró felvétel található. A képek segítségével egy nagyívű, az 1581-es jogelőd egyetem alapításától napjainkig tartó fejlődésnek lehetünk tanúi, amelynek során a kezdetben két karral rendelkező intézmény egy tizenkét karral bíró, nemzetközi rangú univerzitássá nőtte ki magát. A kötetet színesítik még a szegedi Móra Ferenc Múzeum állományából kiválasztott fotográfiák, továbbá magánszemélyek ajándékai, amelyek – a kiállításrendezésekhez felajánlott képekhez hasonlóan – hozzájárultak az archívum gazdagításához. (10. kép)

10. kép

Az Egyetemi Gyűjtemény összeállításában napvilágot látott egyetemtörténeti fotóalbum néhány oldala

* * *

Összességében tehát az Egyetemi Gyűjtemény így tölti be küldetését: gyűjteni, megőrizni és szolgáltatni a Szegedi Tudományegyetem történetével kapcsolatos dokumentumokat, átörökítve ezzel az Alma Mater falai között teremtődött értékek emlékezetét a jövő nemzedékek számára.

Centre of University Studies
University Collection of the Klebelsberg Kuno Library, University of Szeged
by Ildikó Gausz – Kornélia Pap
(Summary)

The University Collection of the University of Szeged is presented by two associates of the Klebelsberg Library. After introducing the main activity, the scope and the database of the collection, two inherited property is discussed which have a particularly significant aspect in terms of university history. Historian Sándor Márki is considered the founder of the university history research of the University of Szeged, and contributed to the creation of the collection with numerous diverse activities and documents. Albert Szent-Györgyi Nobel winning scientist of Szeged, has a legacy of unique value to both the University of Szeged and confirming the city's scientific reputation.

(A szöveget Molnár Dávid fordította.)

Dezső Krisztina – F. Dárdai Ágnes

A Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény

A történeti anyaggyűjtés előzményei az Erzsébet Tudományegyetemen

Az 1912-ben alapított magyar királyi Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi időszakában, majd az első világháború utáni zűrzavaros években nem volt lehetőség a múlttal foglalkozni, mert az egyetem fennmaradása és működőképességének megőrzése volt a cél. Az egyetem bizonytalan helyzete nem tette lehetővé, hogy tervszerű gyűjtés és tudományos munka induljon az egyetemi múlt feltárására, hiszen ekkor a mindennapi oktatási tevékenység biztosítása volt az elsődleges feladat. Miután 1923-ban Pécssett telepedett le az Erzsébet Tudományegyetem, egy nyugodtabb időszak következett az intézmény életében, végre lehetőség nyílt az elmúlt évek dokumentálására, a történeti kutatások megindulására.

1929-től ismét újtára indult az egyetemi almanach,¹ mely az universitas egy-egy tanévének legfőbb eseményeit, a működésre vonatkozó főbb adatokat gyűjtötte csokorba. Rendszeressé vált az egyetemi ünnepi beszédek, rektori és dékáni beszámolók írásban történő megjelentetése is. Utólag – 1933-ban – a budapesti és pécsi időszakban elhangzott egyetemi beszédek is nyomtatott formában elérhetővé váltak az érdeklődők számára.² Az egyetem 1940-ig tartó történetét, az oktatók rövid életrajzát, valamint a különböző sajtótermékekben megjelent cikkek gyűjteményét tartalmazza Szabó Pál ma is gyakran forgatott munkája.³ De néhány kar, kisebb intézet, klinika történetének megírására is vállalkozott egy-egy egyetemhez kötődő kutató: 1943-ban a Pécsre költözés évfordulójára készült el Entz Béla orvostudományi, illetve Kiss Jenő hittudományi kar történetét bemutató műve.⁴ Scipiades Elemér a szülészeti és nőgyógyászati klinika,⁵ míg Somogyi Ferenc a pécsi jogtörténeti szeminárium⁶ múltját mutatta be.

Az első pécsi gyűjtemények és kiállítások létrejötte

A bécsi és krakkói universitasok 600 éves alapítási évfordulóinak ünnepségein a pécsi egyetemek vezetői is részt vettek. E jubileumi programok mintájára szervezték meg 1967-ben Pécssett az 1367-ben alapított középkori Studium Generale évfordulós megemlékezéseit. Nemcsak a pécsi, hanem az egész magyar felsőoktatás ekkor ünnepelte 600 éves évfordulóját a nemzetközi és hazai tudósok részvételével megrendezett tudományos program keretében. Az 1967-es nemzetközi egyetemtörténeti konferencia mellett gazdag kiállítás mutatta be a látogatók számára a pécsi középkori és modern egyetemekhez kötődő eseményeket, relikviákat.

1 A pozsonyi időszakban az 1914–1917 közötti időszakra, valamint az 1917/1918-as tanévről jelent meg almanach, majd 1929-ig szünetelt a kiadása. ETE Almanach 1914–1918; ETE Almanach 1929–1943.

2 ETE Iratok 1921–1933.

3 SZABÓ 1940.

4 ENTZ 1943; KISS 1943.

5 SCIPIADES 1929.

6 SOMOGYI 1936.

A 600 éves évforduló ünnepségei kapcsán merült fel az igény, hogy a pécsi egyetemekhez kapcsolódó dokumentum- és tárgianyagot össze kellene gyűjteni. A történeti relikviák szervezett és spontán gyűjtése több intézményben is megindult, majd a történeti forrásokat emlékszoba, folyosói kiállítás formájában közkinccsé is tették a Pécsi Orvostudományi Egyetemen, a Pécsi Tudományegyetem jogi karán, valamint a Tanárképző Főiskolán is. Az évfordulóhoz kapcsolódó legjelentősebb vállalkozás az a Csizmadia Andor által szerkesztett jubileumi kötet⁷ volt, melyben a tudományos ülésen elhangzott egyetemtörténeti előadások olvashatóak. Az ünnepségek kapcsán adták ki a Pécsi Orvostudományi Egyetem évkönyvsorozatát is, melynek első kötete szintén az 1967-es jubileumra került az olvasók kezébe.⁸

Az Egyetemi Könyvtárban már az 1960-as évektől folytak egyetemtörténeti kutatások. A könyvtár munkatársai (Boda Miklós, Fényes Miklós és Móró Mária Anna) az 1960-as évektől foglalkoztak felsőoktatás- és egyetemtörténeti kutatásokkal. Fényes Miklós az egyetemtörténeti anyag szisztematikus bibliográfiai feldolgozásához is hozzákezdett, és ekkor indult meg az oktatók szakirodalmi munkásságának összegyűjtése is.⁹

1975-ben hozta létre a Pécsi Tudományegyetem az Egyetemi Archívumot, mely az Egyetemi Könyvtáron belül került elhelyezésre. Az Egyetemi Archívum célja az egyetem működésére vonatkozó publikációk, jelentősebb kéziratok, dokumentumok, aprónyomatványok (meghívók, gyászjelentések, plakátok stb.), fényképek és a tárgyi anyag összegyűjtése volt.¹⁰ Külön kiemelt célként határozták meg az egyetem 600 éves és a könyvtár 200 éves jubileumához köthető¹¹ relikviák visszamenőleges elhelyezését a gyűjteményben. Az archívum gyarapodása az 1990-es évek közepétől megállt, majd 2010-től a Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjteménybe került az összegyűjtött anyag.

1992-ben – az egyetem 625 éves évfordulóján – nyitotta meg kapuit a Pécsi Orvostudományi Egyetemen az első állandó kiállítás, mely a korábbi nagy gyűjtőmunka eredményeként kilenc helyiségben mutatta be a pécsi egyetemek, elsősorban az Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karának, majd az 1950-ben megalakult Pécsi Orvostudományi Egyetem történetét. Az intézmény múltját a működési dokumentumok, oklevelek, orvosi műszerek mellett sok fénykép, az egyetem híres professzorainak személyes tárgyai, kitüntetései, művei is dokumentálták. Földvári József, a Pécsi Tudományegyetem rektora már az 1970-es években kezdeményezte, hogy gyűjtsék össze az Erzsébet Tudományegyetem rektorainak korábban készült festményeit. A kiállítás koncepciójának megfogalmazásakor azt tervezték, hogy a rektori arcképek mellett azon személyek portréit is megtekinthetik a látogatók, akik a pozsonyi egyetemalapítás időszakában sokat tettek az egyetem létrejöttéért (pl. Ferenc József császár, Apponyi Albert, Jankovits Béla, Zichy József). A Pécsi Orvostudományi Egyetem gondoskodott azoknak a rektorokat és rektori

7 CSIZMADIA 1967.

8 POTE Évkönyv 1967.

9 F. DÁRDAI 2014. 68.

10 F. DÁRDAI 2014. 68.

11 A Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Klimó Könyvtára 1974-ben ünnepelte alapításának 200. évfordulóját. Az ünnepségek keretén belül tudományos konferenciát és kiállítást is szerveztek. A Klimó Könyvtár történetének kutatásaival kapcsolatos eredményeket egy jubileumi kötetben tárták a nagyközönség elé, melynek szerkesztője Fényes Miklós volt. (FÉNYES 1974.) A könyvtárban az 1970-es évektől meginduló történeti kutatásokról bővebben: SCHMELCZER-POHÁNKA 2012. 25–27.

jogú dékánokat ábrázoló portréknak a pótlásáról, melyek készítése az 1950-es években megszakadt.¹² A pozsonyi egyetemalapításra emlékeztet Zala György Ferenc Józsefet és feleségét ábrázoló szoborpárja is. Az egyetem történeti kiállítás¹³ létrehozója és szakmai irányítója Benke József volt, aki a következő években több, főként az orvosi egyetem múltjával kapcsolatos művet is megjelentetett.¹⁴ A Szigeti úton található kiállítás ma is látogatható, bár az eltelt több mint húsz évben megkopott, megújításra szorul.

2000-ben új korszak kezdődött a pécsi felsőoktatási intézmények történetében. A Janus Pannonius Tudományegyetem, a Pécsi Orvostudományi Egyetem, valamint a szekszárdi Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola egyesülésével megalakult az integrált Pécsi Tudományegyetem, és hamar felmerült az igény, hogy ne csak az orvosi fakultás, hanem a többi kar történetének bemutatása is lehetővé váljon. Tóth József, az újonnan alakult egyetem első rektora nyitotta meg Pécs egyik patinás polgárházában azt az állandó kiállítást, amely a jogi, a közgazdaságtudományi, a bölcsész-, a művészeti és a tanárképzés intézményeit volt hivatott bemutatni. A Vasváry-házban hét nagyobb kiállító teremben karonként ismerhették meg a látogatók a jogelőd, majd az integrált egyetem karainak történeti dokumentumait, az egyetemi élet szimbolikus tárgyait (heroldpalást, jogar, szavazóurnák stb.), az itt végzett hallgatók jegyzeteit, diplomáit, okleveleit, az itt oktató tanárok személyes és hivatalos iratait, műveit, a tanulás-tanítást segítő taneszközöket és az egyetem életéhez kapcsolódó fényképeket. (1. kép) Helyet kapott a falakon a rektori festmények mellett a tanárképző főiskola és az egyetem művészeti karán oktató tanárok egy-egy alkotása is. Mivel az orvostudományi kar már külön gyűjteménnyel rendelkezett, ezért a Vasváry-házban a kar részletes története nem került bemutatásra, viszont itt helyezték el Szentágothai János és Flerkó Béla anatómus professzorok dolgozó szobáját személyes tárgyaikkal, bútorokkal, valamint legfontosabb műveik dedikált köteteivel.¹⁵

1. kép

A Vasváry-házban 2000-ben nyitott egyetem történeti kiállítás

¹² A rektor- és dékánfestményekről bővebben: BENKE 2001.

¹³ A POTE-n megnyitott egyetem történeti kiállítás bővebb ismertetője: BENKE 2000a.; illetve BENKE 2004.

¹⁴ BENKE 1992; BENKE 1999; BENKE 2002.

¹⁵ A Vasváry-házban megnyílt kiállítást Benke József és az egyetem történeti gyűjtemény dolgozói készítették. A kiállításról bővebben: BENKE 2000b.; illetve BENKE 2004.

Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény

2004-ben Lénárd László rektor az Egyetemi Könyvtár főigazgatójának felvetette, hogy a Könyvtár mint közgyűjteményi intézmény vállalja fel az egyetem muzeális tárgyainak, relikviáinak gyűjtését. A muzeális gyűjtemények elhelyezéséhez, a személyi, szervezeti és tárgyi feltételek biztosításához jelentős átalakításokat kellett megvalósítani a Könyvtár Szepesy utcai épületében (pl. a Történeti Gyűjtemények Osztályának megalapítása, a könyvtár északi szárnyában öt terem kiürítése, a korábban itt dolgozó könyvtárosok munkahelyeinek az épület emeleti szárnyába helyezése, raktári terek felszabadítása stb.). A megfelelő feltételek biztosítása után a rektor az Egyetemi Könyvtár hatáskörébe utalta az egyetem muzeális tárgyainak, relikviáinak gyűjtését. 2005. január 1-jén a Könyvtár szervezeti keretei közé került az egyetemtörténeti múzeumi gyűjtemény, és elkezdődött a gyűjtemény elhelyezését és bemutatását szolgáló koncepció kidolgozása. Elkészült az *Egyetemtörténeti Gyűjtemény Szervezeti és Működési Szabályzata* is, továbbá a gyűjtemény kezeléséhez muzeológus végzettségű munkatárs foglalkoztatása.

A Könyvtárban elindított szervezeti változásokkal párhuzamosan megkezdődött a Vasváry-házban elhelyezett kiállítás lebontása, és az ott található gyűjteményrész a Szepesy utca 3. szám alatt található műemlék épületbe került át. (2. kép) A gyűjtemény további gyarapítását, feldolgozását a 2006-ban megalakult Történeti Gyűjtemények Osztálya vállalta fel, mely nemcsak az egyetem történeti anyagát, hanem a Klimó Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár régi könyves állományát, valamint néhány történeti értékkel bíró különgyűjteményét is kezeli.

Több éves előkészítő munka után, együttműködve a Baranya Megyei Janus Pannonius Múzeum munkatársaival 2010-ben ünnepélyes keretek között megnyílt a Szepesy utcai épületben a Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény, mely ugyanebben az évben közérdekű muzeális gyűjteményi rangot is kapott.

A Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény¹⁶ folyamatosan gyarapodik gyűjtés, ajándékozás és vásárlások útján. Gyűjtőkörébe tartozik a Pécsi Tudományegyetem és jogelőd intézményeinek tárgyi, dokumentum- és könyvanyaga. A gyűjteményben az alábbi egyetemek, főiskolák általános és kari anyagai található meg:

2. kép
A gyűjtemény Pécs, Szepesy u. 3. szám alatti épülete,
melynek emeleti termeiben a Klimó Könyvtár található

¹⁶ A Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény és a Történeti Gyűjtemények Osztályának honlapja: <http://www.lib.pte.hu/tgyo> [2016.05.23.] A gyűjteményről és az itt őrzött anyagról 2013-ban jelent meg egy kétnyelvű ismertető kötet: DEZSŐ–LENGVÁRI–SCHMELCZER–POHÁNKA 2013.

- Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem (1912–1950)
- Pécsi Tudományegyetem (1950–1982)
- Pécsi Orvostudományi Egyetem (1950–2000)
- Pécsi Pedagógia Főiskola, Pécsi Tanárképző Főiskola (1948–1982)
- Janus Pannónius Tudományegyetem (1982–2000)
- Pollack Mihály Műszaki Főiskola (1970–1986)
- Illyés Gyula Tanítóképző Főiskola (1977–2000)
- Pécsi Tudományegyetem (2000-től folyamatos)

Dokumentumgyűjtemény

A Pécsi Tudományegyetem és jogelődjeinek intézményeihez, karaihoz, oktatókhoz, diákokhoz köthető hivatalos és személyes dokumentumanyag található a gyűjteményben. A gyűjtemény egyes részei dokumentumtípusok szerint, másrészt a dokumentum „származási helye”, azaz a karok vagy az egyetem egységei szerint kereshetők. Fontosabb dokumentumtípusok: hivatalos dokumentumok (aprónyomtatványok: meghívók, szórólapok, plakátok; a karok, egységek levelezéshez, hivatalos ügyek lebonyolításához használt fejléces levélpapírai és borítékok, iratgyűjtő palliumok, könyvtári nyomtatványok gyűjteménye stb.); oklevelek (alapító oklevelek, díszdoktori oklevelek, az egyetem egységei, hallgatói, oktatói által kapott oklevelek); tanulmányi iratok (leckekönyvek, szigorlati bizonyítványok, igazolványok); személyekhez köthető dokumentumanyag (professzoraink bizonyítványai, levelei, hivatalos iratai).

Fotógyűjtemény

A dokumentumtár mellett a leggazdagabb anyaggal a fotógyűjtemény rendelkezik. (3. kép) Az egyetem pozsonyi és budapesti időszakából kevesebb a kép, a pécsi időszakból már bőséges anyagból válogathatnak a kutatók és érdeklődők. A fotóanyag tematikáját tekintve több egységre bontható: az egyetem hivatalos eseményein készült felvételek (tanévnyitó ünnepségek, díszdoktoravatások, doktoravatások, egyéb egyetemi ünnepségek, tudományos rendezvények stb.); arcképgyűjtemény (rektori és dékáni arcképcsarnok, oktatók, professorok, hallgatók portréi); épületfotók gyűjteménye.

3. kép
A Fotógyűjtemény néhány darabja

2013-ban készült el a fotóanyag interneten is elérhető adatbázisa az e-KéPEK, mely a fényképgyűjtemény képeit tárja kereshető formában a szélesebb nagyközönség elé.¹⁷

Történeti tárgyak gyűjteménye

E sokszínű gyűjteményben az oktatáshoz használt eszközöktől, orvosi műszereken át a szobrokig nagyon sokféle tárgy található. Az egyetem hivatalos jelvényei (jogar, dékáni és rektori láncok, heroldpalást és sapka) mellett az egyetemi ajándéktárgyak, az egyetemi hallgatók sport- és művészeti eredményeinek elismeréseként kapott kupák, serlegek, az oktatás, illetve gyógyító munka során használt eszközök (fogászati eszközök, injekciós tűk, fizikai kísérletekhez használt mérőműszerek, biológiai bemutató dobozok stb.), bélyegzőgyűjtemény (főként jogi kari, valamint a könyvtár által használt bélyegzők), képzőművészeti gyűjtemény (szobrok, festmények), professzorok személyes tárgyai (Prinz Gyula pipakészlete, Karner Károly írógépe, Flerkó Béla íróeszközei stb.), valamint a numizmatikai gyűjtemény (jubileumi plakettek, érmek, hivatalos kitűzők, az oktatók által kapott érmek, kitüntetések) kerültek itt elhelyezésre.

A Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény folyóirattára

A pécsi egyetem történetének minden időszakában keletkeztek az intézményhez köthető periodikák. Az egyes karok oktatói és hallgatói munkája révén számos szakmai lap, hírlap és diákújság készült, melyek célja a tudományos írások bemutatása mellett az egyetemi élet mindennapjainak és eseményeinek felidézése, a hallgatók informális tájékoztatása és nem utolsósorban a szórakoztatás volt. (4. kép) Ezek a lapok számos esetben helyet adtak az irodalmi vénával megáldott hallgatók munkáinak bemutatására is. Az egyetemi folyóiratok több típusa is megtalálható a gyűjteményben:

- Szakmai lapok (*Pécsi Jogász, Kisebbségi Körlevél, Bajvivó, Janus, Specimina Nova, Szép Literatura Ajándék, Történ Ész, Tudásmenedzsment JURA, EA Egészség Akadémia*)
- Kari lapok (*Tanárképző, Expressis Verbis, TieTeK, Faktum, Fészek, Forum, Hallató, Pécsi Campus*)
- Tájékoztatók, hivatalos közlönyök (*Egyetemi Tájékoztató, Közlöny, Felvételi Magazin*)
- Hírlapok (*Pécsi Egyetem, Universitas, UnivPécs*)
- Hírlevél (*Csőgörény*)
- Diákújságok
- Kari lapok (*Tanárképző, Glosszator, Diliflejni, Közgazéta, KIS(Z)Dobos, Manó Magazin, Orvoskari Hírmondó, PB-Pécsi Bölcsész, Cet-li*)
- Kollégiumi lapok (*Maurinum, Hu-Mor – Móric, Lucidum Intervallum, Koli News, Ászok*)
- Rendezvény lapok (*Boy-gólya, DR. nk Bál, Vörös LoboGólya, Egyetembarátok, Prizma*)

¹⁷ Az e-KéPEK adatbázis a <http://www.lib.pte.hu> [2016.05.23.] Katalógusok/eKéPEK menüpont alatt érhető el. Az e-KéPEK-ről bővebben: DEZSŐ-SCHMELCZER-POHÁNKA 2014.

A Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény könyvtára

Gyűjteményünk könyvtára elsősorban az Erzsébet Tudományegyetem és jogutódjainak történetével, működésével kapcsolatos könyveket, nyomtatványokat gyűjt. Emellett helyet kapnak az általános és magyar egyetem történeti munkák is. A könyvanyag tematikus csoportosításban áll az egyetem történeti kutatók szolgálatára. Az általános, magyar és pécsi egyetem történeti munkák mellett fellelhetők az egyetem valamennyi hivatalos, könyvformában kiadott iratai, az ünnepek beszédeit összegyűjtő füzetek mellett az egyetem almanachjai, tanrendjei, felvételi tájékoztatói, szabályzatai, jubileumi kötetei is. A könyvgyűjtemény másik nagy egysége az itt oktató professzorok, tanárok, valamint hallgatók által írt munkákból áll. Megtalálhatók benne az egyetem professzorainak főbb művei, az egyetem által kiadott tudományos művek, könyvsorozatok, konferenciakötetek is.

4. kép

Válogatás az egyetemi folyóiratok gyűjteményéből

A Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény kiállításai

Egyetem történeti állandó kiállítás

A Szepesy utcai épület felszintjén öt szobában látogatható az az állandó kiállítás, mely korszerű, interaktív technológiákat és eszközöket alkalmazva a modern múzeumi és múzeumpedagógiai elvek alapján, a fenntartó Pécsi Tudományegyetem által megfogalmazott elvárásokat figyelembe véve került felépítésre.¹⁸ Az új koncepciójú állandó kiállítás létrehozása Fischerné Dárdai Ágnes könyvtár-főigazgató irányításával, Pásztor Andrea muzeológus szakmai koncepciója alapján 2010. november 17-én nyitotta meg kapuit. Az új kiállítás a középkori pécsi egyetemről napjainkig mutatja be a pécsi felsőoktatás, valamint a Pécsi Tudományegyetem és jogelőd intézményeinek történetét.

Az *első terem* berendezése egy reneszánsz studiolo, azaz egy reneszánsz kori, csendes, tudományos dolgozószoba hangulatát idézi fel. A kiállítás első egységében a középkori egyetemek típusait, szervezeti felépítését, az egyes fakultások jellemzőit, a hét szabad mű-

¹⁸ Az állandó kiállításról bővebben: FISCHER-DÁRDAI-PÁSZTOR 2012; a kiállítás múzeumpedagógiai koncepciójáról: FISCHER-DÁRDAI-DEZSŐ 2015.

vészet tudományágait ismertetik a tablók. A következő nagy egységet a reneszánsztól a felvilágosodásig ívelő időszak alkotja. A kiállítást kiegészíti a kéziratos kódexeket, továbbá a könyvnyomtatást bemutató egység, ahol a látogatók lépcsőről-lépésre tekinthetnek bele a könyvek készítésének folyamatába. A második terem a 18. századi pécsi felsőoktatás és nyomdászat történetének bemutatásával zárul. (5. kép)

A *második terem* a középkori pécsi egyetem gótikus hangulatát idézi meg. A helyi universitas létrejöttének körülményeit, fakultásait ismerheti meg a látogató. A padlón elhelyezett Pécs térkép segítségével az érdeklődők beléphetnek a középkori városba, és megtekinthetik a főbb középületeket, amelyek mellett rövid leírások ismertetik, hogy milyen régészeti leletek és források kötik az adott épületet az egyetemhez. Az intézmény kancellárjait, tanárait, diákjait egy-egy életnagyságú bábu eleveníti fel, amelyek által a korabeli források szövegeinek felhasználásával megismerhetik az egyetem akkori polgárainak életét is.

A *harmadik teremben* már a „modern egyetemek” megszületéséről olvashatnak a látogatók. A terem döntő részében a pécsi felsőoktatás története került bemutatásra. A Szepesy Ignác által 1828-ban alapított líceum kezdetben csak teológiai tanulmányokat megalapozó házi tanfolyam volt, majd 1831-ben megindult a bölcsészeti képzés. 1832-ben a jogi karral kiegészülő, immár kétkarúvá lett líceum a korábbi pálos kolostorban került elhelyezésre. A teremben a püspöki jogakadémia életéhez kapcsolódó dokumentumok és tárgyak kerültek a tárlókba. A diákélet bemutatását korabeli visszaemlékezések színesítik. A terem északi oldalán az Erzsébet Tudományegyetem pozsonyi (1912–1922) és pécsi időszakának (1923–1950) állítottunk emléket. A tárlókban és a paravánokon az egyetemhez kapcsolódó dokumentumok, tárgyak, fotók láthatók.

A *negyedik terem* a Pécsi Tudományegyetem és jogelőd intézményeinek történetét mutatja be 1950-től 2010-ig. A Pécsi Tudományegyetem tíz karának és gyakorló iskoláinak emléktárgyait, kiadványait, diákéletét az érdeklődők karonként tekinthetik meg, emellett röviden megismerhetik a kar történetének főbb csomópontjait. A terem sarkában a Pécsi Egyetemi Napok, az egyetemi televízió, mozi, újságok, a Janus Egyetemi Színház, az egyetemi sportélet és a szakkollégiumok bemutatása mellett az egyetemről indult művészek munkásságába is betekintést nyerhetnek a látogatók a kiállított tárgyakon és megtekinthető filmrészleteken keresztül.

5. kép

A 2010-ben megnyitott új egyetemtörténeti állandó kiállítás Studiolo terme

Az ötödik terem a „rektori szoba”, amelyben pécsi egyetemhez kapcsolódó filmeket nézhetnek és hangdokumentumokat hallgathatnak a látogatók. A berendezést Flerkó Béla, Szentágothai János, Prinz Gyula professzorok bútorai, tárgyai, valamint az egyetemről gyűjtött régi bútorok adják. A könyvszekrényekben egyetemi kiadványok, érmek és plakettek mellett látható a 2008-ig használt rektori és dékáni lánc is. E két utolsó teremben interaktív technika segítségével filmekben, hanganyagokon (visszaemlékezések, riportok, előadások, beszédek) elevenedik meg az egyetem története. (6. kép)

Időszaki kiállítások

Az állandó kiállítás mellett külső helyszíneken az egyetem történetéhez, évfordulóihoz kapcsolódó tárlatokon mutatja be a Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény raktárakban őrzött anyagait.¹⁹ Az Erzsébet Tudományegyetem megalakulásának 100 éves évfordulójára, 2012-ben „...Pozsonyban, fokozatos fejlesztés mellett, tanszabadsággal felruházott magyar királyi tudományegyetem állíttatik fel.” *A pécsi egyetem centenáriuma* címmel vándorkiállításon láthatták az egyetem több karán is a bemutatót. A következő évben, 2013-ban az egyetem Pécsre költözésének 90 éves évfordulóján egy átfogó tárlat mutatta be az Erzsébet Tudományegyetem 1923 és 1950 közötti történetét.

Az egyetem fakultásainak, intézeteinek, tanszékeinek jubileumaihoz kapcsolódó kiállítások mutatták be a jogtudományi, a közgazdaságtudományi és az orvostudományi karok dokumentum- és történeti tárgyi anyagait, a karokon oktató tanárok műveit, dokumentumait. A pécsi történelemszakképzés hármas évfordulójának, vagy a Pécsi Püspöki Joglyceum történetét feldolgozó konferenciának is kísérő eseménye volt egy-egy múzeumi bemutató.

Az egyetem híres, ikonikus professzorainak hagyatékából is több kiállítás készült. 2010-ben Angyal Pál jogtudós, 2012-ben Prinz Gyula földrajztudós és Szentágothai János anatómus, 2015-ben Berde Károly, Berde Botond, id. Reuter Camillo és Grastyán Endre orvosprofesszorok munkásságát ismerhették meg a látogatók.

2015-ben a múzeum folyosóján kialakításra került egy kisebb kamaratárlatok megrendezésére alkalmas kiállítótér, így a jövőben lehetőség nyílik arra, hogy a múzeum épületében több időszaki kiállítás is megvalósuljon. Az első bemutató a *Professzorok kéziratos hagyatéka* című kiállítás volt ezen a helyszínen, melyet 2016-ban a Klimo Könyvtár állományából is válogató „*Jöjjön-e forráshoz, egészséget lel itt.*” *Gyógyító vizek és fürdő-kultúra* című tárlat követt. (7. kép)

6. kép
Az egyetemtörténeti állandó kiállítás rektori szobájának enteriőr részlete

¹⁹ Az időszaki kiállításokról bővebben: <http://www.lib.pte.hu/tgyo/tgyo-programok-kiallitasok-idoszaki> [2016.05.23.] Az időszaki kiállítások listáját lásd a függelékben.

Tudományos munka, publikációk

A Történeti Gyűjtemények Osztálya munkatársainak fontos munkaköri feladatuk a gyűjtemények anyagával kapcsolatos kutatómunka folytatása. Mivel minden kiállítás készítése egyben történeti kutatómunka is, ezért a megvalósult bemutató felfogható a tudományos kutatás egyfajta eredményeként. A kiállításokat bemutató cikkek, hosszabb tanulmányok a szélesebb közönség számára is elérhetővé teszik egy-egy tárlat újdonságait, összefoglaló eredményeit. 2014-től minden kiállításához online elérhető katalógus készül, melyet a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont honlapján érhetnek el a látogatók.²⁰

A gyűjtemény dolgozói részt vesznek olyan egyetemi projektekben, melyek az egyetem múltjának feltárására vonatkoznak. A két legjelentősebb vállalkozás az a 2012-ben megjelent, *A pécsi felsőoktatás évszázada*²¹ című jubileumi kötet, melynek egyik szerzője az osztály vezetője, Schmelczér-Pohánka Éva volt. A kötetbe került képanyag nagy részét is a Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény biztosította. A gyűjtemény több kutatója közreműködött az egyetem 650 éves évfordulójára elkészülő nagy vállalkozásban, melynek célja az intézményben oktató tanárok, professzorok életútjának dokumentálása egy egyetemi almanach keretében. A *Pécsi egyetemi almanach* első kötete 2015 őszén jelent meg, az 1367-től 1950-ig terjedő időszakot öleli fel.²²

Az Egyetemi Könyvtár együttműködve az Egyetemi Levéltár munkatársaival 2014-ben útjára indította *Per Aspera ad Astra* címmel a Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti online folyóiratát.²³ A folyóirat profiljából adódóan tanulmányokat közlő egyetemtörténeti kutatásokról, kiemelten a pécsi egyetemek és főiskolák történetéből.

7. kép

A Professzorok kéziratos hagyatéka című időszaki kiállítás plakátja

20 A katalógusok elérhetősége: <http://www.lib.pte.hu/ek/elektronikus-kiadvanyaink> [2016.05.23.]

21 FEDELES–LENGVÁRI–POHÁNKA–POLYÁK 2011.

22 PTE Almanach I. 2015.

23 A folyóirat elérhetősége: <http://per-aspera.pte.hu/> [2016.05.23.]

A 2016. évi első szám az egyetemi múzeumok, gyűjtemények magyarországi helyzetét kívánja feltérképezni.

A gyűjtemény dolgozói kutatási eredményeiket a publikációk és kiállítások mellett tudományos konferenciákon, előadásokon is a nagyközönség elé tárják. Kissé könnyedebb formában rövid, érdekes témákat dolgoz fel az osztály blogoldala, melyen a gyűjteményekhez, a kiállításokhoz és az intézménybe került dokumentumokhoz, tárgyakhoz, könyvekhez kapcsolódva olvashatók rövid képes bejegyzések.²⁴

Szakmai és kulturális programok

A gyűjtemény munkatársai szakmai tudományos szervezetek munkájába is bekapcsolódnak (Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület; Magyar Orvostörténelmi Társaság Fogászattörténelmi Kör, PTE Egyetem történeti Kutatócsoport, MTA Könyvtártörténeti Munkabizottság, MTA PAB Neveléstörténeti Munkabizottság, Pécsi Egyháztörténeti Kutatócsoport). Több dolgozó az ERASMUS mobilitási program keretében külföldi társintézményeknél tett szakmai tanulmányutat (Jagello Uniwersytet, Krakko; Universitätsbibliothek Karl-Franzens-Universität, Graz; University Library, Edinburgh; Zentralbibliothek, Zürich; Österreichische Nationalbibliothek, Bécs). A helyi Janus Pannonius Múzeummal példaértékű együttműködést alakított ki az intézmény, mely a műtárgykölcsönzéstől a kiállítások megvalósításán keresztül a szakmai segítségnyújtásig terjed.

Az egyetemi polgárok, a város lakossága és a turisták körében is népszerűek idegenvezetéseink. Mind az egyetem történeti gyűjtemény kiállításáiban, mind a Klimó Könyvtárban magyar, német és angol nyelven elérhető programjainkon évente kb. 2000 ember fordul meg. A látogatók számára a kiállításokon túl egyéb kulturális programokat is igyekszünk kínálni a *Múzeumok Éjszakája*, a *Kulturális Örökségnapok* és a *Múzeumok Őszi Fesztiválja* keretében. Ezeken a napokon ingyenes idegenvezetések, koncertek, előadások, étel- és italkóstoló, valamint gyermekprogramok, kézműves játszóház várja a látogatókat. A kiállítások kísérőprogramjai iránt évről-évre nő az érdeklődés. 2015-ben rekordot döntött a *Múzeumok Éjszakája* látogatószáma, amely az előző évekhez képest megkétszereződött, mintegy 450 ember vett részt a programokon. (8. kép)

Az általános és középiskolás korosztály számára több múzeumpedagógiai programot kínálunk. Az iskolai csoportok a legegyszerűbb kérdőíves, tesztlapokat használó óráktól kezdve egészen a kézműves programmal egybekapcsolt múzeumpedagógiai foglalkozásokig válogathatnak a kínálatból. Az egyetem történeti kiállítás terei, interaktív feladatai a múzeumpedagógia modern elveit figyelembe véve kerültek kialakításra, az „edutainment” elképzelések mentén. A szórakoztatva oktatás játékos formában, a modern technikát és látványelemeket felhasználva valósul meg az állandó kiállítás termeiben.²⁵

A 2015. évi *Múzeumok Őszi Fesztiváljának* egyik programja az ősi mesterségek bemutatása volt. Mivel az egyetemi gyűjtemény a könyvtár egyik részegységében működik, valamint az osztályhoz tartozik szervezettel a kötészeti műhely is, ezért egy

²⁴ A TGYO-blog elérhetősége: <https://tgyoblog.wordpress.com/> [2016.05.23.]

²⁵ Az állandó kiállítás „edutainment” filozófiájáról és annak gyakorlati megvalósításáról: FISCHER-DÁRDAL-DEZSŐ 2015.

olyan múzeumpedagógiai program került kidolgozásra, amely épít a könyvtár és a múzeumi gyűjtemény régi könyves anyagára, kötéstípusaira, de mellé fel tudja mutatni egy modern könyvkötészeti műhely munkáját is. A kötészeti műhely könyvkötőinek bevonásával olyan múzeumi órát tudtunk nyújtani – *Legyél te is könyvkötőmester!* címmel – az iskolai csoportoknak, melyben a gyerekek a régi és új mesterségbeli tudást és a kötészeti termékeket egyaránt megismerhették, végül pedig maguk is elkészíthettek egy egyszerű, kötészeti alapismeretek felhasználásával készült terméket. A program nagyon népszerű volt, ezért ezt a múzeumpedagógiai foglalkozást a fesztivál lezárulta után is fenntartjuk.

Tervek

A Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény legfontosabb és állandó feladatai közé tartozik az állomány folyamatos és tervszerű gyarapítása, feldolgozása. Terveink szerint a közeli jövőben szeretnénk olyan szoftvert beszerezni, melynek segítségével az anyag nyilvántartása a törvényi előírásoknak megfelelően elvégezhető lesz.

Szeretnénk gyarapítani meglévő adatbázisainkat és újabbakat is létrehozni. Az e-KÉPEK fotóadatbázisba a papíralapú fotókon kívül digitális fotóanyagot is elérhetővé tettünk. Az adatbázist évi kb. 1000 fotóval igyekszünk gyarapítani, így nyilvánossá válnak nemcsak az egyetem régmúltját, hanem közelmúltját is reprezentáló képek is. 2016-ban indult el egy újabb projekt, melynek keretében a Reuter-hagyaték képeslapgyűjteményét tesszük nyilvánossá a kutatók és érdeklődők számára.

A Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont egységeként a Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény is készül az első magyarországi egyetem 650 éves évfordulójára: kiállításokkal, szakmai és a nagyközönségnek szóló programokkal kívánunk emlékezni az 1367-es pécsi egyetemalapításra.

8. kép
Kézművesprogram a Múzeumok éjszakáján (2015)

KÉPJEGYZÉK

1. kép Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény F.2012.394.1
2. kép Fotó: Gergely Zsuzsanna
3. kép Fotó: Gergely Zsuzsanna
4. kép Fotó: Gergely Zsuzsanna
5. kép Fotó: Gergely Zsuzsanna
6. kép Fotó: Gergely Zsuzsanna
7. kép Szerkesztette: Gergely Zsuzsanna
8. kép Fotó: Gergely Zsuzsanna

IRODALOM

- BENKE 1992 BENKE József: *Pécsi Orvostudományi Egyetem története*. Pécs, 1992.
- BENKE 1999 BENKE József: *Egyetemünk története*, Pécs, 1999.
- BENKE 2000a BENKE József: *Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar történelmi múzeum*. Pécs, 2000.
- BENKE 2000b BENKE József: *Pécsi Tudományegyetem Egyetem történeti Múzeum*. Pécs, 2000.
- BENKE 2001 BENKE József: A pécsi egyetem rektorainak arcképfestői. *Pécsi Szemle*, 4. (2001):1. 83–96.
- BENKE 2002 BENKE József: *Egyetemünk a Kárpát-medencében*. Pécs, 2002.
- BENKE 2004 BENKE József: *Pécsi Tudományegyetem Egyetem történeti Múzeuma*. Pécs, 2004.
- CSIZMADIA 1967 *A pécsi egyetem történetéből. Jubileumi tanulmányok 1.* Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1967.
- DEZSŐ–LENGVÁRI–SCHMELCZER-POHÁNKA 2013 DEZSŐ Krisztina – LENGVÁRI István – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: *A Pécsi Tudományegyetem egyetem történeti közgyűjteményei. Az egyetem történet forrásai = University History Collections (University of Pécs). Resources of University History*. Pécs, 2013.
- DEZSŐ–SCHMELCZER-POHÁNKA 2014 DEZSŐ Krisztina – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: A Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény képadatbázisa (eKéPEK). *Per Aspera ad Astra* 1. (2014):1. 171–176.

- ENTZ 1943 ENTZ Béla: *Huszonöt év az Erzsébet Tudományegyetemi Orvostudományi Kar multjából*. Pécs, 1943.
- ETE Almanach 1914–1918 *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem almanachja az [...] tanévre*. Pozsony, 1917–1918.
- ETE Almanach 1929–1943 *A Pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem almanachja az [...] tanévre*. Pécs, 1919–1943.
- ETE Iratok 1921–1933 *A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem [...] tanévi irataiból = Ex actis Universitatis Scientiarum Regiae Hungaricae Elisabethinae anno [...] Pécs, 1933*.
- F. DÁRDAI 2014 F. DÁRDAI Ágnes: Az Egyetemi Könyvtár mint az egyetemtörténeti kutatások műhelye. *Per Aspera ad Astra* 1. (2014):1. 68–80.
- FEDELES–LENGVÁRI–POHÁNKA–POLYÁK 2011 FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 2011.
- FÉNYES 1974 *Pécsi Egyetemi Könyvtár. Jubileumi évkönyv 1774–1974*. Szerk. FÉNYES Miklós. Pécs, 1974.
- FISCHER-DÁRDAI-DEZSŐ 2015 DEZSŐ, Krisztina – FISCHER-DÁRDAI, Ágnes: Edutainment in the museum – A place where you can experience the history of the University of Pécs in an interactive environment. In: *International journal of research on history didactics, history education, and history culture. Yearbook of the International Society for History Didactics*. Szerk. Joanna WOJDON. Schwabach, 2015. 45–65.
- FISCHER-DÁRDAI-PÁSZTOR 2012 FISCHER-DÁRDAI, Ágnes – PÁSZTOR, Andrea: University History Exhibition. In: *Opuscula Musealia* Vol. 20. Red. Krzysztof Stopka. Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, [Kraków], 2012. 7–16.
- KISS 1943 KISS Jenő: *Visszapillantás a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Karának húsz éves történetére (1923–1943)*. Pécs, 1943.
- POTE Évkönyv 1967 *A Pécsi Orvostudományi Egyetem ünnepi évkönyve 1367–1967*. Szerk. ANTAL Ernő. Pécs, 1967.
- PTE Almanach I. 2015 *Pécsi egyetemi almanach I. 1367–1950*. Szerk. LENGVÁRI István. Pécs, 2015.

- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: *A pécsi püspöki könyvtár története, 1774–1945. „Boldog idők! Amikor az értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyűjtja a következőt.”* (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 10.) Pécs, 2012.
- SCIPIADES 1929 SCIPIADES Elemér: *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Szülő- és nőbeteg klinikájának története.* Pécs, 1929.
- SOMOGYI 1936 SOMOGYI Ferenc: *Három év 1933–36 a Pécsi Egyetem Jogtörténeti Szemináriumában.* Pécs, 1936.
- SZABÓ 1940 SZABÓ Pál: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága.* Pécs, 1940.

FÜGGELÉK

A Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény időszaki kiállításai

2015. október 31. – 2016. március 31. – *Professzorok kézíratos hagyatéka* (Dezső Krisztina) (Pécsi Egyetem történeti Gyűjtemény)
2015. április 29. – 2016. március 31. – *Kik azok a britek? Utazás múlt és jelen között* (Czirják Márton, Dezső Krisztina, Gergely Zsuzsanna, Molnár Dávid, Szilágyi Mariann) (PTE Klimó Könyvtár)
2014. január 31. – 2014. február 28. – *„A császárért és a királyért szikével és fecskendővel – Orvosok az Isonzónál és Dél-Tirolban 1915–1917”. Kiállítás a Nagy Háború Emlékeiből* (Molnár F. Tamás, Rendeki Szilárd, Széll Katalin, Kittkáné Bódi Katalin, Simon Adrienn, PTE ÁOK; Dezső Krisztina, Szeberényi Gábor, PTE EK TGYO) (PTE ÁOK Romhányi Aula)
2013. november 21. – 2014. január 22. – *90 éve Pécssett. Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi működése (1923–1950)* (Dezső Krisztina, Gergely Zsuzsanna, Schmelczer-Pohánka Éva) (Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont)
2013. október 11. – 2013. november 18. – *90 éves a pécsi jogi kar – Kartörténeti kiállítás* (Dezső Krisztina, Schmelczer-Pohánka Éva) (Halasy-Nagy Aula, PTE ÁJK Aula)
2012. október 28. – 2013. január 7. – *Szentágothai János emlékezete* (Dani Ágnes, Dezső Krisztina) (Szentágothai Kutató Központ – PTE ETK)
2012. szeptember 6. – 2012. december 15. – *„...Pozsonyban, fokozatos fejlesztés mellett, tanszabadsággal felruházott magyar királyi tudományegyetem állítatik fel.” A pécsi egyetem centenáriuma. Vándorkiállítás* (Dezső Krisztina, Jusztinger Antalné, Schmelczer-Pohánka Éva) (PTE ÁOK, BTK, KTK, Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont)
2012. január 11. – 2012. június 30. – *100 éve született Prinz Gyula* (György-Dávid Anita, Radvánszky Bertalan, PTE TTK Földrajzi Intézet; Csóka-Jaksa Helga, Jusztinger Antalné, PTE EK TGYO) (PTE TTK)

2011. április 18–20. – *A pécsi professzorok emlékezete. A pécsi jogi oktatás múltja* (Dezső Krisztina, Jusztinger Antalné, Pohánka Éva) (PTE ÁJK)
2010. szeptember 23–25. – *A Pécsi Közgáz 40 éve. Jubileumi kiállítás* (Áldozó Krisztián, Dezső Krisztina, Jusztinger Antalné) (PTE KTK)
2010. április 9–23. – *Angyal Pál munkássága. Kiállítás a PTE Állam- és Jogtudományi Karon* (Pohánka Éva) (Az *Angyal Pál emlékezete* című konferencia csatlakozó rendezvénye, PTE ÁJK)
2009. október 16–31. – *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923.* (Kokovai Szabina, Pohánka Éva) (Kiállítás a PTE Állam- és Jogtudományi Karon a kapcsolódó konferenciához, PTE ÁJK)
2008. november 28. – 2008. december 5. – *Pécsi felsőfokú történészképzés történetének válogatott dokumentumai: 1923–1948–1983.* (Dezső Krisztina, Jusztinger Antalné, Pohánka Éva) (PTE BTK Aula)
2008. november 7–21. – *„A császárért és a királyért!” Az első világháború tárgyak és dokumentumok tükrében. Kiállítás az első világháború befejezésének 90. évfordulójára* (Deák Máté, Kokovai Szabina, Vitári-Wéber Adrienn, PTE EK TGYO; Kreutzer Andrea, Szoleczky Emese, Hadtörténeti Múzeum) (PTE Egyetemi Könyvtár)
2008. szeptember 2. – 2009. március 31. – *„Harapós tudomány – mosolygó fogak”. Pécs és a fogászat története* (Deák Máté, Dezső Krisztina) (PTE Egyetemi Könyvtár Virágház)
2008. április 12. – május 20. – *Orvosképzésünk a könyvek tükrében. Az Orvostudományi Kar megalapításának 90. évfordulója alkalmából* (Benke József, Gracza Tünde, Jusztinger Antalné, Pohánka Éva) (PTE ÁOK Aula)

University History Collection of Pécs
by Krisztina Dezső – Ágnes F. Dárdai
(Summary)

The University of Pécs and its predecessor institutions have already started the work around revealing and preserving the history between the two world wars: yearbooks, almanacs, works about the university history have been made. In connection with the academic anniversaries between 1967 and 1992 the collecting of the university history material also began. In 1992 an exhibition had been opened about the history of the medical training of the Medical University of Pécs, and in 2000 about the various detriments of the integrated University of Pécs, presented in the Vasváry House. The Pécs University History Collection 2010 was officially got the rank of public collection in 2010, and in this year the newly arranged, permanent interactive exhibition was opened. The five permanent exhibition halls of the exhibition guide the visitors through the medieval university in Pécs until today's modern university representing the history of higher education in Pécs. The main scope of activities of the University of Pécs History Museum is related to the processing and the history of the university documents, objects, numismatic and fine art, photographs, books and academic journals collection, and making these works available for the public. The institute's wide collections of treasures are represented with the help of the databases and temporary exhibitions per year.

(A szöveget Molnár Dávid fordította.)

Blaskóné Majkó Katalin – Bojtos Anikó

A Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtárának és Művészeti Gyűjteményének története¹

Könyvtártörténeti áttekintés

A 19. század közepén a nemzeti érzések megerősödése elmélyítette a magyar művészet önállósodásának a vágyát, és az egyre erősödő külföldi kapcsolatok a képzőművészeti képzés európai mintáinak átvételét sürgették. 1861-ben megalakult az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, amelynek az 1863-ban jóváhagyott alapszabálya szerint célja volt: „a hazai képzőművészetnek minden ágát tökélyre segíteni, a műízlést nemesbíteni, s a műszereteket terjeszteni.”² A társulat céljai között elsőként szerepelt egy művészi tanintézet felállításának terve. A leendő művészeti akadémia felállításának megtervezésére a társulat bizottságot alakított. A bizottmány tagjai többek között Orlay-Petrich Soma, Than Mór, Telepy Károly, Plachy Ferenc és Harsányi Pál voltak. Az ő kezdeményezéseiknek volt köszönhető, hogy a bizottmány egyik tagja, Keleti Gusztáv akadémiai képviselő – Eötvös József kultuszminiszter megbízásából – útnak indult, hogy az európai képzőművészeti akadémiák és iparművészeti intézetek munkáját tanulmányozza.

Keleti Gusztáv Franciaországban, Angliában, Belgiumban és Németországban tekintette meg a „művészeti képezdéket” és az iparművészeti oktatást. Útja során nemcsak az oktatás tartalmát és módszereit tanulmányozta, hanem feltérképezte az oktatáshoz szükséges eszközöket is. Az Ecole Imperiale et Speciale des Beaux Arts-on tett látogatásakor azt tapasztalta, hogy a tanulók rendelkezésére áll: „gazdagon felszerelt gipszöntvény tár a legjelesebb antik- és renaissance korabeli szoborművek másolataiból. Kézirajzok, metszetek, tervdrajzok és ábrák gyűjteménye, melyek a boncztan, leíró mértan, távlatlan s a többi tudományszakok s elméleti tanfolyamok magyarázatául szolgálnak. Az iskolának részint ajándékozott, részint hagyományozott műtárgyak gyűjteménye, végre a gazdag könyvtár, melynek használatát szabadelvű intézkedések szabályozzák.”³ Keleti tapasztalatait *A képzőművészeti oktatás külföldön és feladatai hazánkban* című könyvében összegezte, és egyúttal a teendőket is megfogalmazta. A tanítás módszereire és a taneszközökre vonatkozó tervei nagy befolyással voltak a tervezett intézetre. „A mintarajztanodában, valamint az ipartanodák és polgári iskolák keretében alakítandó esti rajztanfolyamok alatt nagyobbára a fent említett domború minták lesznek használandók, s ugyancsak ezek képeznék az Eszterházy-képtár műkincseivel együtt, a műtörténelmi előadások és fejtegetések tárgyát és illusztrációját. A domború minták tárát hovatovább kiegészítenék a régi és újabbkori jeles művek után rézbemetszett vagy fényképi úton előállított másolatok gyűjteménye, végül a könyvtár, mely a képző- és iparművészet körébe vágó legjobb műveket és nyomtatásokat tartalmazná.”⁴

1 A könyvtártörténeti áttekintést Blaskóné Majkó Katalin, a Művészeti Gyűjteményről szóló részt Bojtos Anikó írta.

2 ALAPSZABÁLY 1863. 7.

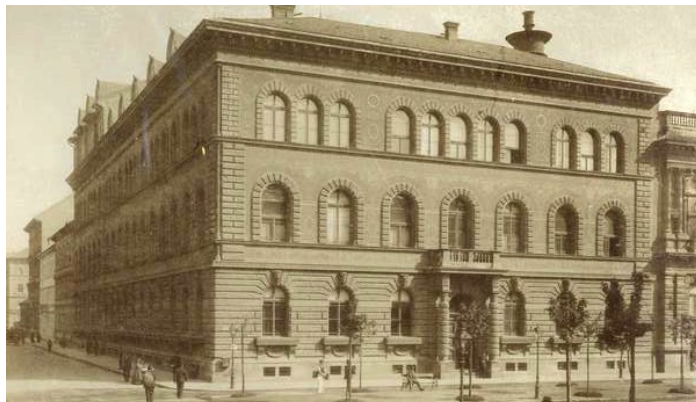
3 KELETI 1869. 201.

4 KELETI 1869. 133.

Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat sürgetésére, 1871. május 6-án, a Ferenc József szentesítette törvény alapján, Pauler Tivadar végül miniszteri rendelettel alapította meg a Magyar Képzőművészeti Egyetem jogelődjét, az Országos Magyar Királyi Mintarajztanodát és Rajztanárképezdét. Az új intézmény 1871 októberében, a terézvárosi Rombach utca 6. szám alatt (ma Rumbach Sebestyén utca) egy magánbérházban, bérelt lakásban kezdte meg működését. Célja, Keleti terveinek megfelelően, rajztanárok képzése és a képzőművészeti pályát választó fiatalok alapképzésben részesítése volt.

Az intézmény tanári állásaira pályázatot írtak ki, az igazgatói teendőket az akkor harminchét éves Keleti Gusztávra bízta, aki nagy energiákkal fogott a terveiben szereplő mintarajztanoda megvalósításához. A tanári kar tagjai közé tartozott Székely Bertalan „történelmi festész”, aki alakrajzolás és festészetet, Izsó Miklós „akadémiai szobrász”, aki mintázást és Schulek Frigyes „akadémiai építész”, aki építészeti és ékítményi rajzot tanított. Segédtanári állást kapott Greguss János. Később a tanári kar tagja lett Rauscher Lajos építész, Lotz Károly, a gyakorlati festészeti osztály vezetője és Várdai Szilárd, aki ékítményes rajzot és szemléleti látszattant tanított. Ők voltak azok, akik hosszú évekre meghatározó személyiségei voltak – természetesen Keleti erőteljes irányítása alatt – a tanterv kialakításának, valamint a megvalósításhoz eszközként szolgáló taneszköz gyűjtemények és a könyvtár megtervezésének és létrehozatalának. A mintarajztanoda – lehetőségeinek és igényeinek megfelelően – két gyűjteményt hozott létre. A katalógusokból külföldről megrendelhető, többnyire klasszikus műalkotásokról készült fősz (gipsz) öntvénytárat, valamint a művészettörténet, a művészetelmélet és a képzőművészet valamennyi ágával való foglalatosság tanulmányozásához szükséges, esetenként másolásra alkalmas mintalapokból, könyvekből és folyóiratokból álló könyv- és metszettárat. A mintarajztanoda 1876-ban új, az oktatás céljainak jobban megfelelő helyre, az ebben az időben épülő Sugár útra (ma Andrassy út) költözött. Az épületet a tanoda egyik tanára, Rauscher Lajos tervezte. (1. kép) Az első emeleten tágas helyiséget kapott a két fent említett gyűjtemény.

A könyvtáróri teendők ellátásával 1878-ban Greguss János festőt bízták meg, aki ebben az időben az alakrajztanítás segédtanára volt a kutatás és a tudomány iránt rendkívüli érdeklődést tanúsító Székely Bertalan mellett. A könyvtár rendjének, kezdeti állományának a kialakításában Greguss mellett Székely Bertalannak is fontos szerepe volt, aki

1. kép

A Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde Sugár út (ma Andrassy út) 71. szám alatti – Rauscher Lajos által tervezett – épületét 1876-ban vette birtokba

történelmi festészetéhez találta szükségesnek a ló mozgásának tanulmányozását. Egyike volt az elsőnek, aki rajzsorozataival hozzájárult a mozgásvizsgálatok megalapozásához. A kutatásai során felhasznált és hivatkozott könyvei szinte hiánytalanul megtalálhatók az egyetem könyvtárában. 1883-ban Greguss János nyomtatott katalógust állított össze a könyvtár állományáról.⁵ Ekkorra már főbb vonalaiban kialakult a könyvtár rendszere, és a gyűjtés területei is jól nyomon követhetők. Az 1606 tételt tartalmazó katalógusban a gyűjtemény méreteihez képest sok az „*Iparművészet, ornamentika*” (183), valamint a „*Mértan*” csoportban található könyvek száma (150), megelőzi a szakmai tárgynak számító művészeti technikákat. A legfontosabb elméleti tárgyat, a művészettörténetet 170 mű képviselte. Az úgynevezett mintalapok nagyrészt az „S” jelű csoportba, a „*Grafikus munkák, minták, kézrajzok, fényképek, stb.*” címszó alá kerültek. Feltűnő, hogy nagy számban találunk a címjegyzékben a mintarajztanoda megalakulása előtti kiadású könyveket, mappákat. Már ekkor a könyvtárban volt például Sebastiano Serlio *Extraordinario Libro di architettura* című, 1560-ban megjelent metszetes könyve, amely a könyvtár tulajdonában lévő legrégebbi munka. De szép számmal találkozunk a geometria, az anatómia, az ornamentika, az építészet állománycsoportokban a 18. századból, illetve a 19. század első feléből való művekkel. E tény alapján azt feltételezhetjük, hogy a gyűjtemény fejlesztői nagy gondossággal törekedtek arra, hogy amennyire lehetséges, visszamenőleg is beszerezzék – akár külföldi források igénybevételével is – azokat az alapvető forrásmunkákat, amelyek az oktatás elméleti és gyakorlati megalapozását szolgálták. A gyűjtemény teljessé tételére való törekvés okát valószínűleg abban kell keresnünk, hogy a mintarajztanoda létrejöttének időpontjában nem volt más művészeti könyvtár Magyarországon, de jelentős képzőművészeti gyűjtemény sem állt eleinte a tanulók rendelkezésére. Keleti megjegyzése helyálló volt: „*Ott állunk, hogy a magyar birodalom összes területén sehol külföldi művet kiállítva nem szemlélhetünk, s ha valami véletlen fordulat nem segít e körülményen, jövőre sincs reményünk, hogy a hazai művészet termékeit a külföldiekkel összehasonlíthassuk.*”⁶ A rajztanárképzés megszervezése mellett Keleti Gusztáv élénken érvelt az Esterházy-gyűjtemény állami megvásárlása mellett a leendő Országos Képtár számára, hogy az majdan a Nemzeti Múzeum képgyűjteményében található műtárgyakkal együtt az alapját képezhesse egy komolyabb képzőművészeti gyűjteménynek. A rajztanár- és művészelölteknek az országon belül eleinte nagyon kevés lehetőségük volt eredeti műtárgyak tanulmányozására, és csak a kilencvenes évekre alakultak úgy a viszonyok, hogy a művészettörténeti órák egy részét múzeumlátogatással lehetett szemléletessé tenni.

Munkánk során gyakran szembesültünk azzal a ténnyel, hogy különösen a gyűjteményekre vonatkozó nyomtatott és levéltári források rendkívül hiányosak. Ily módon főként az intézmény (szintén elég hiányos) oktatástörténetének dokumentumaiból következtethetünk a könyv- és metszettár állományának alakulását befolyásoló történésekre és döntésekre. Az intézet működésének kezdeti szakaszában Keleti, s a későbbiekben nyilvánvalóan a tanári kar többi tagja is, nagy felelősséget érzett a hallgatók későbbi elhelyezkedéséért, megélhetéséért, amely párosulva a hazai műipar felvirágoztatásának vágyával, az iparművészeti rajz kiemelt státusát biztosította az iskolában. Nádler Róbert hosszú tanári működése alatt az iparművészeti rajz és tervezés virágkorát élte a mintarajziskolában,

⁵ CÍMJEGYZÉK 1883.

⁶ KELETI 1869. 139.

és ez a hasonló tárgyú könyvek és műlapok nagymértékű gyarapodását eredményezte. Ekkor került a könyvtárba például egy magánszemélytől való vásárlás útján kétszáz darab 18. és 19. századi japán metszet, mintakönyv és mintalap. A műlapok az elfogadott tanítási szisztéma nélkülözhetetlen és divatos eszközei voltak: Keleti elképzelése szerint tanulmányozandó, de nem másolandó minták. Ezen túlmenően az olcsó, színes nyomda-technika megjelenése előtt a művészettörténet oktatásához illusztrációként is szolgáltak. A külföldi akadémiák mellett általában létesültek képtárak, itt azonban feltehetőleg anyagi okokból erre nem volt lehetőség, így a könyv- és metszettárnak kellett pótolnia a hiányzó gyűjteményt.

Év	Kötet	Műlap
1889. december 31.	3462	24717
1895	4667	38825
1900	5880	49682
1905	6874	65911
Az egyesített művésziskolák könyvtáraiban az 1908. évi december hó végén	9762	72915
1915. június vége	10916	101602

1. táblázat – A könyv- és metszettár gyarapodása az intézményi évkönyvek alapján

A műlapokra vonatkozó adatok: 1889,⁷ 1895,⁸ 1900,⁹ 1905,¹⁰ 1908,¹¹ 1915¹²

Főként német kiadók specializálták magukat a pazar kiállítású, rövid bevezetővel ellátott, litografált vagy metszetekből álló mappákra. A részletgazdag másolatok vagy tervezett minták, amelyek gyakran szinte az eredetiség látszatát keltik, bepillantást engednek a valóság szabad szemmel szinte láthatatlan részleteibe, mintát kínálnak a „műiparnak” és a tanulónak a felhasználáshoz. A mintalapok műfaji sokszínűségét technikai tényezők is elősegítették. A fotográfia megszületéséig a műtárgyak „reprodukálásának” szinte kizárólagos módja az volt, ha a tárgyról metszetet készítettek. A mintarajztanoda könyvtárának alakulásakor még készültek metszetes műlapok, de már a fotográfiai eljárások is elterjedtek. Ebben a mindent hatalmas mappákban, reprezentatív kiadványok megjelentetésével dokumentálni akaró korban, a fotográfiai eljárások gyors és pontos lehetőséget teremtettek a műtárgyak, épületek, természeti tájak, növények, állatok stb., vagyis a leendő rajztanárok és művészek által tanulmányozandó dolgok reprodukálására. Cégek alakultak a fotografált mappák terjesztésére. Ezek katalógusaiból viszonylag olcsón lehetett a minden szöveget nélkülöző mappákat megrendelni. De egyéb, ma már elfeledett, fototechnikai eljárások is bőséggel találhatók a mappák között (heliogravűr, fotolitográfia stb.).¹³

⁷ ÉRTESÍTŐ 1890. 23.

⁸ ÉRTESÍTŐ 1895. 21.

⁹ ÉRTESÍTŐ 1900. 84.

¹⁰ ÉRTESÍTŐ 1905. 62.

¹¹ ÉVKÖNYV 1909. 77.

¹² ÉVKÖNYV 1915. 77.

¹³ A Louvre-ban őrzött Rembrandt rézkarcokról készült heliogravűrökből (L'oeuvre de Rembrandt. Paris, Quantin, 1880.) bőséges válogatást láthatott a közönség 2015-ben a *Rembrandt nyomában. Rézkarcolók a*

Amikor 1888-ban Greguss János betegeskedése miatt lemondott könyvtárőri megbízatásáról, helyére Várdai Szilárdot, az Iparművészeti Iskola tanárát nevezték ki. Várdai ekkor óraadóként tanított a mintarajztanodában, és hihetetlen energiával fogott a könyvtár átszervezéséhez. Újraleltározta és csoportosította a dokumentumokat, megtervezte az intézmény és vele együtt a könyvtár bővítését, könyvtárhasználati szabályzatot készített, majd hozzálátott egy új, nyomtatott katalógus elkészítéséhez. A könyvtár az 1895-ös bővítés után költözött az Izabella utcai frontra és nyerte el a mai helyét és küllemét. A nagy grafikák és műlapok tárolására alkalmas szekrények felett a kovácsoltvas korláttal díszített galérián helyezték el a könyveket. Külön olvasóterem állt a tanárok és a vendégek rendelkezésére, és egy-egy terem külön a női és a férfi növendékek számára. (2–3. kép) A férfiak tágas olvasóterme – intézeti növendékmunkákkal díszítve – állandó munkakiállításokként is szolgált, és az intézeti díszterem is pótolta. Várdai az 1900-ban megjelent katalógusban ismerteti a könyvtár gyarapításának módját: „A művek beszerzése az egyes szaktanárok ajánlatára történik, mivégből a nagy számban megtekintésre beérkező művek tanulmányozás céljából a tanároknak mutattatnak be, – kik ez által rendes tudomást szerezhetnek azokról, valamint az újabb művészet-irodalmi kiadványokról is, melyek az intézet számára meg nem tartatnak.”¹⁴ Várdai Szilárd a könyvtár állományát – a Greguss János által megkezdett csoportosítást alapul véve – szakcsoportokra osztotta. A csoportosítás tökéletesen tükrözi az oktatás rendjét, tehát az oktatók és a hallgatók könnyedén figyelemmel kísérhették az őket érdeklő irodalom alakulását. Például a K raktári jelű, „Iparművészet, ornamentika” csoport elképesztően részletező felosztása a tantárgy oktatásban betöltött kiemelt helyzetét demonstrálja. De az egyes állományrészek gyarapítási intenzitása is a tanított tárgyak fontosságának megfelelően történt. 1899 júliusában, a katalógus lezárásakor 5709 kötet és 52 786 műlap volt a könyvtárban. Ez azt jelenti, hogy az 1883-as katalógus megjelenése óta a könyvállomány megháromszorozódott, a műlapok száma pedig a sokszorosára gyarapodott.

A mintarajziskola mellett – mely kizárólag az alapképzésre szorítkozott – jöttek létre a mesteriskolák; előbb a Münchenből hazahívott Benczúr Gyula vezetésével 1882-ben az I. számú Festészeti Mesteriskola, majd 1897-ben a II. számú Falképfestészeti Mesteriskola Lotz Károly irányításával, valamint a Stróbl Alajos által igazgatott Szobrászati Mesteriskola. Ezeket az önállósággal bíró, művészképzésre szakosodott intézményeket 1908-ban összevonták a mintarajziskolával Képzőművészeti Főiskola néven, így könyvtárunk is gyarapította a gyűjteményt.

2. kép
A női növendékek számára fenntartott olvasóterem

3. kép
A férfi növendékek olvasóterme egykor kiállítások helyszíneként is funkcionált

Magyar Képzőművészeti Főiskolán 1921–1929 című kiállításon.

¹⁴ CÍMJEGYZÉK 1900. 364.

1920-ban a kormányzat Lyka Károly művészeti író t bízta meg a főiskola újbóli megszervezésével. A reform mindenekelőtt megszüntette a képzőművészeti intézmények széttagoltságát. Az 1908-ban kizárólag adminisztratív összevont mesteriskolákat, a női festőiskolát és a mintarajziskolát szerkezetileg is egyesítette. Közös szellemi alapra helyezték a tanár- és művészképzést. Kötelezővé tették a nyári művésztelepi gyakorlatot. A művészet-történet kivételével csökkentették az elméleti órák számát, a műtermi gyakorlat, a figurális stúdium javára. Az építészet, az iparművészet, a szemléleti látszattan és a geometria óraszámai csökkentek, az ékítményes rajz, a mozdulatkompozíció, az állatbonctan és a műhelyrajz megszűnt. Az eddig használatos taneszközök feleslegessé váltak. A mintalapok másolása megszűnt, helyette a természet utáni rajzolás vette át a főszerepet az oktatásban. A műlapok helyett egyre szebb, színes illusztrációkat tartalmazó könyvek segítettek az oktatást. 1923-ban Várdai Szilárd adminisztratív igazgató és könyvtárőr nyugdíjba vonult, helyére Horn Antal festőt nevezték ki a könyvtár élére.

1925-ben 11 779 kötet könyv és 111 177 műlap volt a könyvtárban. A műlapok száma ezután már nem gyarapodott, külön nyilvántartásukat megszüntették, de a könyvek gyarapodása sem törtenhetett mindig az intézmény igényei szerint. Az évkönyvek szintje mindegyikében olvashatunk arról, hogy igyekezetük ellenére a könyvtár gyarapítására szándékaiknál kevesebb jutott. A két világháború közötti időben a könyvtár élete a megszokott mederben folyt. Az új tanítási szisztémában a könyvtár szerepe erősen megváltozott, a metszettár jelentősége minimálisra csökkent, bár a könyvtár továbbra is a főiskola megbecsült része volt. *„1940/41-es tanév folyamán a Főiskola kosztüm és drapéria-tárának kezelése a könyvtár kezébe adatott át. Ennek kapcsán a V.K.M. intézkedésére (20.117/1940 sz. r.) a Nemzeti Múzeum két szaktisztviselője átvizsgálta annak anyagát, kijelölve abban a muzeális értékű darabokat, amelyek különleges megőrzést, a használatban pedig óvatos kezelést igényelnek. Intézkedés történt a továbbiakban a kosztümtári elrongyolódott anyag fokozatos kijavítása iránt is, úgyhogy az ilykép átvizsgált és korbahelyezett gyűjtemény – javarésze a volt festészeti mesteriskolák anyagából való – rövidesen gyümölcsözően lesz újból beállítható az oktatás segédeszközei közé.”*¹⁵

A könyvtár 1945 után

A II. világháború utáni évek új helyzetet teremtettek a főiskola és vele együtt a könyvtár életében is. A kormányzat számára a szocialista realizmus volt az egyetlen elfogadott művészeti irányzat, és minden olyan könyv vagy műalkotás, amely más ideológia alapján vagy más stílusban készült, tiltott volt, jobb esetben megtűrt lett.

1947-ben a főiskola Cs. Szabó Lászlót, a művelődéstörténet és irodalom tanszék vezetőjét bízta meg a könyvtári munka irányításával. Cs. Szabó László 1949-ben külföldre távozott, a könyvtárban időlegesen a műszaki segédtiszt (raktáros) beosztásból tudományos tisztviselővé előléptetett Török Győző látta el a könyvtárosi feladatokat. 1950 és 1956 között névlegesen a könyvtár felügyeletét Faludi János irodalomtanár látta el, valójában a könyvtári teendők Török Győzőre maradtak.

¹⁵ ÉVKÖNYV 1941. 128.

Az állomány gyarapítása új irányt vett. A könyvtárból selejtezték minden olyan szépirodalmat, történelmi könyvet, amely a párt álláspontja szerint ideológiailag károsnak minősítették az ifjúság nevelésében. Például Varga Nándor Lajos *Magyar múlt* című, 40 db fametszetből álló mappáját is. A 92 négyzetméteres nagyolvasót, mely a férfiak olvasóterme volt, oktatási célra kezdték használni, majd teljesen elvették a könyvtártól. A könyvtár alapterülete 339 négyzetméterről 247 négyzetméterre csökkent. 1950 körül az egyik olvasótermet raktárrá alakították, hatalmas, kétszintes vasállvány beépítésével, mely állványzat tönkreteszi a könyvtár reprezentatív, egységes képét.

1955-ben selejtezték az ötvenes években beszerzett ideológiai könyvek egy részét (307 db). Erről jegyzék nem készült, csak egy papírra írták fel a leltári számokat.

1957-ben beázás következtében 1198, nagyrészt muzeális értékű kötet ment tönkre, közöttük 15 db krétopapírra nyomott könyv, melyek a restaurátorok akkori tudása szerint menthetetlenek voltak. De a többi könyv megmentésére sem tettek kísérletet, a pincébe szállították azokat. Végül 1973-ban nagyrészt ideológiai művet, melyből 633 db kötelezően kivonandó ideológiai mű volt, de kivonásra került 600 kötet 19. századi könyv is.

A megmaradt rendelőjegyzékek tanúsága szerint a gyarapodás 80 százalékát ideológiai művek tették ki. 1973-ban az enyhülő politikai nyomást kihasználva átvizsgálták az állományt, és kiselejtezték 5573 nagyrészt ideológiai művet, melyből 633 db kötelezően kivonandó ideológiai mű volt, de kivonásra került 600 kötet 19. századi könyv is.

Ebben az időben a két főállású és egy 4 órás munkaerővel rendelkező könyvtárban természetesen csak a tűzoltásszerű munka elvégzésére volt kapacitás. Érthető, hogy Kovancz Ilona könyvtárvezető 1975-ben azt volt kénytelen jelenteni a Könyvtártani és Módszertani Központ érdeklődésére, hogy a kis létszám miatt a könyvtárban kutatások nem folynak, és azt sem tárták fel, hogy a könyvtárban nagy mennyiségű – a nyilvántartások pontatlan vezetése miatt megállapíthatatlan számú –, muzeális értékű dokumentum található.

1989-ben Blaskóné Majkó Katalin vette át a könyvtár vezetését. A szakszerűtlenül kezelt, katalogizálatlan, többnyire a hallgatók elől is elzárt könyvtár leltározása során műtárgyak kerültek elő a szekrényekből. A műtárgyak számbavétele, előzetes felmérése során az alábbi „különgyűjtemények” körvonalazódtak:

- *Optikával, perspektívával, mozgásillúzióval foglalkozó tárgyi emlékek*
- *Fotográfiaiák*
- *Grafikai gyűjtemény*
- *Rajzok*
- *Plakátok, litográfiaiák*
- *Japán metszetek, mintalapok*

A Művészeti Gyűjtemény

A Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtárában 1998–2002 és 2003–2006 között két OTKA kutatási program során kezdődött meg a régi grafikatároló szekrényekben rejtőző műtárgyak feltérképezése és tudományos igényű feltárása Blaskóné Majkó Katalin

– 2015-ben nyugalmába vonult – főigazgató irányítása mellett, az egyes korszakokat legjobban ismerő művészettörténészek, muzeológusok, kutatók bevonásával. 2003-ban klimatizált raktárhelyiség kialakítására került sor, így értékeink szakszerű, a műtárgyvédelmi szempontoknak megfelelő tárolása is megvalósult. Az évek során a könyvtár és külön gyűjteményeinek anyaga számos színvonalas kiállításon szerepelt nemcsak itthon, hanem külföldön is.¹⁶ A könyvtár által szervezett, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Barcsay-termében megrendezésre kerülő tárlatoknak két fő szervezővel alakult ki az évek során: az iskolatörténet különböző szakaszainak feldolgozása¹⁷ mellett az egyes gyűjteményegységek bemutatása vált kiemelt céllá.

A gyűjtemény jelenleg mintegy tízezer egyedi és sokszorosított grafikát, illetve körülbelül tizenkétezer fotográfiát tartalmaz, de optikával, perspektívával és mozgásillúzióval foglalkozó tárgyi emlékek is találhatóak benne. A festmények hiányának oka valószínűleg abban keresendő, hogy a papíralapú művek kevés helyet foglaltak a bekeretezett képekhez képest, így a szekrények mélyén rejtve maradhattak, várva újrafelfedezésüket. A grafikai anyag magvát az Archív Grafikai Gyűjtemény jelenti, melyet Zsákovics Ferenc művészettörténész dolgozott fel. Ezt a kollektiót még Olgyai Viktor, az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde (ma Magyar Képzőművészeti Egyetem) 1906-tól induló grafikai szaktanfolyamának vezetője, a művészi grafika hazai apostola kezdte el összegyűjteni.¹⁸ A munkát utóda, Varga Nándor Lajos folytatta, aki rendszerezte a mestere és általa a tanítványoktól begyűjtött legjobban sikerült egyedi rajzokat és sokszorosított lapokat, de külső forrásból is kiegészítette az anyagot, mely így a Grafikai Tanszék segédgyűjteményévé vált. Sajnos 1948-ban Vargát kényszernyugdíjazták, ezután pedig sokáig nem lehetett semmit sem tudni arról, mi történt az általa rendezett archívummal.¹⁹ Zsákovics Ferencet a művész lánya, Varga Lea irányította a tanszékre, ahol szerencsés módon kiderült: az eredetileg a könyvtár állományába tartozó anyag megőrződött. König Róbert, a 2014-ben elhunyt kiváló grafikusművész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem docense a szétszóródott gyűjtemény darabjait összefogva az 1960-as és 1980-as években a tanszéki műhelyekben készült művekkel is kiegészítette a kollektiót.²⁰ A rajzgyűjtemény Varga Nándor Lajos korabeli állapotát – harminc alkotás kivételével – Zsákovics Ferencnek sikerült rekonstruálnia úgy, hogy a feltehetően valamikor az 1950-es években a tanszékről a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályára került lapokat is számba vette.²¹ Gyűjteményünk ma a 19. század második felétől lényegében a 20. század második feléig grafikátörténeti áttekintést tud adni a kutatóknak és hallgatóknak egyaránt. Többek között Berény Róbert, Derkovits Gyula, Edvi Illés Aladár, Ferenczy Béni és Noémi, Glatz Oszkár, Iványi-Grünwald Béla, Kernstok Károly, Márffy Ödön, Medgyessy Ferenc, Mednyánszky László, Patkó Károly, Réti István, Szőnyi István és Varga Nándor Lajos számos

¹⁶ Erre volt példa a szecessziós plakátoknak Bécsben, Genovában, Rómában és Bolognában történt nagysikerű bemutatása.

¹⁷ *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2002.; *Stróbl Alajos és a szobrász mesteriskola*. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2006.; *Reformok évtizede. Képzőművészeti Főiskola 1920–1932*. Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2013.

¹⁸ FÖLDI–ZSÁKOVICS 2014. 11. ; FÖLDI 2013b. 118–123.

¹⁹ ZSÁKOVICS 2013. 7.

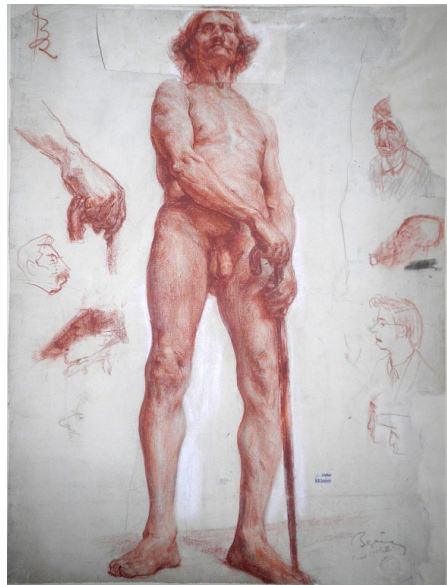
²⁰ ZSÁKOVICS 2013. 8.

²¹ ZSÁKOVICS 2013. 9.

kiváló alkotása nyújt erre lehetőséget. Emellett a nálunk őrzött egyedi rajzok és sokszorosított grafikák segítségével a jövő művészei tanulmányozhatják az egyes technikákkal elérhető hatásokat is. Ezt a jelentős grafikai anyagot egészítették ki a könyvtári szekrények polcairól előkerült művek: például Ligeti Antal tájrajzoló és festő – Szabó Júlia művészettörténész által leírt – százhuszonhárom rajza,²² az intézmény egykori oktatói közül pedig Székely Bertalan, Lotz Károly és Greguss János munkái árnyalhatják képünket a 19. század második felének művészetével kapcsolatban.²³ (4. kép)

Ehhez a gyűjteménymaghoz kapcsolódtak a könyvtárban szerencsés módon fennmaradt további páratlan műkincsek. Ezek közé tartoznak a Giovanni Battista Piranesi 18. századi rézmetsző művész eredeti lemezeiről készült levonatok, mintegy ezeregyszáznolcvan számozott lapon. A valószínűleg 1871 és az 1890-es évek között készített levonatok az 1897-ben alapított Szobrászati Mesteriskola igazgatója, Stróbl Alajos vásárolta meg, és egy külön faszekrényt is készíttetett a tárolásukra, mely a Mesteriskola megszűnésével a könyvtárba került, és ma is erre a célra használjuk.²⁴ A sorozat már a maga korában is rendkívüli értéknek számított, a Piranesi által megörökített építészeti részletek, szobrászati alkotások, iparművészeti tárgyak és a rajtuk található motívumok az európai művészetre komoly hatást gyakoroltak. Ma is bámulatba ejtő az emberfeletti precíziót kívánó munka, melyet Piranesi a művek létrehozására fordított. (5. kép)

A gyűjtemény legféltettebb kincsei közé tartozik japán fametszeteket tartalmazó gyűjteményegységünk. Ennek éke egy Meidzsi-korban (1868–1912) készült album, melyben mintegy negyvenhat többszínnyomású fametszet reprezentálja a 20. század elejének legismertebb madarakra és virágokra specializálódott mestereinek, Ohara Koszonnak, Ogata Gekónak és kortársaiknak művészetét. Emellett több mint kilencven fametszetes kötetet őrzünk, melyek az Edo-kor (1603–1867) végén, illetve a Meidzsi-korban készültek, és az európai művészekre legnagyobb hatást gyakorló

4. kép

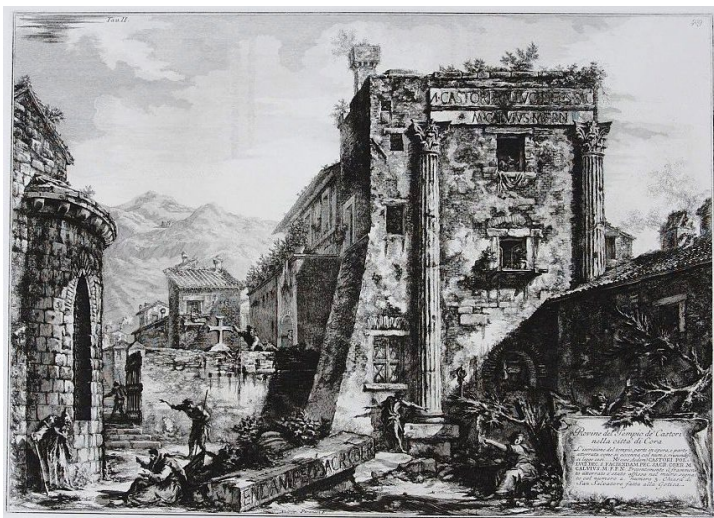
Berény Róbert: Álló férfiak-tanulmány (1905)

²² A rajzok egy részét Ligeti-festményekkel párhuzamosan a Magyar Képzőművészeti Egyetem Barcsay-termében 2008-ban megrendezett kiállításon láthatta a közönség. A tárlathoz katalógus is készült: *Ligeti Antal (1823–1890). A természettanulmánytól a mesterműig*. Budapest, Semmelweis Kiadó – Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2008.

²³ Székely Bertalan kezdetben alakrajzot és festést (1871–1905), illetve festészeti boncalaktant tanított (1876–1901); a ló mozgását, továbbá az emberi test felépítését tanulmányozó nagyméretű tablói féltett kincseink közé tartoznak. Lásd: SZŐKE 2002a és b. Az alakrajz oktatásában kezdetben Székely tanársegéde, majd az alakrajz rendes tanára, 1878-tól 1888-ig a könyvtár óra, Greguss János volt. Tőle egy mappát őrzünk színvonalas akttanulmányokkal. Lásd: SZŐKE 2002c 320. Lotz Károly a gyakorló festészeti szakosztályt (1882–1896), majd a II. Freskófestészeti Mesteriskolát (1896–1910) vezette. Ezen kívül 1885-től 1897-ig a női festészeti osztály képzésében is részt vett. Mintegy kétszáz vázlatot őrzünk tőle, melyek a 19. század második felének nagy falképfestészeti megbízásaihoz kapcsolódnak. Lásd: LÁJER 2013.

²⁴ BLASKÓNÉ-KÖNIG 2005. 6.

művek találhatóak meg közöttük, például Utagava Hiroshige *A Tókaidó ötvenhárom állomásának képei*, valamint Kacusika Hokusai *A Fudzsi-hegy száz látképe* és a *Hokusai manga* című világhírű sorozatai.²⁵ A lehetőfinom japán papírra tökéletes rajzi és technikai tudással kivitelezett, finom színátmenetekben bővelkedő lapok máig tiszteletet ébresztenek, noha egy nyugati kultúrkörből érkező szemlélő számára az ábrázolt állatok és növények szimbolikája, sajátos jelentése nem egykönnyen megfejthető. (6. kép) A gyűjteményegység magyarországi viszonylatban is igazi kuriózum, hiszen a Szépművészeti Múzeum ilyen típusú vásárlását jelentősen megelőzve, már a 19. század utolsó két évtizedében beszerzett az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde japán eredetű műveket, melyeket valószínűleg az ornamentika, később pedig a grafikai technikák oktatása során használhattak fel mintaként.²⁶ A gyűjteményegység feldolgozását Koike Masatane nyugalmazott egyetemi professzor kezdte meg, majd Máté Zoltán²⁷ és munkatársai, később pedig Bincsik Mónika művészettörténész folytatta a munkát.

5. kép
Giovanni Battista Piranesi: Rovine del Tempio de' Castori nella citta di Cora (A Castor és Pollux templom Coriban)

A gyűjtemény sokszorosított grafikai anyagának szintén unikális részét képezi a szeccsiós plakátművészet kiemelkedő darabjaiból álló kollekciónk, mely egy 1890 és 1910 közötti külföldi anyagot, az iskola növendékei által készített plakátokat, továbbá hat Theo Matejko művet foglal magában. Az első csoportba tartoznak a valószínűleg az 1900-as párizsi világkiállítás alkalmából vásárolt, francia, belga, olasz, spanyol, amerikai és angol művek, továbbá az 1908-ban, egy müncheni nyomdából beszerzett német plakátok.²⁸ Olyan híres alkotók munkáival büszkélkedhetünk tehát, mint Alfons Mucha, Adolfo Hohenstein, Bruno Paul, Georges de Feure, Gisbert Combat, Henri Privat – Livemont, Ludwig Hohlwein, Louis J. Rhead, Paul Berthon, de a sort még folytathatnánk. (7. kép)

25 BINCSEK 2009. 7.

26 BINCSEK 2009. 18.

27 MÁTÉ 2002. 269–279.

28 FÖLDI 2013a. 26.

Mivel a plakátoknak saját korukban nem tulajdonítottak különösebb művészeti értéket, ezért jó részük sajnos elveszett, a meglévők pedig meglepetésszerűen kerültek elő a szekrények mélyéről. Feldolgozásukban a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Osztályának két munkatársa, Földi Eszter és Bakos Katalin művészettörténészek vettek részt.

A sokszínű grafikai anyag mellett valóban páratlan fotográfiai gyűjtemény is gazdagítja állományunkat. A legtöbb esetben valószínűleg vásárlás útján beszerzett fotók mappákba rendezve, ugyanazon tematikus szisztéma szerint kerültek leltározásra, mint a könyvek. Ebből adódik egy érdekes sajátosság: sok a „vegyes”, vagyis a több fotográfus munkáját tartalmazó mappa. Így tehát célunk, hogy a tematikus csoportosítás mellett (épületfotók, növényfotók, aktfotók, műtárgyfotók stb.) alkotók szerinti keresztmetszeteket hozzunk létre a gyűjtemény anyagát bemutató internetes képadatbázis segítségével, hiszen több, nemzetközi viszonylatban is jelentős fotográfus munkáit őrizzük. Közéjük tartoznak olyan, többségében a 19. század második felében és a 20. század elején aktív művészek, mint például az Alinari testvérek, Paul Félix Bonfils, Adolphe Braun, Georg Maria Eckert, Edward Fox, Wilhelm von Gloeden báró, Louis Jean-Baptiste Igout, Achille Léon Quinet, Giorgio Sommer, Josef Wlha. (8. kép) A magyar származású alkotók közül Beszédes Sándor, Erdélyi Mór, Divald Károly, Klösz György, Müllner János és Weinwurm Antal képviselteti magát nagyobb anyaggal a gyűjteményegységen belül. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának két művészettörténésze, Baji Etelka és Varga Judit vette először számba a fotógyűjtemény anyagát,²⁹ majd a feltárás 2015-ben tovább folytatódott Peternák Miklós művészettörténész segítségével.³⁰ A szinte kivétel nélkül pozitív eljárásokkal készült eredeti fotográfiák mellett nagy számban található különböző fotomechanikai sokszorosító eljárásokkal (fénynyomat, fotóheliogravűr, woodburytípa stb.) készült nagyméretű mappák is a könyvtár állományában.

Az optikával, perspektívával, mozgásillúzióval foglalkozó tárgyi emlékek és dokumentumok körébe sorolhatjuk az 1921 előtt vásárolt, perspektívával foglalkozó több mint száz könyvet, a mozgásillúzió tanulmányozása kapcsán beszerzett vagy készített képeket, eszközöket, ismertetőket, végül, de nem utolsó sorban az optikai látványosságokat.³¹ Ez az emlékcsoport minden bizonnyal Székely Bertalan ilyen irányú érdeklődésének köszön-

6. kép
Cukioka Kójo: Patkány retekkel. Meidzsi-kor második fele

²⁹ 2000-ben láthatta először a nagyközönség a gyűjtemény egy részét, a Barcsay-teremben megrendezett kiállításon. *Egyszer volt fényképek. Válogatás a Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtára fotógyűjteményéből.* Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2000.

³⁰ Az újabb kutatás apropója a 2016. február 9-én a Magyar Képzőművészeti Egyetem Barcsay-termében megnyíló, *Fotó/modell. Képek a természet és művészet között* című tárlat.

³¹ PETERNÁK 2002. 175.

hetően, az ő 1878-as párizsi látogatását követően kerülhetett a könyvtár állományába.³² Ennek eredményeként a „pillanatnyi fotográfia” olyan jelentős úttörői képviseltetik magukat a gyűjteményben, mint Étienne-Jules Marey, Eadweard Muybridge és Ottomar Anschütz.³³ Az optikai látványosságok közé sorolhatóak a Kruspér István földmértani szakkönyvéhez³⁴ kapcsolódó eszközök, Morelli Gusztávnak a Feszty-körképről készített 4 méter hosszú és 25 centiméter széles fametszete,³⁵ a Graphoszkóp,³⁶ továbbá egy teljes sorozat sztereóképek a hozzájuk tartozó kézi nézőkkel.³⁷ Ez a gyűjteményegység tehát páratlan lehetőséget biztosít arra, hogy a 19. század végének vizuális kultúráját és képi szenzációit is megismerhesse az érdeklődő.

A Magyar Képzőművészeti Egyetem Művészeti Gyűjteménye hosszú évtizedek áldozatos munkájával jött létre, ma is élő, gyarapodó egysége az intézménynek, amelyet a tanszékek rendszeres – hallgatói munkákból álló – adományai is biztosítanak. Munkatársai továbbra is fontos feladatuknak tartják az egyetem műhelyeiben folyó oktatómunka dokumentálását és megőrzését az utókor számára.

7. kép
Alfons Mucha: Zodiaque
(Naptárlap a La Plume
folyóirat számára, 1896)

8. kép
Luigi Fiorillo: Caire – L'Allée des Pyramides (1880 k.)

³² PETERNÁK 2002. 179.

³³ Marey saját könyve mellett (*La machine animale* Paris, Librairie Germer Bailliére, 1873. leltári szám: 914), Muybridge két albuma (*Animals in motion*, 1899. leltári szám: 3769, *The Human Figure in Motion*, 1904. leltári szám: 6370), továbbá tőle és Anschütztől fotók is találhatóak a gyűjteményben. PETERNÁK 2002. 179.

³⁴ KRUSPÉR 1885.

³⁵ *A magyarok bejövetele. Feszty Árpád körképe*. Metszete Morelli Gusztáv. Budapest, Könyves Kálmán Rt., 1895. Leltári szám: 3234.

³⁶ A Zograszkóp (grafika-néző) nagy lenszéje alatt a sztereoszkóp két kisebb lenszéje. PETERNÁK 2002. 181.

³⁷ *School Room Travel*. New York–ondon–Toronto–Ottawa, Underwood & Underwood Publishers, 1908. Leltári szám: 4621.

KÉPJEGYZÉK

1. kép Fénykép: „Az Orsz. Magy. Kir. Mintarajziskola és Rajztanárképző fénykép-albuma és az intézet alaprajzai” című mappából (1898–1900), Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, leltári szám: 3568.
2. kép Fénykép: „Az Orsz. Magy. Kir. Mintarajziskola és Rajztanárképző fénykép-albuma és az intézet alaprajzai” című mappából (1898–1900), Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, leltári szám: 3568.
3. kép Fénykép: „Az Orsz. Magy. Kir. Mintarajziskola és Rajztanárképző fénykép-albuma és az intézet alaprajzai” című mappából (1898–1900), Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, leltári szám: 3568.
4. kép Papír: vörös és fehér kréta, 625x473 mm. Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, leltári szám: 6450.
5. kép Papír: rézmetszet, 410x570 mm. Párizs, Firmin Didot, 1836 (1764).
6. kép Papír: többszínnyomású fametszet, sikisi formátum (ca. 200x180 mm). Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, leltári szám: 4654/6.
7. kép Papír: litográfia, 65,5x48 cm. Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, leltári szám: 36.
8. kép Fénykép: az „Egyiptomi, algériai és jeruzsálemi felvételek” című mappából. 25x33 cm/27,5x21 cm. Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény, leltári szám: 2472/10.

FORRÁSOK

- ALAPSZABÁLY 1863 *A magyar képző-művészeti társulat alapszabályai.* In: *A Magyar Képzőművészeti Társulat Évkönyve 1861 és 1862.* Pest, 1863. 7.
- CÍMJEGYZÉK 1883 *A Magyar Királyi Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde könyvtárának címjegyzéke.* Budapest, 1883.
- CÍMJEGYZÉK 1900 *A Mintarajziskola könyvtárának címjegyzéke.* Budapest, 1900.
- ÉRTESÍTŐ 1890 *A Magyar Királyi Országos Mintarajziskolának és Rajztanárképzőnek Értesítője az 1889/90. tanévről.* Budapest, 1890.
- ÉRTESÍTŐ 1895 *Az Országos Magyar Királyi Mintarajziskolának és Rajztanárképzőnek Értesítője az 1894 – 1895. tanévről.* Budapest, 1895.
- ÉRTESÍTŐ 1900 *Az Országos Magyar Királyi Mintarajziskolának és Rajztanárképzőnek Értesítője az 1899 – 1900. tanévről.* Budapest, 1900.
- ÉRTESÍTŐ 1905 *Az Országos Magyar Királyi Mintarajziskolának és Rajztanárképzőnek Értesítője az 1904 – 1905. tanévről.* Budapest, 1905.

- ÉVKÖNYV 1909 *Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola Évkönyve az 1908 – 1909. tanévről.* Budapest, 1909.
- ÉVKÖNYV 1915 *Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola és a vele ügykezelés tekintetében egybekapcsolt Festészeti és Szobrászati Mesteriskolák és a Női Festőiskola Évkönyve az 1914 – 1915. tanévről.* Budapest, 1915.
- ÉVKÖNYV 1941 *Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola Évkönyve az 1939/40 és 1940/41. tanévre.* Budapest, 1941.

IRODALOM

- BLASKÓNÉ–KÖNIG 2005 BLASKÓNÉ Majkó Katalin – KÖNIG Frigyes: Bevezetés. In: *Giovanni Battista Piranesi. Válogatás a Magyar Képzőművészeti Egyetem könyvtárának grafikai gyűjteményéből, valamint hallgatói reflexiók Piranesi műveire.* Szerk. LÁZÁR Eszter – KÖNIG Frigyes. Budapest, 2005. 5–6.
- BINCSEK 2009 BINCSEK Mónika: Virágszirmok madárszárnyak. In: *Virágszirmok, madárszárnyak. Meidzsi-kori japán fametszetek és fametszetes könyvek a Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtárában.* Szerk. BINCSEK Mónika Budapest, 2009. 7–18.
- FÖLDI 2013a FÖLDI Eszter: Egy rejtélyes gyűjtemény. Szecessziós plakátok a Magyar Képzőművészeti Egyetemen. In: *Mucha és társai. Szecessziós plakátok a Magyar Képzőművészeti Egyetem Művészeti Gyűjteményéből.* Szerk. FÖLDI Eszter – BAKOS Katalin. Budapest – Győr, 2013. 8–32.
- FÖLDI–ZSÁKOVICS 2014 FÖLDI Eszter – ZSÁKOVICS Ferenc: *A művészi grafika születése 1906–1914. Olgyai Viktor és tanítványai a Magyar Képzőművészeti Főiskolán.* Budapest, 2014.
- FÖLDI 2013b FÖLDI Eszter: *A képzőművészet mostohagyermeké. A magyar művészgrafika kezdetei 1890–1914.* Budapest, 2013.
- KELETI 1869 KELETI Gusztáv: *A képzőművészeti oktatás külföldön és feladatai hazánkban.* Buda, 1869.
- KRUSPÉR 1885 KRUSPÉR István: *Földmértan: kézikönyv műegyetemi, erdészeti és más rokonintézetek előadásaira és mérnöki használatra különös tekintettel hazai viszonyainkra.* Budapest, 1885.
- LÁJER 2013 LÁJER Vera: A Lotz Károly (1883–1904) vezette gyakorlati festészeti szakosztály (1882–1896) és a II. freskófestészeti mesteriskola (1896–1910) története. In: *Reformok évtizede. Képzőművészeti Főiskola 1920–1932.* Szerk. KOPÓCSY Anna. Budapest, 2013. 11–25.

- MÁTÉ 2002 MÁTÉ Zoltán: A Magyar Képzőművészeti Egyetem könyvtárának japán tárgyú gyűjteménye. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. SZŐKE Annamária. Budapest, 2002. 269–279.
- PETERNÁK 2002 PETERNÁK Miklós: A Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtárának optikával, perspektívával, érzékeléssel, mozgásillúzióval kapcsolatos tárgyi emlékei és dokumentumai. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. SZŐKE Annamária. Budapest, 2002. 275–185.
- SZŐKE 2002a SZŐKE Annamária: Alakrajz és festés. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. SZŐKE Annamária. Budapest, 2002. 16–17.
- SZŐKE 2002b SZŐKE Annamária: Bonczalaktan. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. SZŐKE Annamária. Budapest, 2002. 26–27.
- SZŐKE 2002c A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Az iskola története 1871 és 1921 között. Összeáll. SZŐKE Annamária. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. SZŐKE Annamária. Budapest, 2002. 319–332.
- ZSÁKOVICS 2013 ZSÁKOVICS Ferenc: Szubjektív bevezető egy „megtalált” rajzgyűjteményhez. In: *A rajzművészet mesterei 1896–1946*. Szerk. ZSÁKOVICS Ferenc. Budapest, 2013. 7–12.

The History of the Library and the Art Collection of the Hungarian University of Fine Arts

by Katalin Majkó Blaskóné – Anikó Bojtos

(Summary)

The National Hungarian Fine Arts Association was established in 1861 and aimed to set up an art academy in Hungary in order to ensure the independent improvement of national art. One of the members – Gusztav Keleti – was entrusted with visiting all of the most important art academies in Europe and investigating their teaching methods. Based on his observations, the Hungarian Royal School of Model Drawing and Draughtsmanship Teacher Training, predecessor of what is the Hungarian University of Fine Arts today, was established on May 1871 in a rented flat, under 6 Rombach (today Rumbach Sebestyén) Street. Gusztáv Keleti got appointed as the director, who formed the collection of the library with the help of the teachers from the very beginning. Apart from books, model drawings (mostly lithographs, photomechanical prints, later photographs) and plaster copies of famous sculptures were acquired as well. The institution moved into its permanent home (Andrássy Street 71.) in 1876, and the library got a spacious hall on the first floor. The new building was planned by one of the teachers, Lajos Rauscher. In 1895 the collection found its current premise in the other part of the university building facing Izabella Street. The first director of the library was János Greguss (1878–1888), followed by Szilárd Várdai (1888–1923), Antal Horn (1923–1947), László Cs. Szabó (1947–1949) and János Faludi (1950–1956). The institutional reform, carried out by Károly Lyka from 1920, abolished the model drawing courses, so a huge part of the library collection lost its importance. The rediscovery of the treasures, hidden in the old furniture, happened only after 1989.

The Art Collection of the Hungarian University of Fine Arts consists of more than 10.000 priceless drawings and prints, including Japanese woodcuts and an Art Nouveau placard collection. Apart from that more than 12.000 unique photographs, made by famous Hungarian and European artists, and a stunning set of optical instruments are preserved. Due to the works of our existing students, contemporary art is also represented in the collection.

Kapronczay Katalin – Magyar László András

A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár gyűjteményének története

Az 1830-as években Pest–Buda–Óbuda hármias városa sebesen fejlődött: a három város ekkorra már gyakorlatilag összeolvadt, lakossága elérte a 150.000 főt. Különösen Pest gyarapodott gyors ütemben. 1830 és 1850 között a polgári léthez szükséges intézményekkel, magyar és német színházzal, vigadóval, szállodákkal, gyárakkal, fürdők sokaságával, a Duna-parti elegáns épületsorral és egy Clark Adam által épített kőhíddal is gazdagodott. Sorra jelentek meg a napilapok, megindult a rendszeres kulturális élet. A nagyszámú és egyre módosabb lakosság¹ egyre több értelmiségit, köztük orvost és sebészt foglalkoztatót.² A szabadfoglalkozású, viszonylag jómódú, képzett és világlátott orvosok különösen fogékonyak bizonyultak a változásokra. Nem csoda, ha az újonnan születő társaságok egyikét éppen orvosok hozták létre 1837-ben, Budapesti Királyi Orvosegyesület (latin változatban: Societas Medicorum Pestiensium et Budensium) néven.³ (A könyvtár pecsétjének felirata e latin szöveg rövidített változata lett: Societas Medicor. Pestien. et Budens.) A társaságot 16 gyakorló orvos részvételével⁴ alapította meg Mokossinyi Mihály doktor Alsó Dunasor 50. szám alatti pesti lakásán. Az egyesület első elnöke Szuhány Márton (1792–1841) orvos lett. A tagdíj évi 12 forint volt, amit havi részletekben kellett befizetni.

„A gyakorló orvosok pesti tudományos egyesülete”,⁵ vagyis az Orvosegyesület célja, alapító okirata szerint „a tudomány és a kartársiasság ápolása, önmagunk továbbképzése” volt. Bár a Helytartótanácsához felterjesztett alapszabályokat, és ennek függvényében a működés hivatalos engedélyét csak 1842-ben kapták meg, a munkát már 1837-ben elkezdték. 1837. november 4-től színvonalas előadásokat, betegbemutatókat tartottak, és néhány

1 1837-ben Pestnek 86 000, Budának 35 000 lakosa volt. SALACZ–KORBULY 1938. 92.

2 Az 1830-as években az orvosok száma Pesten nagyjából 100, Budán 20 lehetett, vagyis 1000 emberre jutott egy orvos. (SALACZ–KORBULY 1938. 92.). Az első hivatalos statisztika jóval későbbi: 1858-ban Pesten azonban még mindig csak 197 orvosdoktor, Budán pedig 21 működött. LINZBAUER 1859. 310–311.

3 A név azért érdekes, mert a három várost hivatalosan csak 1873-tól egyesítették és nevezték Budapestnek. Az Orvosegyesület a 18. századi magyarországi társaságalapítási tervek nyomán a reformkor kedvező viszonyai között jött létre. Természetesen számos külföldi tudós társaság, köztük a kizárólag orvosi jellegű egyesületek is, modell értékűek voltak: a legrégebbi Academia Naturae Curiosorum – Schweinfurt (1652), Academie Royal de Chirurgie – Párizs (1731), Societé Royal de Médecine – Párizs (1766), Royal Medical Society – London (1737), Academie de Médecine – Párizs (1820), Royal Society of Medicin – London (1805), Medizinisch-Chirurgische Gesellschaft – Berlin (1810), a Versammlung der deutscher Naturforscher und Ärzte – Jéna (1822) stb. A magyar orvosok leginkább a német társaságokat ismerték, látogatták előadásait, tagjaik, tiszteleti tagjaik voltak.

4 Az alapító orvosok: Eckstein Frigyes, Szuhány Márton, Jankovich Antal, Cziegler József, Christen Kristóf, Frankl Illés, Gross Fülöp, Jacobovich Antal, Jacobovich Fülöp, Mokossinyi Mihály, Piskovich János, Rechnitz János, Saphir Zsigmond, Schmid János, Szkall Ferenc, Tessényi Zsigmond. Valamennyien „gyakorló orvosok” voltak, egyetemi tisztséget egyikük sem viselt, Eckstein Frigyeset megtisztelő kivételként 1844-ben – mint „az orvosi kar külső tagját” – választották az orvoskar dékánjává. Az egyetemi tanárok csak az idő múltával – a működés hivatalos engedélyeztetésével és a színvonalas tudományos tevékenység elismertté válásával – csatlakoztak az Orvosegyesülethez. 1843-ban tört meg a jég, és egyszerre három egyetemi tanárt is felvettek a tagok közé: Balassa Jánost (1814–1868), Rupp Nepomuk Jánost (1808–1881) és Sauer Ignácot (1801–1863). Ezzel mintegy feloldódott az „ősellentét” a gyakorló orvosok és az egyetemi professzorok között.

5 „fine condendae Societatis litterariae Pesthiensis medicorum practicorum” – olvasható az alapításról szóló eredeti beszámolóban. SALACZ–KORBULY 1938. 86.

folyóirat előfizetésével és könyvek beszerzésével megindult az egyesület saját könyvtárának szervezése is.⁶ Az alapszabály ugyanis az egyesület fontos feladataként jelölte meg a könyvtár és az olvasóterem létrehozását.⁷

Megjegyzésre méltó, hogy „papírforma szerint” nem ez volt az első fővárosi orvosi könyvtár, hiszen az orvoskar könyvtára már 1828 óta fennállt. A néhány száz kötetet tartalmazó professzori könyvtár Schordann Zsigmond (1794–1862) élettan-professzor lakásán volt elhelyezve. A könyvek használata hosszú évekig csak néhány kivételezett tanár privilégiuma volt, mivel Schordann ritka mogorva és barátságtalan természetéről volt ismert, 1860-ban költöztették át a gyűjteményt az egyetem Hatvani utcai épületébe, ahol az első könyvtárnok Semmelweis Ignác lett. Azok, akik nem voltak egyetemi előadók, vagy egyetemi hallgatók, még ekkor sem használhatták a könyvtárat.

Az orvosegyesületi könyvtár alapját az előfizetett folyóiratok képezték, amelyeket „*egy thecában szolgálónő vitt a tagokhoz olvasásra*”.⁸ Igen szerény keretek között megindult a könyvek beszerzése is. Az egyesület által bérelt szobákban nem csak az egyesületi élet zajlott, hanem a könyvtár anyagát is tárolták, sőt az egyikben délután 3–8-ig olvasni is lehetett. A könyvtár használati díja negyedévenként 30 krajcár volt.⁹ A működés első éveiben – 1839 és 1842 között – még olyan kicsi volt a gyűjtemény, hogy Mokossinyi Mihály orvosdoktor és szülész-mester a pénztárosi feladatok mellett a könyvtárosi teendőket is el tudta látni.¹⁰ A könyvtáros személyét illetően az alapszabály a következőket fogalmazta meg: „*Az olvasásra szolgáló könyvgyűjtemény elrendezése a könyvtárnokra bízatik, ki szinte a választmányi tagok sorából jelöltetik ki*”.¹¹ Ez a szabály 1842-től lépett életbe. Így érthető, hogy az egyesület könyvtárnokai – mindannyian az egyesület tagjai, komoly megbecsülésnek örvendő orvosok – a későbbi évtizedekben is csupán lelkesedésből, a gyógyító tevékenységük mellett megmaradt idejükben végezték a feldolgozó és adminisztratív munkát. Az egyesület éves közgyűlésének jegyzőkönyvét, az első magyar orvosi folyóirat, az *Orvosi Tár* rendszeresen közölte. Ebben a jegyzőkönyvben mindig megemlézték, hogy ki milyen művekkel ajándékozta meg a könyvtárat. 1842-ben hozták nyilvánosságra a határozatot, mely szerint „*az orvostudományi hírlapok eddigi céliránytalan keringése helyett olvasda (lectorium) alapíttassék*”, mivel addig a tagok kézzől kézre adták a kiadványokat.

A könyvtár első és legjelentősebb gyarapítását a Bécsben élő Stessel Lajos (1794–1888) orvos adománya indította el. Stessel Bécsben járt iskolába, az egyetemet is itt végezte, 1824-től 1848-ig itt praktizált. Az 1848-as forradalomban való részvételéért a

⁶ SALACZ 1938.

⁷ SALACZ–KORBULY 1938. 70.

⁸ Az előfizetett folyóiratok a következők voltak: *Sachs Medizinischer Almanach, Analecten der Chirurgie von Blasius, Analecten der Frauenkrankheiten, Analecten der Kinderkrankheiten von Riecke, Hufeland's Bibliothek, Centralzeitung von Sachs, Gazette Médicale, Paris, Österreichische Jahrbücher von Schmidt, Jahrbücher der Staatsarzneikunde von Wildberg, Hufeland's Journal, Blätter für Psychiatrie von Friedrich, Casper's Wochenschrift, Zeitschrift für Geburtskunde von Busch, Zeitschrift für Medizin von Dieffenbach, Analecten der specialen Pathologie und Therapie, Bibliothek medicinischer Vorlesungen des Auslandes*. Lásd: SALACZ–KORBULY 1938. 105. A német nyelvű lapok túlsúlya avval magyarázható, hogy az Egyesület tagjainak zöme is német anyanyelvű volt.

⁹ SALACZ–KORBULY 1938. 105.

¹⁰ Mokossinyi volt a tulajdonosa annak a lakásnak, ahol a társaság megalakult, és ahol a könyveket, folyóiratokat eredetileg őrizték.

¹¹ A Budapesti Királyi Orvosegyesület alapszabályai. Pest, 1842. BKO ALAPSZABÁLY 1894.

kufsteini börtönben ült. Szabadulása után Magyarországra költözött, és tápiószelei birtokán élt haláláig. Stessel 1840. október 11-i levelében bejelentette, hogy 1500 kötetes magánkönyvtárát mint „*a létesítendő könyvtár alapkövét*” felajánlja az egyesületnek.¹² A szállítás költségeit is magára vállalta. 1842 novemberében végül 2500 kötet szakkönyvet és könyvritkaságot szállíttatott Pestre, sőt, 1843-ban 100 forintos könyvtárfejlesztési alapítványt is tett. Jutalmul az egyesület levelező taggá választotta a bécsi magyar orvost, és javaslatot tettek, hogy a könyvtárát is róla nevezzék el.¹³

Az 1840-es évektől a könyvtár rendszeresen vásárolt könyveket, amelyek a legkorszerűbb szakirodalmi színvonalat képviselték. A szerzeményezés biztos forrása volt, hogy a tagok megjelent munkáiknak egy-egy példányával megajándékozták a könyvtárát, hasonlóan a hazai kiadókhöz (pl. a tevékenységét 1863-ban elkezdő Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat). A könyvtár működését, a regisztrációt, a vásárlásokat és a kölcsönzést évente külön bizottság ellenőrizte. A könyvtár figyelembe vette az olvasók kéréseit, és rendszeresen tájékoztatta őket a gyarapodásról.¹⁴ A tájékozódáshoz kezdetben csak szerzői betűrendes cédulakatalógust használtak, a szakkatalógust a főkönyv pótolta. A könyvtár szabályzatát az 1870-es években Fejér Lajos, a szakkatalógust Török Lajos dolgozta ki. A nyilvántartás, a cserekapcsolatok, a beszerzés, a hagyatékok ügyének intézése 1898-tól 1944-ig Temesváry Rezsőre hárult.

A szakkatalógus beosztása a következőképpen festett:

- A. Állat-, növény- és ásványtan
- B. Mennyiség-, természet- és vegytan
- C. Bonc- és élettan
- D. Általános kór- és gyógytan, kórvegy- és kórbonctan
- E. Gyógyszertan és ásványvizek
- F. Különös kór- és gyógytan, elmegyógyászat, bőrgyógyászat és bujakórtan
- G. Sebészet, fülészet, fogászat és gégegyógyászat
- H. Szülészet-, nő- és gyermekgyógyászat
- K. Szemészet
- L. Törvényszéki orvostan, orvosi rendőrség, orvosi statisztika és egészségtan
- M. Állatgyógyászat
- N. Orvostörténet
- O. Különféle és vegyes tartalmúak
- P. Időszaki kiadványok és művek
- R. Fürdőszet és orvosi tájiratok.¹⁵

¹² SALACZ–KORBULY 1938. 19.

¹³ SALACZ–KORBULY 1938. 126.

¹⁴ BKO ÉVKÖNYV 1878. 19.

¹⁵ TÖRÖK 1898.

A szakkatalógus rendszerét az 1870-es évektől folyamatosan megkísérelték átdolgozni és az egyes szakokat tovább osztani, ám 1897-ben még mindig a régi beosztás maradt érvényben: az ekkor nyomtatott szakkatalógus is ezt a rendszert követte.

1889-től nyilvántartották az ajándékozott különlenyomatokat is, sőt, elkülönítve dolgozták fel és tárolták őket.

A hagyatékoknak és cseréknek jelentős szerepük volt a gyűjtemény gyarapodásában. 1865-ben például 1100 kötet birtokába jutott a könyvtár Tóth Nepomuk János (1833–1865) kórházi főorvos tragikus halála következtében.¹⁶ 1882-ben Hirschler Ignác 647 szemészeti, 1904-ben ifj. Bókay János 290 gyermekgyógyászati művet ajándékozott a könyvtárnak. Az ajándékozók közt a magánszemélyek mellett intézmények is szerepeltek, például a Kultuszminisztérium, a Természettudományi Társulat, a drezdai Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, a *Gyógyászat* című lap szerkesztősége stb.

Fontos vívmány volt az Orvosegylet évkönyvének rendszeres kiadása, amely egyrészt a működés részletes krónikája lett (ülésjegyzőkönyvek, pénzügyi, könyvtári és egyéb beszámolók, pályázati ügyek, fontos események stb.), továbbá az állománygyarapítás újabb módjának, a cserekapcsolatok kialakításának is eszközévé vált. Az első évkönyvet 1874-ben adták ki. Az évkönyvek német nyelvű változata (1929-től jelent meg néhány évig) az egyesület tevékenységének még szélesebb körben való ismertetését és a cserekapcsolatok lehetőségének további bővülését tette lehetővé.

Temesváry 1898-ban büszkén számolt be arról, hogy a New York Academy of Medicine rendszeres adatszolgáltatásra kérte föl a könyvtárat, illetve, hogy ez az akadémia nyomtatott jegyzékébe felvette a Budapesti Királyi Orvosegyesületet, aminek következtében több amerikai társaság is rendszeresen megküldi majd kiadványait.¹⁷ 1910-ben 60 hazai és külföldi kórházzal, orvosi és egyéb tudományos egyesülettel, egyetemmel (Leiden, Bern, Königsberg, Kairó etc.) állt fenn rendszeres cserekapcsolat.¹⁸ Mindennek következtében 1914-re a könyvállomány már meghaladta a 35 000-et.¹⁹

A könyvtár nem csupán a továbbképzést szolgáló könyveket, hanem történeti értékű kiadványokat, disszertációkat, kéziratokat, hungaricumokat is igyekezett beszerezni, tovább gazdagítva a Stessel Lajos adományaként idekerült könyvritkaságok különgyűjteményét. Zömmel 16–18. századi orvosi munkák alkották a muzeális értékű gyűjteményt, köztük Gesner, Mercurialis, Ryff, Leonicensus, Gersdorff, a Bartholinusok és más korábban élt orvostudós kötetei is. Ezt a feladatot az alakítandó orvostörténeti múzeum anyagának gyűjtésével párhuzamosan végezték.

Az 1905-ös jelentés elégtétellel állapította meg, hogy „*alig jelent meg az egész világirodalom terén számottevő munka, amelyet ne szereznénk be. (...) Különös figyelemben részesítjük a tudományok újabb haladását tárgyaló nagyobb kézikönyveket, atlaszokat.*” A számadás egyben javaslatot tett arra is, hogy az egyetemi könyvtárral és a kari könyvtárakkal az egyesület hangolja össze könyvbeszerzését, szakterületenként megosztva a

¹⁶ Tóth hivatása gyakorlása közben, tífuszban hunyt el.

¹⁷ 1908–1909-es adatok: TÖRÖK 1898. 142.

¹⁸ 1912–1913-as adatok: TÖRÖK 1898. 491.

¹⁹ TÖRÖK 1898.; BKO DUPLUMJEGYZÉK 1913.

gyűjtőköröket.²⁰ A megvalósulás a későbbi, hálózaton belüli gyűjtőköri megosztáshoz lett volna hasonló, vagyis a javaslat modern szemléletet tükrözött. Hasonló, könyvtáros-szakmai szempontból elfogadott állományalakítási módszer lett a duplumok cseréje. Az 1900-as év körül – a nyomtatott katalógusok közreadása után – a könyvtár duplumjegyzékeit is nyomtatott formában jelentették, ennek alapján jelentős cseréket hajtottak végre más intézményekkel, pl. az orvostörténeti könyvtárral.

A könyvtár anyagának túlnyomó részét, nyelvi okokból, a német nyelvű lapok és könyvek tették ki, ám a fontosabb angol és francia nyelvű folyóiratok is olvashatók voltak itt, pl. a *Lancet*, a *Progrès Médicale*, a *Medical News*, *The Medical Times*, *Index Medicus*. 1892-ben már 92 folyóiratot szerzett be rendszeresen a könyvtár.

Az egyesület – és természetesen a könyvtár is – néhány rövidebb időszakot leszámítva, folyamatosan helyhiánnyal küszködött. A könyvtár kezdetben bérelt szobákban, különböző tagok lakásán, vagy például a Nemzeti Múzeum helyiségeiben talált otthonra. 1855-ben a Lánchíd-téren, a Pfeffer-féle házban (ma Széchenyi tér) béreltek helyiséget. A folyamatos költözködésnek 1891-ben vetettek véget, mikor megvásárolták a Szentkirályi u. 21. szám alatti épületet. Ám itt is sok gondot okozott az elhelyezés. Megesett, hogy 11 különböző szobában, külön emeleteken vagy éppen a folyosón kellett raktározni a könyveket.²¹ 1903-ban rendeződött végül házon belül a könyvtár helyzete: ekkor a 2. emeleten kézikönyvtárakat is kialakítottak, és szabályozhatták a könyvtár nyitva tartását és használatát is. A kölcsönzések, illetve a kölcsönzési nyilvántartások kezelése okozta a legsúlyosabb gondot. Noha többször is próbáltak ellenintézkedéseket tenni, 1896-ban már 50 tétel hiányát mutatta ki a leltár, és a megromlott, megcsontított kiadványok száma is magas maradt.²² A könyvtári szabályzat szerint csupán az egyesület tagjai használhatták a könyvtárat, ám igény mutatkozott az olvasói kör tágítására, ezért kültagokat is felvettek, ha valamelyik egyesületi tag ajánlotta őket. A gyakorlat azonban azt igazolta, hogy a „külsősök” visszaéltek a helyzettel, megromlalták, megcsontították, a könyveket, sőt, az állományban mutatkozó hiányokat is velük hozták összefüggésbe. Ezért a nem egyesületi tagoknak a könyvtárból való kizárását külön határozat erősítette meg 1893-ban.²³ A nyitvatartási időt szintén többször kellett szabályozni. 1879-ben például 12 és 14, illetve 17 és 19 óra közt lehetett olvasni.²⁴ Ezt a nyitvatartási időt később bővítették, így vasárnap délelőtt is néhány órára nyitva tartottak. 1905-ben a társaság orvostörténeti múzeumot is alapított, amelyet 1909-ben nyitottak meg az 1891-ben épült székház harmadik emeletén.²⁵ Ez a gyűjtemény páratlan értékeket őrzött. Szervezői nemcsak az Orvosegyesület elhunyt tagjainak emlékanyagait szerezték meg, hanem a hazai orvosi múlt felbecsülhetetlen értékű emlékeit is igyekeztek megvásárolni, begyűjteni.²⁶

20 BKO ÉVKÖNYV 1905. 171.

21 BKO ÉVKÖNYV 1888. 218.

22 BKO ÉVKÖNYV 1906. 182.

23 BKO ÉVKÖNYV 1893. 289–291.

24 BKO ÉVKÖNYV 1879. 127.

25 Az első múzeumi tárgyat még 1842-ben Eckstein Frigyes adományozta az egyesületnek, mégpedig „*egy gyilkos kaponyáját*”, amelyet frenológiai vizsgálatra szánt. De szerepelt a gyűjteményben már ekkoriban egy lenyelt és 6 hétig a bélcsatornában vándorló tallér, egy hányás által kivetett kő vagy egy új, csonttörésnél használható kötés is. SALACZ–KORBULY 1938. 131.

26 Az egyesületi szinten szerveződő hazai orvos- és gyógyszerészettörténeti múzeumügy gazdagodott

A könyvtár könyvtárosai mind „hobbiból”, ingyen végezték munkájukat. A könyvtár katalógizálását Grósz Xavér Ferenc (1812–1868) kezdte meg. Thanhoffer Lajos morfológus professzor (1843–1909) a könyvtár elrendezésében játszott fontos szerepet. Réczey Imre (1848–1913) a neves sebész a cédulakatalógust készítette el, Donáth Gyula (1849–1944) a nemzetközi hírű ideg- és elmegyógyász a folyóirat- és a különlenyomat-gyűjteményt dolgozta föl, Temesváry Rezső (1864–1944) szülész és nőgyógyász, a magyar anya- és csecsemővédelem kimagasló egyénisége pedig negyven éven át vezette a könyvtárat, és a disszertációs anyag feldolgozása mellett egy nőgyógyászati bibliográfiát is alkotott. Noha az egyesület többször is próbálkozott fizetett könyvtáros alkalmazásával, erre végül is soha nem került sor.²⁷

Az ötvenéves jubileum (1887) több szempontból is fordulatot jelentett a társaság életében. Részint ettől kezdve sorra alakultak a társaság szakmai szekciói (1896 – nőgyógyászat, ideggyógyászat, stomatológia, 1899 – otológia, bőrgyógyászat, urológia, 1902 – sebészet, 1905 – orr–fül–gégészet, 1936 – társadalomtudományok), részint pedig a tagság száma is megnövekedett, meghaladta a 800-at. Mindez a könyvtár szerzeményezési munkáját is befolyásolta.²⁸

Az Orvosegyesület könyvtárának nagy korszaka az I. világháborúval azonban lezárult. Magyarország elvesztette a világháborút és egyben területének kétharmadát, lakosságának pedig több mint felét. A Tanácsköztársaság bukása után 10 hónappal, 1920. május 20-án tartott ülésén, az egyesület 21 tagját politikai okokból kizárta, más tagok pedig elhunytak, önként léptek ki, vagy külföldre távoztak.²⁹ A társaság súlyos anyagi nehézségekkel küzdött ekkor, megszűnése is fenyegetett. Végül 1923-ban a tagok gyűjtéséből és a TEBE (Takarékpenztárak és Bankok Egyesülete) adományából 300.000 korona gyűlt össze, és ez lehetővé tette a könyvtár fenntartását is.³⁰ Az anyagi és beszerzési nehézségek ellenére az egyesület Bókay János (1920–1924), Buday Kálmán (1924–1926), Korányi Sándor (1926–1930), Tóth István (1930–1934), majd Verebely Tibor (1934–1940) elnökletével a két háború közt is tovább működött. A társaság ekkor különféle adományokból (Vajna Vilmos és Thegze Lajos hagyatéka, gyógyszergyárak adományai), illetve a tagdíjakból (évi 240 pengő)³¹ tartotta fenn magát. A társaság 100. jubileumának ünnepségeire – hosszabb idő után először – az évkönyvek új száma is megjelent.

a Budapesti Önkéntes Mentőegyesület Kresz Géza alapította gyűjteményével (1910) és az 1931-ben megnyílt Népegészségügyi Múzeum anyagával. A második világháború alatt (főleg Budapest ostroma idején) e gyűjtemények jelentős károkat szenvedtek. A Népegészségügyi Múzeum teljes anyaga elpusztult, a Mentőmúzeumot kifosztották, az Orvosegyesület és a Magyar Gyógyszerészeti Társaság múzeumi gyűjteményeit részben pincében tárolták, az értékesebb tárgyakat a Magyar Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum „bombabiztos” óvóhelyébe szállították.

²⁷ A főkönyvtárosok névsora a következők: Mokossy Mihály 1839–1842, Grosz Xavér Ferenc 1842–1868, Verebely József 1868–1874, Thanhoffer Lajos 1874–1875, Réczey Imre 1875–1877, Fejér Lajos 1877–1888, Donáth Gyula 1888–1894, Török Lajos 1894–1898, Temesváry Rezső 1898–1944. A könyvtárosok névsora: Györy Tibor 1902–1909, Engel Károly 1909–1912, Dalmady Zoltán 1912–1921, Balogh Ernő 1921–1926, Földes Miklós 1926–1938. Lásd: SALACZ–KORBULY 1938. 55.

²⁸ BKO ELŐADÁSOK 1938. 13–14.

²⁹ SALACZ–KORBULY 1938. 278.

³⁰ SALACZ–KORBULY 1938. 286.

³¹ Ez az összeg egy középkorú köztisztviselő havi fizetésének felelt meg.

A könyvtár is folyamatosan működött az 1920–1945 közti időben a Szentkirályi utcai épület 2. emeletén, ám továbbra is csupán a tagok számára állt rendelkezésre – az egyesületnek ekkor 960 belföldi és 150 külföldi tagja volt.³² A gazdasági helyzet nehézségei miatt ebben az időszakban kis mértékben gyarapodott csak a gyűjtemény: 25 esztendő alatt – a folyóiratokat is beszámítva – mindössze 4000 kötettel.

1944 decemberétől 1945 februárjáig Budapest súlyos harcok színterévé vált. A bombázások ugyan szerencsére nem pusztították el az egyesület gyűjteményét, ám a Szentkirályi utcai épület őrízetlenül maradt, és a háború utáni zavaros időkben számos értékes kötetet eltulajdonítottak. Az egyesület és a könyvtár működése a háború után – a tagság megfogyatkozása, halálozások, emigráció következtében – gyakorlatilag megszűnt.

A kommunista hatalomátvétellel – 1947 tavaszától – megkezdődött a hagyományos intézményrendszer átalakítása: így került sor az egészségügy teljes államosítására, a különböző orvosi érdekek- és tudományos szervezetek felszámolására, a betegbiztosítók egyesítésére is. A tudományos társaságok általában jogutód nélkül szűntek meg, értékes gyűjteményeik közgyűjteményekbe (könyvtárakba, levéltárakba és múzeumokba) kerültek. Felbecsülhetetlen értéket képviselő könyvtárak szóródtak szét, váltak semmivé. Az egészségügy területén előbb a magángyógyintézeteket államosították, majd az orvostársadalom tudományos és érdekvédelmi szervezeteit oszlatták fel, 1947-ben jelent meg az a kormányrendelet, amely betiltotta az orvosi társaságok tevékenységét, e feladatok az 1945-ben megalakult Egészségügyi Dolgozók Szabad Szakszervezetéhez kerültek át.

Az orvostársaságok vagyonáról a kommunista törvények külön nem intézkedtek. A jogutódok, illetve a feloszlott társaságok hivatalos helyiségeit elfoglaló szervezetek tetszésük szerint bánhattak örökségükkel. A felszerelési-berendezési tárgyaknak, könyveknek, gyűjteményeknek így gyakran egyszerűen nyomuk veszett.

Már 1945 nyarától a Budapesti Királyi Orvosegyesület Szentkirályi utcai székházában kaptak működési lehetőséget az Egészségügyi Szakszervezetek különböző irodái, bár az Orvosegyesület 1947-ig hivatalosan még szintén itt működött. Az Orvosegyesület 1947-es hivatalos feloszlata után az Egészségügyi Dolgozók és Orvosok Szabad Szakszervezete a Budapest, V. kerület, Nádor utca 32. szám alatti épületbe költözött, a Szentkirályi utcai épületet pedig 1950-ben a Szovjet Orvostudományi Dokumentációs Központ vette át, így az Orvosegyesület ottmaradt könyvtára, megmaradt múzeumi anyaga, történeti levéltára végleg feleslegessé vált. Az Egészségügyi Minisztérium ezért 1951-ben felmérést készített e gyűjteményekről és arról, mit lehetne kezdeni velük ezután. A könyvtár anyaga ennek eredményeképpen az 1951. május 1-jén alapított és 1952. szeptember 27-én, Palla Ákos vezetésével megnyíló Országos Orvostörténeti Könyvtár (a mai Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár)³³ birtokába került. Ekkori kötetszáma (a folyóiratokkal együtt) kb. 50.000 volt.³⁴ Ekkortól vált tehát teljes körűen nyilvánossá e rendkívül értékes gyűjtemény.

³² SALACZ–KORBULY 1938. 5–45.

³³ A könyvtár 1956. február 1-jén költözött mai épületébe (Budapest II. Török utca 21.) addig az egykori Irgalmas Kórház, későbbi ORFI épületében, három nagyméretű helyiségben működött, könyvraktárként a kórház hajdani kápolnáját használták.

³⁴ Az eredeti orvosegyesületi könyvtár anyaga ekkorra már kibővült az egyes szerzetesrendi kórházak könyvtáraitól elvett könyvállománnyal is.

Az azóta kb. 140 ezer kötetesre gyarapodott könyvtár törzsanyagát mindmáig a Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának gyűjteménye képezi. A könyvtárat jelenleg elsősorban történészek, orvostörténészek, egyetemi, főiskolai hallgatók és nyugdíjas orvosok látogatják. A gyűjtemény az 1990-es évek elejéig tartó, éves kb. 1000–1500 tétel gyarapodását adományoknak, hagyatékoknak, cserekapcsolatoknak és vásárlásoknak köszönhető.³⁵

Az egykori Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtára tehát jelenleg is teljes egészében a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár birtokában van; a mai Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár valójában az egykori orvosegyesületi könyvtár, csak új néven. Ezt az intézményt jelenleg az EMMI útján az állam tartja fenn. A könyvtár 2016-ban 4 könyvtárossal működik, és épülete helyet ad a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak, a Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaságnak, illetve az *Orvostörténeti Közlemények* (*Communicationes de Historia Artis Medicinae*) című többnyelvű, orvostörténeti folyóirat szerkesztőségének is. A könyvtár 1956 óta Budapest II. kerületében, a Margit hídhöz közeli Török utcában, egy néhai primadonna, Kormos (Kovaltsik) Ilona szép, kétemeletes, neobarokk villájában látogatható, és a nagyközönség számára is nyitva áll. Katalógusa az interneten a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum honlapjáról érhető el, angol nyelven is.

A könyvtár egykor az orvosi önképzés, továbbképzés támogatására jött létre. 1945 után funkciója megváltozott, már nem a kurrens orvosi, hanem az orvostörténeti képzést, kutatást igyekezett támogatni. Ám a könyvtár (és a múzeum) még az 1980-as–90-es években is szoros kapcsolatot tartott az orvosképzéssel, munkatársai oktattak az ekkor – már és még – létező Orvostörténeti Tanszéken vagy Intézetben, és a könyvtárat is számos szakdolgozatot író orvostanhallgató, illetve szakmája múltja iránt érdeklődő orvos látogatta. Sajnos az Orvostörténeti Intézet megszüntetése, vagyis 1996 óta a könyvtár kapcsolata az orvosképzéssel egyre lazább és esetlegesebb, az Orvostörténelmi Társaság tagsága pedig egyre fogy és öregszik. A mai orvostársadalmat, néhány kivételtől eltekintve, saját múltja már egyáltalán nem vagy alig érdekli, ráadásul a kutatáshoz szükséges nyelvi és történeti ismereteknek sincs birtokában.

A Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának 180 éves története, mint láttuk, szorosan összefüggött a magyar történelemmel: felemelkedése, kiépülése, virágkora, hanyatlása, majd államosítása és későbbi sorsa pontos összhangban állt és áll mindazzal, ami körülötte a világban és az országban történt és történik.

³⁵ A rendszerváltás óta a könyvtári gyarapodás, anyagi okokból folyamatosan csökkent, mostanra évi kb. 400 kötet a gyarapodás. A könyvtárban 1990-ben még 12 fő dolgozott, jelenleg négyen állnak a könyvtár alkalmazásában.

FORRÁSOK

- BKO ALAPSZABÁLY 1894 *A Budapesti Királyi Orvosegyesület alapszabályai.* Budapest, 1894.
- BKO DUPLUMJEGYZÉK 1913 *A Budapesti Királyi Orvosegyesület duplumainak jegyzéke.* Budapest, 1913.
- BKO ELŐADÁSOK 1938 *A Budapesti Királyi Orvosegyesület alapításának 100-ik évfordulója alkalmából tartott előadások.* Budapest, 1938.
- BKO ÉVKÖNYV *A Budapesti Királyi Orvosegyesület Évkönyve.* Budapest, 1874–1930.
- BKO JEGYZŐKÖNYV 1921 *A Budapesti Királyi Orvosegyesület üléseinek jegyzőkönyve az 1920–1921-ik évben.* Budapest, 1921.
- BKO SZABÁLYZAT 1904 *A Budapesti Királyi Orvosegyesületnek és alapítványainak szabályzatai.* Budapest, 1904.
- BKO SZÁZ ÜLÉS 1911 *A Budapesti Királyi Orvosegyesület elme és idekörtani szakosztályának száz (1896–1910) ülése.* Budapest, 1911.
- LINZBAUER 1859 LINZBAUER, Xaver Franciscus: *Statistik des Medicinal-Standes, der Kranken- und Humanitäts-Anstalten, der Mineralwässer, Bäder, Trink- und Gesundbrunnen von Ungarn.* Wien, W. Braumüller, 1859.
- SALACZ–KORBULY 1938 *A Budapesti Királyi Orvosegyesület jubiláris évkönyve 1837–1937.* Szerk. SALACZ Pál – KORBULY György. Budapest, 1938.
- SALACZ 1938 *A Budapesti Kir. Orvosegyesületben 1837–1937. években elhangzott bemutatások és előadások jegyzéke.* Összeáll. SALACZ Pál. Budapest, 1938.
- TÖRÖK 1898 *A Budapesti Királyi Orvosegyesület Könyvtárának szakkatalógusa.* Összeáll. TÖRÖK Lajos. Budapest, 1898.

IRODALOM

- BATÁRI 1973 BATÁRI Gyula: A hazai orvosi egyesületi könyvtárak, mint a szakmai tájékozódás eszközei a XIX. században. *Orvosi Hetilap*, 114. (1973):16. 944–948.
- KAPRONCZAY K. 1988 KAPRONCZAY Katalin: A Budapesti Királyi Orvosegyesület könyvtárának története. *Orvosi Hetilap*, 129. (1988):40. 2149–2151.
- KAPRONCZAY 1975 KAPRONCZAY Károly: A Budapesti Királyi Orvosegyesület Múzeuma. *Orvosi Hetilap*, 116. (1975):2 101–103.

- KAPRONCZAY 1987 KAPRONCZAY Károly: A Budapesti Királyi Orvosegyesület alapításának 150. évfordulójára. *Orvosi Hetilap* 128. (1987):8 417–419.
- KAPRONCZAY 1988 KAPRONCZAY Károly: Az Orvosegyesület szervezete és külkapcsolatai. *Orvosi Hetilap*, 129. (1988):16. 839–840.
- KAPRONCZAY 2000 KAPRONCZAY Károly: Orvostársaságok – érdekvédelem. In: *Az orvosi múlt mérföldkövei. II.* Budapest, 2000. 358–360.
- KAPRONCZAY 2014 KAPRONCZAY Károly: Az orvostörténelem hazai egyetemi oktatása. *Magyar Tudomány*, (2014):9. (<http://www.matud.iif.hu/2014/09/07.htm>) [2015.11.18.]
- KEMPLER 1976 KEMPLER, Kurt: Adatok a Budapesti Királyi Orvosegyesület alapításához. *Orvosi Hetilap*, 17. (1976):12. 730–732.

**The History of the Collection of the Semmelweis
Library for the History of Medicine, Budapest
by Katalin Kapronczay – László András Magyar
(Summary)**

Present article gives a short overview on the history of the collection of the Semmelweis Library for the History of Medicine, Budapest. This collection was established in 1837 as the library of the recently founded Budapest Royal Society of Physicians. Its aim was the promotion of the education and training of local doctors and students of medicine. The library was successfully managed and enlarged up to the WW I. In the period between the two wars however the Society had to face serious difficulties, due partly to the influence of politics, partly to constant financial problems. The library luckily survived the wartime bombings. In 1947 the Budapest Royal Society of Physicians was banned by the communist regime. Its library has been transformed into the so called National Library for History of Medicine, (later Semmelweis Library for the History of Medicine) founded in 1951 by the Ministry of Health. Since 1951 the library hasn't functioned anymore as a medical, but „only” as a medical historical collection. The collection – containing now 140 000 volumes – still exists in the frame of the Semmelweis Museum, Library and Archives, having however rather loose connections with medical education.

Szabó Katalin

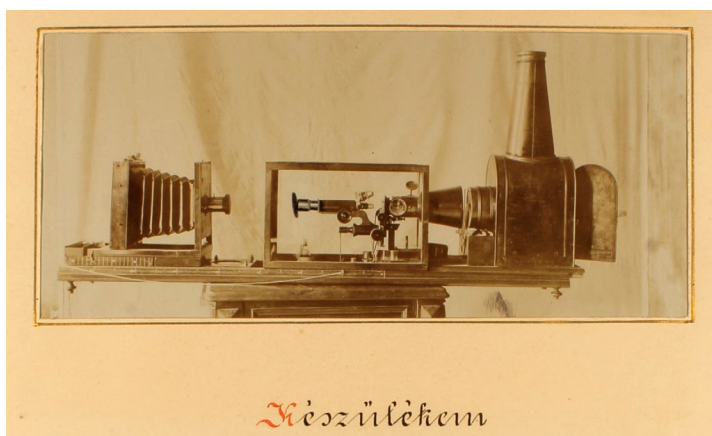
Camera obscura – fény és árnyék

Fényképek, filmek a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteményeiben

Az orvostudomány és a fotográfia az első dagerrotípiá megjelenése után, már 1839-ben egymásra találtak, amikor Alfred Donné (1801–1878) elkészítette és a Francia Akadémián bemutatta az első mikrofotográfiát. Ezzel az orvostudományban nagy szerepet játszó vizualitás az objektív ábrázolás egy új területét fedezte fel magának. Ma, amikor a legkülönbözőbb képalkotó technikák állnak az orvosok rendelkezésére a diagnosztika és a terápia egyes területein, szinte elképzelhetetlen milyen forradalmi változást jelentett a tudomány és a fénykép összekapcsolása. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteményeiben található fotók, illetve filmek ékes, bár teljes palettát át nem fogó bizonyítékai ennek a kapcsolatnak.

A fénykép megjelenése az orvosi munkában

Szinte megszületésének pillanatától, egészen pontosan 1839-től kezdve tölt be a fénykép közvetlen, megkerülhetetlen szerepet nemcsak a művészetben, a mindennapi életben, hanem a természettudományokban, így az orvostudományban is. Louis Daguerre (1787–1851) 1839. augusztus 19-én tette közzé az első használható dagerrotípiát. Az első dagerrotípiával készült felvételek azonban a mai értelemben még nem voltak sokszorosíthatók. Egy év múlva, 1839. szeptember 23-án Alfred Donné olyan dagerrotípiákat mutatott be a Francia Akadémián, melyek lemezéről negyven másolatot tudtak készíteni. Már ezek között a bemutatott darabok között is ott szerepelt egy mikrofotográfia.¹ (1. kép)

1. kép
Dr. Mergl Ödön szemész, pozsonyi orvos által
összeállított fényképezőgép mikrofotózáshoz (1894)

¹ TOBIN 2006. 6–13.

A vizualitás, a vizuálisan tapasztaltak képi továbbadása a kezdetektől fogva fontos szerepet játszott az orvostudományban. Gondoljunk csak például az első ábrázolások egyikére az egyiptomi Kom Ombo templomának falán, ahol sebészeti eszközöket és szülészéken ülő szülő nő alakját láthatjuk. A tudományos szövegek illusztrálására minden korban figyelmet fordítottak, bár az ábrázolásoknál a művészi megfogalmazás is meghatározó teret kapott. Ez még akkor is így volt, amikor Andreas Vesalius (1514–1564) valódi tapasztalatokon alapuló, korszak-meghatározó, *De humani corporis fabrica* című, gazdagon illusztrált műve megjelent, melybe az ábrázolásokat egy művész, Jan Stephen van Calcar, Tiziano egyik tanítványa készítette. A művészek munkája voltaképpen egészen a fotográfia megjelenéséig megkerülhetetlen volt a tudományos művek illusztrálásánál.

A fotó – mondhatnánk – „éppen jókor” lépett be a tudomány világába, „éppen jókor” érkezett a felfedezés, és gyorsan be is töltötte a neki szánt, rá váró szerepet. A 19. század a későromantika és a realizmus kora. A változás a művészetekben, de éppen úgy a tudományos látásmódban is nyomon követhető, hiszen ez a korszak fogalmazza és alkotja meg igényét a reális valóságlátásra. Ez az igény a természettudományokban, így az orvostudományban is tükröződik: a természetfilozófiai meghatározottság kiszorul az orvostudományból, és helyét átveszi egy természettudományos alapokra helyezett látásmód. Ez az úgynevezett ágy melletti klinikai megfigyelés, – gyógyítás és – oktatás kora, ahol az orvosok a látható szimptomákra és a mikroszkopikus megfigyelésekre alapozzák következtetéseiket. A friss anatómiai és patológiai alapokon nyugvó irányzat a betegségek, a betegek ábrázolásának is új megfogalmazást ad, sőt – a természettudományok fejlődésének köszönhetően –, a tudományos világba berobbanó találmányok megadják ennek technikai hátterét is.

A fénykép hatására a tudományos könyvekből kiszorulnak a hangsúlyosan díszítésre szánt illusztrációk, és megjelennek a tünetek, betegségek pontos, realisztikus ábrázolására törekvő és erre akár a fényképet is felhasználó illusztrációk. Ez az új irányzat a francia kórházakból, a francia tudományos életből kiindulva hódítja meg a világot.²

Magyarországon már 1840-ben megjelenik egy fordítás a dagerrotípiáról, és megkezdődik a fényképezés kora. Így említhetjük Rosti Pál (1830–1874), Varsányi János (1808–1880 után), Stupa György (1812–1884) gyógyszerész nevét, akik tudományos tárgyú, dokumentumértékű fotókat is készítettek. Megjelentek az első önálló szakmunkák is. Az első igazi összefoglaló Tömösváry László gyógyszerész tollából született: *Magyar fényképész. Kézikönyv fényképészek és műkedvelők számára* címen jelent meg 1863-ban, Pesten. Tömösváry könyvének első részében a fotográfia történetét tekinti át, a másodikban a fényképezéshez szükséges eszközöket, szereket tárja az olvasók elé. A könyv harmadik része a különböző eljárási lehetőségeket veszi számba. Az 1860-as évektől kezdve a sajtó is sokat foglalkozik a fotográfia lehetőségeivel, sőt, megjelennek az első fotográfiai is az újságok hasábjain.

² TAURECK 1980.

A fénykép mint orvostörténeti dokumentum

Az első fotók az orvostudományban a mikrovilághoz kapcsolódnak, de a látható tünetek dokumentálása is kiemelkedő szerepet játszott a betegségek bemutatásában.

A mikroszkópia az 1840-es években indult lendületes fejlődésnek, vele együtt pedig a hisztológia és a bakteriológia – mindkettő gyorsaságot és pontosságot követelt meg. A fotográfiai eljárások előrehaladása lehetővé tette a mikrofotográfia tökéletesedését is. A már említett Doné mellett mások is alkalmazták a fotót a mikroszkópia területén. Az eredeti felvételek már nincsenek meg, de elsők között említik például Richard Owent (1804–1892), aki *Odontography* (1840–1845) című művében egy fotóról készült fametszet-illusztrációt is felhasznált.³ Robert Koch (1843–1910), akit anyai nagyapja és nagybátyja fordított a mikroszkóp és fotográfálás felé, megfigyeléseinek dokumentálására és megőrkítésére használta a fényképet. Magyarországon Pantocsek József (1846–1916) orvos, botanikus készített először mikroszkópos fényképfelvételeket, melyeket az 1885-ös országos kiállításon mutatott be.

A klinikai fotók eredete is francia földre vezethető vissza. Elsősorban a szimptomák dokumentálására, a beavatkozás előtti és utáni állapotok megőrkítésére készítették ezeket a fotókat. A pszichiátria, az ortopédia, a dermatológia a legkorábbi időktől kezdve használták dokumentációs célokra a fényképet. A kuriózumok között érdekes lehet, hogy Guillaume-Benjamin-Amand Duchenne de Boulogne (1806–1875) francia orvos készített az elsők között – ma talán meglehetősen bizarrnak mondható – fotókat az emberi arcról és az érzelmek kifejezéséről. Az 1850-es években készült fotókat a *Mécanisme de la physionomie humaine, ou Analyse électro-physiologique de l'expression des passions applicable à la pratique des arts plastiques* című könyvének 1862-es kiadásában tette közzé. Magyar szempontból az elsők között érdekes lehet a magyar egyetemen is tanító Johann Nepomuk Czermak (1828–1872) fényképe. Az 1858 és 1863 között Pesten tanító Czermak 1858-ban a Budapesti Királyi Orvosegyesületben (1837-től Societas Medica Buda-Pestiensis) mutatta be találmányát, a gégetükröt, melynek segítségével a diagnosztikai és a terápiás

2. kép

Dr. Lükő Gyula (1914–1996) főorvos, egyetemi tanár
fényképezőgéppel a betegek között (1960 táján)

³ TAURECK 1980.

eljárások egy része is megoldódott. Czermak találmányának jelentőségét és hatékonyságát a saját gégefőjéről készített fotóval dokumentálta.

A klinikai felvételek az 1870-es években terjedtek el tömegesen. Ennek megfelelően egyre nagyobb számban születtek a tudományos célokra alkalmazott fényképezésről szóló szakkönyvek is. Az első, orvosi fotografálásról szóló mű egy 1893-ban Franciaországban publikált a *La Photographie Medicale* című könyv volt.

Konzultációs céllal már a korai időktől kezdve használták a fényképeket. Az egyik ilyen ismert eset 1856-ból való: Edward Archelaus Flewelen (1819–1910) egy dagerrotípiát küldött tanárának, Valentine Mottnak (1785–1865), a New Yorkban működő tanító sebésznek. A fotóhoz mellékelte levélben Flewelen részletesen ismertette az esetet, és azt kérdezte a tanárától, hogy milyen sebészeti eljárást javasol a beteg gyógyulása érdekében.

A 19. század utolsó harmadában a fényképezés már a mindennapok része. Ebben az időszakban az oktatási, illusztrálási céllal született fotók mellett tömegesen készültek arcképek az orvosokról. Később, a nem közvetlen szakmai célzatú dokumentálás kiterjedt az épületekre, betegszobákra, gépekre, eljárásai, gyógyítási technikákra, módokra. Ezeket a fényképeket már nemcsak dokumentálási célból készítették, sokkal inkább az élet különböző fontos eseményeit, helyszíneit megörökítő, gyakran kedvtelésből született képekről van szó. (2. kép)

A fotózásban, így az orvosi fényképezésben is jelentős előrelépés volt a színes kép megjelenése, mely először 1861-ben készült. A színes képek azonban még a 20. század első felében is igen ritkák voltak, sőt, a II. világháború utáni időkben is ritkaságszámba mentek. Ahogyan Szabó Dezső írja, majdnem „egy évszázad telt el, míg a színes fotó arra a fokra jutott, hogy a mikroszkóp alatt megfigyelt képek készítésére alkalmas legyen.”⁴ A színes felvételek csak az utóbbi félszáz évben uralták el az élet minden területét, így az orvosi fotografálást is.

Mégis, hogyan válik a fényképből orvos-, kultúr- vagy tudománytörténeti dokumentum? Milyen fotókat tekinthetünk orvostörténeti dokumentumoknak? Az orvostörténeti gyűjteményekben fellelhető fotókat két nagy csoportra oszthatjuk aszerint, hogy milyen szándékkal készítették a fényképet. Az első nagy csoportot azok a fotók képezik, melyeket orvosok vagy fényképészek készítettek orvosszakmai szándékkal. Ezek lehetnek oktatási, publikációs, dokumentációs, vagy diagnosztikai célból létrehozott fotók. A másik nagy csoportot a nem szakmai szándékkal készített fotók jelentik, melyeket szintén készíthettek akár orvosok, akár fényképészek. Ezek tartalma rendkívül szerteágazó lehet, és a magánélet momentumaitól kezdve, a szakmai környezet megörökítéséig terjedő tematikában minden beletartozhat, ami összefüggésbe hozható az orvosi tevékenységgel, az egészséggel, az egészséges életmóddal. Ezeknek a daraboknak az orvostörténeti jelentőségén kívül kultúrtörténeti, művelődéstörténeti szerepe is kiemelkedő lehet. Segítségünkkel – szó szerint – bepillantást nyerhetünk az orvosok magánéletébe, lakásába, szórakozásába, kapcsolataiba; élénk tárulnak az emberek higiénés szokásai, körülményei, viszonyai; a kórházak, egészségügyi intézetek állapota, berendezése, az ott kezelték körülményei, az ott dolgozók egyenruhái, a berendezések, és még sorolhatnánk.

⁴ SZABÓ 1967.

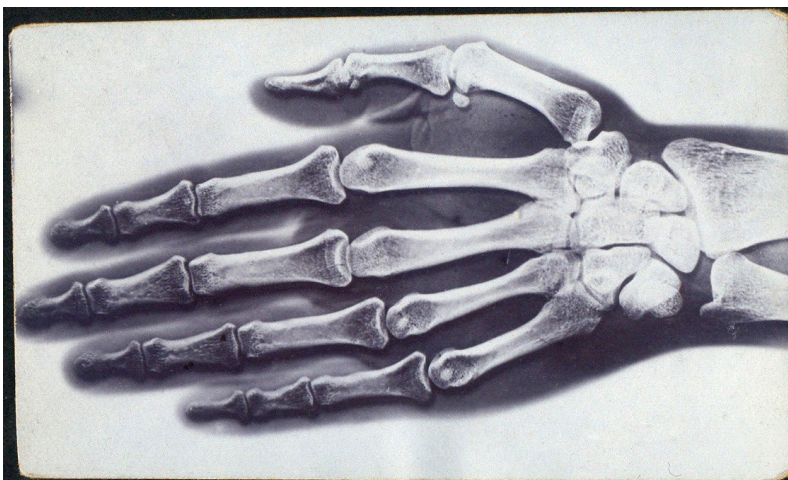
A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum fotó- és filmgyűjteményei

A különböző orvostörténeti jelentőséggel bíró dokumentumok és tárgyak tudatos, szervezett gyűjtése kétségtelenül a 20. század hajnalán megálmodott és létrehozott orvostörténeti múzeumhoz kötődik, bár a gyűjtés határozott jelei megmutatkoztak már a nagyszombati egyetemen, majd a később felállított egyetemeken, kórházakban és a Budapesti Királyi Orvosegyesületben is. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum gyűjteményének alapját a két világháború között működő Orvosegyesület Orvostörténeti Múzeuma által gyűjtött anyag adja, amely a II. világháború alatt komoly károkat szenvedett, és feltételezhetően tovább morzsolódott, miután 1948-ban feloszlott az Orvosegyesület, és a gyűjtemény gazdátlanra vált. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum 1964 óta létezik, és 1965-ben nyitotta meg kapuit a látogatók előtt.

A múzeumban fellelhető fényképek alapvetően két gyűjteményben találhatók: részben a történeti dokumentációs anyagban, részben pedig az adattári anyagban. Az előbbi a régi, eredeti fotókat tartalmazza, míg ez utóbbi a másolatokat, a múzeum életét bemutató képeket, vagy a közelmúltban készült fényképeket, de a modern képalkotó eljárásokkal készült betegfelvételek is ebbe a gyűjteménybe kerültek.

A történeti fotók gyűjteménye 7127, az adattári fotók együttese pedig 4132 leltári tételt tartalmaz. Ez a két szám csak a leltári tételek számát jelzi, és sokkal több fotót, negatívot, diát, filmet jelent. Csak példaként: az adattári fotótárban a jelzett tétel alatt körülbelül tizenötezer leltározott képi emlék található. A műtárgyak megóvása folyamatosan történik. Az albumok és a fotótár egy fémszekrényben került elhelyezésre, új, savmentes papírtasakokban. Az állagmegóvás részét képezi a folyamatos digitalizálás is, különösen, hogy ma már problémát jelent a különböző hordozókon készített filmek, üvegnegatívok megtekintése.

A fotótárak gyarapodása folyamatos. Elsősorban ajándékként érkeznek hozzánk fényképek, albumok, egész hagyatékok magánszemélyektől és intézményektől egyaránt.

3. kép
Dr. Alexander Béla által készített röntgenfelvétel

Múzeumunk fotótárának értékei, ritkaságai, érdekességei

Jelen tanulmány készítése során érkezett múzeumunkba egy, a mikrofotózás hazai hőskorából származó album. Az ajándékozó Fekete István volt, és az album dr. Mergl Ödön szemész, pozsonyi kerületi orvos fotóit tartalmazza 1894-ből. Az album tartalmaz egy Mergl által írott bejegyzést, mint írja: a „*mikrophotográfiai felvételeket egy általam e célra összeállított készülék segítségével készítettem, mely vetítő készülék és utazó kamerául is használható, a vele elérhető nagytávolságban chattera eosinos lemezeire vetítettem a képet petróleumos világítás mellett, fényszűrő nélkül.*”⁵ És ehhez Mergl még mellékelte a készülék fotóját is. Az albumban 48 mikrofotó szerepel.

A dokumentációs fotók között jelentős helyet foglalnak el Alexander Béla (1857–1916) plasztikus röntgenképei. (3. kép) Alexander a perspektivikus ábrázolás, illetve röntgenkészítés technikáját fejlesztette mesterfokra.⁶ A perspektíváknál, dimenzióknál maradvá meg kell említenünk Klösz György (1844–1913) néhány múzeumunkban őrzött sztereográfiáit, melyeket a siketnémák váci intézetében készített. A fotók tulajdonképpen két darab, egymáshoz közeli perspektívából felvett képből állnak, és sztereográf segítségével tekinthetők meg.

A publikációs fotók egyik érdekes és értékes darabja egy üvegnegatívokat és pozitív mikrofelveleket tartalmazó doboz, melyre a rendeltetését is ráírták. Darányi Gyula (1888–1958) a kitűnő orvos kérte a fotókat egyik 1938-ban írt cikkéhez. A dokumentációs fotók kategóriájában kiemelkedő helyet foglalnak el a Haranghy László (1897–1975) hagyatékából múzeumunkba került mikro- és makrofelveledek. Beazonosításukban Haranghy professzor egyik munkatársa, Szemenyei Klára volt a múzeum segítségére.

Gyűjteményünk legértékesebb dokumentációs felvételeinek azonban a Balassa-féle fotókat és rajzokat tekinthetjük. Balassa János (1814–1868) a kor egyik legtekintélyesebb orvosa, aki sok egyéb mellett a plasztikai műtétek terén is elismerést vívott ki magának a hazai és európai orvosok körében. A plasztikai műtétekhez készültek fényképek, rajzok és nyomatok azok, melyek néhány darabját múzeumunk őrzi. (4. kép) Vannak közöttük beavatkozás előtt és beavatkozás után készült fotópárok is. Balassa a betegeket dokumentáló fotók elkészítésére a kor egyik neves fotográfusát, festőjét, Boros Józsefet (1821–1883) kérte fel. Feltételezhetően ezekről a fényképekről készültek a kórajzok Bécsben.

4. kép
Szatmári Károly betegről készült fénykép, rajz és nyomatok a Balassa-féle plasztikai műtétekhez (1860–62)

⁵ SOMKL, Fotótár, I. sz.: 2016.34.1. XI/3D

⁶ JESZENSZKY 1995–1996.

A fotótár jelentős részét képezik az arcképek. Nyilvánvaló, hogy az arcképek közül a múzeum névadójának, Semmelweis Ignácnak (1818–1865) a portréi a legértékesebbek. Ezek nemcsak hazai, de nemzetközi érdeklődésre is számot tartó portrék, ugyanúgy, mint a Szent-Györgyi Alberttről (1893–1986), vagy Selye Jánosról (1907–1982) készült arcképek. (5. kép) A 19. század utolsó harmadától kezdve megtalálhatók a legkülönbözőbb területeken működő orvosok, hírességek, egyetemi tanárok portréi. Az arcképek között több album is szerepel. Az albumok leggyakrabban valamilyen évforduló alkalmából létrejött, vagy megbecsülésnek örvendő tanár számára ajándékképpen készült együttesek egy-egy munkaközösségről, tanári karról, kollégákról. Ezeknek az albumoknak a grafikai tervezése, a borítók gazdag, gyakran rézveretes díszítése is említésre méltó.

A gyűjteményben jelentős súlyt képviselnek az eseményekhez, kongresszusokhoz, háborús történésekhez, intézmények évfordulóihoz, megnyitáshoz kapcsolódó fotók, albumok. A világháborúk tábori kórházairól, hadszíntéri sebesültellátó helyeiről, beteg- és sebesültellátásáról készült fotóknak fontos dokumentumértéke van. (6. kép) Az egyik legizgalmasabb gyűjteményes tétel egy ideiglenes kórházat mutat be. A képek 1915/16-ban és 1917-ben készültek; a kórházat egy falu ortodox templomában rendezték be. A gyűjtemény bemutatja az ideiglenes kórház mindennapi életét, a betegek elhelyezésének lehetőségeit, a helyi lakosság ellátását, az operációkat, viziteket. Mivel templomról volt szó, a képeken azt is dokumentálták, hogyan keresztelték meg egy helybéli házaspár gyermekét a kórházzá alakított templomban.

5. kép
Szent-Györgyi Albert lóval

6. kép
Önkéntes ápolónők és orvos az I. világháborúban (1914–15)

Tágabb értelemben szakmai dokumentációnak tekinthetjük az egyes diagnosztikus vagy gyógyító eljárásokról készült fotódokumentációt is vagy a fotóprezentációt. Gyűjteményünk rendelkezik olyan régi, ma már elfeledett gyógyító és diagnosztikus eljárások fotódokumentációjával is, mint például a hideg vizes gyógymódok alkalmazása, vagy a telefonos EKG vizsgálat módja a '70-es évekből. A fotótár ezen szegmensében azonban talán a legérdekesebb és legteljesebb képet a különböző korrekciós, ortopédiai eszközökről kaphatunk. Minden tekintetben jól dokumentáltak a Fischer-féle gyárból kikerült ortopédiai, gyógyászati segédeszközök, a szintén itt készült, Hüttl Hümér (1868–1940) által megálmodott gyomorvarrógép és a sebészeti világkongresszus, melyen Hüttl bemutatta találmányát.

Az újabb dokumentációs fotók között kiemelkedő helyet foglalnak el Fornádi Ferencnek, az elismert neurológusnak, a biskircheni Gertrudis-Klinik orvosigazgatójának diái.

7. kép
Betegvizsgálat

8. kép
Vizsgáló, a volt Sebészeti Klinikán

A fotótár dokumentációs fotói, melyek kifejezetten a betegséget dokumentálják, mindeddig talán kevesebb figyelmet kaptak, pedig egy hihetetlenül gazdag, részben még feltárássra, azonosításra váró, további kutatásokat igénylő részei a gyűjteménynek. (7. kép)

A szakmai fotók és filmek között külön csoportot képeznek a Semmelweis Múzeumhoz kötődő képi dokumentumok. Ezek megőrik a múzeum építésének körülményeit, az intézmény életét, a kiállításokat, változásokat, fejlesztéseket, átalakulásokat. A múzeumi életet megőrkítő dokumentációs fotók mellett jelentősek a restaurálási munkafolyamatokról, fázisokról készült fotók is. (8. kép)

A Múzeum létrejöttét dokumentáló darabok között kiemelt helyet foglalnak el azok a fotók, melyek Semmelweis exhumálását, múzeumba szállítását és a maradványoknak a kertben, a múzeum falában való elhelyezését örökítik meg.

A magánélet, a mikrotörténelem mozzanatai a múzeum gyűjteményében

Gyűjteményünk sok olyan fényképet őriz, melyek nem kapcsolódnak közvetlenül vagy szorosan az orvostörténelemhez. Gyűjtésük egészen a közelmúltig véletlenszerű volt, hiszen az esetlegesen bekerülő, ilyen tartalmú fotók nagy része a jelentős, „valódi” orvostörténeti tartalmat hordozó darabok kísérőjeként vált múzeumi darabbá. A 19. századból igen kevés, ilyen tartalmú dokumentumunk van, hiszen a fényképezés még nem volt elterjedt, és meglehetősen drága foglalatosság is volt. Ebből az időszakból tulajdonképpen szinte csak a családi körben készült, feleséggel, gyermekekkel fényképezett orvosokat bemutató képek vannak a birtokunkban. Üdítő kivétel például az Arányi Lajosról (1812–1887), a kiváló orvostól, a magyar patológia atyjáról és barátairól készült felvétel, melyen a kép szereplői népies ruhákba öltözve pózolnak (9. kép), vagy a Markusovszky Lajosról (1815–1893), a neves orvostól és szakpolitikusról készült jelmezes kép. (10. kép)

A századfordulón, amikor a fotózás már elterjedtebbé vált, megszorodnak a családot bemutató, otthon készült, hobbi- vagy szabadidős tevékenység közben felvett képek. Ezek közül az egyik legteljesebb az úgynevezett *Dunay Emlékönyv*, mely Zboray Bertalan (1899–2001) gyógyszerész jóvoltából került a múzeumba. Az emlékönyv fotók és írások gyűjteménye, és a Pázmány Péter Egyetem gyógyszerészeinek tagjaiból alakult baráti társaság, a Pharamókusok Társaságának történetét beszéli el 1920 és 1946 között.

9. kép
Arányi Lajos és barátai jelmezben

10. kép
Markusovszky Lajos jelmezben

Felvillan előttünk a gyógyszerészek és családjaik élete, életkörülményeik, érdeklődési körük, kirándulási célpontjaik, a nyaralók, azok berendezése, elhelyezkedése. Gazdag, feltárássra, értékelésre váró anyag. (11. kép)

Hasonlóan izgalmas és tartalmas a Krepuska Géza (1861–1949), a modern magyar fülészlet megalapítójának magánjellegű fotógyűjteménye, mely úgyszintén múzeumunk fotóanyagát gazdagítja. A negatívok és üvegnegatívok családi, baráti eseményeket, utazásokat, természeti jelenségeket, épített emlékeket örökítenek meg.

Az ilyen jellegű fotók a két világháború között nagyobb számban készültek, a II. világháború után viszont szinte teljesen eltűntek. A fotó ebben az időszakban a politikai propagandát szolgálta és ebben egyáltalán nem volt helye magánéletnek, véleménynek, különböző szempontoknak. A hetvenes évektől kezdve aztán újra találkozhatunk szakmai társaságokról, összejövetelekről készült fényképekkel.

A fotótár ezen részének mélyebb, elemző, a tartalmakat a történelmi dimenzióba helyező feltárása még várat magára. Minden bizonnyal izgalmas, fordulatos, eddig ismeretlen adatokat is tartogat számunkra ez az anyag. (12. kép)

Jelen, kilátások, jövődő

A fényképezést gyökeresen változtatta meg a digitális technika, és nem csak szakmai, technikai értelemben. Hihetetlen számban keletkeznek digitális fotók. A különböző orvosi képalkotó diagnosztikus eljárások, konzultációs, oktatási képanyagok tengernyi mennyiségben keletkeznek, de ugyanez vonatkozik a magánjellegű fényképezésre is. Mivel digitális anyagok, fennmaradásuk még bizonytalanabb, mint a papír alapú fotóké.

De a digitális technika felvet egy múzeumi problémát is: hogyan kell megőrizni a digitális fényképeket? Elegendő-e a digitális hordozón való tárolás vagy „materializálni” is kell mindenképpen őket, hiszen az adatvesztés bármikor bekövetkezhet. Indokolt-e a fényképet láthatóvá tevő eszköz kiiktatása, vagy csak úgy autentikus, ha a digitális fotót őrizzük és tesszük közkinccsé.

11. kép
Id. Szilvássy László gyógyszerész fürdőben

12. kép
Rabindranath Tagore balatonfüredi gyógykezelésén (1933)

A gyakorlat mindenesetre azt mutatja, hogy a legjobb, ha az adatot úgy tároljuk, hogy minél egyszerűbben tudjunk hozzájutni. Gondoljunk bele, hogy vannak olyan adathordozóink, melyekről már igen nehezen tudjuk kinyerni, meghallgatni, megnézni a tárolt anyagot, hiszen a technika, amit a tárolásra használtak, szinte néhány évtized alatt elavult. Gondoljunk csak a hangkazettára, a floppy lemezre, a különböző hordozókra rögzített filmekre, akár a 8 mm-es filmre vagy a VHS-re. Költséges és bonyolult ezek digitalizálása.

Másrészről viszont a már meglévő képi anyag digitalizálásában nagy lehetőségek rejlenek. Azon túl, hogy a digitalizálás a régi, de az újabb fotók állagmegóvásában óriási szerepet játszik, fontos feladata lehet a különböző gyűjtemények összekapcsolásában is. A digitálisan feldolgozott fényképgyűjtemény lehetőséget nyújt arra, hogy más intézmények, kórházak, egyetemek, múzeumok gyűjteményét is megismerjük, összehasonlítsuk a gyűjtött anyagot, kiegészítsük a meglévő ismereteket.

A digitalizálás lehetősége jót tett a fényképgyűjtemény gyarapodásának is. Az utóbbi időben megszorodtak azok a felajánlások, melyek éppen a digitális technika adottságait használják ki. Az adományozó, ajándékozó gyakran hoz be a múzeumba olyan családi fotókat, melyek sorsáról még életében gondoskodni szeretne, vagy éppen helyhiány miatt kell megválnia tőlük, de nem szeretne teljesen elszakadni az emlékektől. Ilyenkor a múzeum digitális másolatot készít az adományozó számára, így lehetővé válik, hogy a múzeum egy új darabbal gyarapodjon, és az adományozónak sem kell teljesen megválnia az emlékeitől.

A múzeum egészét tekintve a fotótár az egyik leginformatívabb, legimpozánsabb gyűjtemény, mely még mindig nagy intenzitással gyarapodik.

Összefoglaló

Múzeumunk fényképgyűjteménye orvostörténeti, kultúr- és tudománytörténeti jelentőségű. Legrégebbi darabjai a 19. század második feléből származnak, a gyűjtemény alapját az Orvosegyesület 20. század első felében kezdett gyűjtése adja. A fényképtár rendkívül sokrétű: nagy arcképgyűjteményünk van, jelentősek a betegségeket dokumentáló fotók, a tablók, albumok. A különböző egészségügyi intézmények egy-egy fontos eseményét, állapotát megörökítő fotók is nagy számban találhatóak a fotótárban. Manapság külön jelentőséget nyertek a magánjellegű, illetve a mikrotörténelmet megörökítő fotók. Ezek feltárása, értékelése még várat magára. A múzeum nagy figyelmet fordít a régi és az újabb fotók állagmegóvására. A digitalizálás nemcsak a könnyebb és pontosabb kereshetőséget segíti, de kíméli is a fotókat.

KÉPJEGYZÉK

1–12. kép Semmelweis Orvostörténeti Múzeum

IRODALOM

- TOBIN 2006 TOBIN, W.: Alfred Donné and Léon Foucault: the first applications of electricity and photography to medical illustration. *J Vis Commun Med.* 29. (2006):1. 6–13.
- TAURECK 1980 TAURECK, Renata: *Die Bedeutung der Photographie für die Medizinische Abbildung im 19. Jahrhundert. Arbeiten der Forschungsstelle des Instituts für Geschichte der Medizin.* Band 15. Köln, 1980.
- SZABÓ 1967 SZABÓ Dezső: *Medical Colour Photomicrography.* Budapest, 1967.
- JESZENSZKY 1995–1996 JESZENSZKY Sándor: Gondolatok Alexander Béla plasztikus röntgenképeiről. *Orvostörténeti Közlemények = Comm. Hist. Artis Med.,* 41–42. (1995–1996):149–157. 183–195.

**Camera Obscura – Light and Shade
Photos and Films from „The Collections at Semmelweis Museum Budapest”**

**by Katalin Szabó
(Summary)**

The photography collection of our museum is significant on the field of medical-, cultural- and scientific history. The earliest pieces date back to the second half of the 19th century. The basic elements of the compilation were put together by the Medical Association around the first half of the 20th century. The collection is remarkably manifold: a significant portrait collection, numerous photographed illustrations of diseases, diverse albums, pageants. The special events of many health institutions – represented by numerous pictures – are also collected in the compilation. The private collections and micro-historical photos gain importance nowadays. The exploration of these is still to come. The museum gives high importance to the safekeeping of new and old photos equally. The digitalization helps the exact and quick search in the archive and saves the photos moreover.

Szeberényi Gábor

Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése¹

Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőségfeltételei az 1920-as évek elején

(III. befejező közlemény)

Holub József 1923. szeptemberi nyilvános rendkívüli, majd 1924. májusi nyilvános rendes tanári kinevezése az immár pécsi Erzsébet Tudományegyetem (ETE) Bölcsész- és Nyelv- és Történettudományi Karának Magyar Történeti Tanszékére „egy csapásra” a tudományos elitnek a presztízshierarchia csúcán elhelyezkedő csoportjába emelte az akkor 38 esztendőes historikust.² E prozopográfiai tény – mely szerint „a tudósok tipikus foglalkozása az egyetemi tanári pozíció”³ – azonban a konkrét biográfia vonatkozásában jelentősen árnyalják azok a mozzanatok, melyek részben a befogadó *vidéki* intézmény konkrét korabeli viszonyaiból, részben Holub *korábról hozott* személyes lehetőségeiből fakadtak. Mindezek a mozzanatok a tudáselit vezető csoportjába történő belépés magasztosságát mind az „intézményi patriotizmus”, mind a prozopográfiai generalizáció szempontjából a történeti valóság tényeivel szembeállítják, ugyanakkor mintegy belülről teszik megvilágíthatóvá egy (történet)tudósi egzisztencia megteremtésének (megváltozott körülmények között történő újraalkotásának) belső folyamatát. A dolog pikantériája, hogy a konkrét élettörténetben e folyamat kulcsa éppen az egyetemi tanárok mint tudáselit-csoport egyik legfontosabb prozopográfiai paraméterében rejlik: „a különleges kapcsolatháló”-ban,⁴ mely azonban Holub esetében – az eddigiekben felvázolt élet-, intézmény- és professziótörténeti előzmények tükrében talán kevésbé meglepő módon – nem az egyetemi tanárság okozata, hanem maga az ok.

Az egyetemi pályakezdettség nehézségei

Holub egyetemi tanári pályakezdettségének személyes nehézségeiről, a kinevezés és a javadalmasítás körüli, az egész pécsi működést kis híján ellehetetlenítő (de részleteiben kevésbé

¹ A tanulmány elkészítéséhez szükséges budapesti kutatások a Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítvány 2013. és 2015. évi pályázati támogatásával valósultak meg. Az írás két korábbi fejezete a *Per Aspera ad Astra* 2014/2. és 2015/2. számaiban olvasható (SZEBERÉNYI 2014a; SZEBERÉNYI 2015.)

² „A tudományos elit három különböző intézményes területből tevődik össze: a.) A tudósok tipikus foglalkozása, az egyetemi tanári pozíció. b.) A tudományos közélet intézményei közül az MTA teljes tagsága, a tudományos társaságok vezetői számíthatók az elitbe. c.) Az állami tudományirányítás vezető pozíciói.” KOVÁCS I. 2010 [2011]. 58. Itt érdemes megjegyezni, hogy az egyetemi „emlékezeti irodalom” (vö. SZEBERÉNYI 2014a. 118. 7. jz.), noha természetesen számon tartja, hogy Holub 1923-ban az MTA levelező tagja lett, mégis a néhány hónappal későbbi egyetemi tanári kinevezést tekinti a karrierként felfogott „élettörténet” révjének. Mindeközben a levelező tagság ténye persze azt is jelenti, hogy Kovács I. Gábor idézett klasszifikációja szerint Holub „prozopográfiai” (szociológiai) értelemben már tanári kinevezését megelőzően is a tudáselithez tartozott. Mindez ahhoz a differenciához utal bennünket, ami egyazon, látszólag evidens tartalmú „élettörténeti tények” biográfiai (narratív), illetve prozopográfiai (szociológiai) értelmezései között állhat fenn.

³ KOVÁCS I. 2010 [2011]. 58.

⁴ KOVÁCS I. – KENDE 2006 [2011]. 101.

ismert) események kapcsán már esett szó. Mindehhez társult Holub esetében is a(z új) vidéki egyetemek fővárosból érkező oktatóinak egyik tipikus egzisztenciális jellemzője – ti. a Budapestről történő heti rendszerességű ingázás –, továbbá a tanári munkának az addigi (köz)hivatali/könyvtárnoki teendőktől jelentősen eltérő jellege és az egyetemi *homo novusok* jellegzetes terhei a kari adminisztrációban. Minderről plasztikus képet adnak Holub 1924 tavaszán egyetemi mesteréhez, Békefi Remighez írt levelének sorai:

„A hűsvéti vakációval egy kis nyugalomhoz jutván felhasználom ezt, hogy néhány szóval beszámoljak a már lassanként vége felé közeledő első tanári évről. A ki-nevezésem körül ért méltánytalanság (...) ránehezedett ugyan lelkemre, de annyira jutni azért nem engedtem, hogy munkámban, amelyre igaz örömmel és lelkesedéssel vállalkoztam, megzavarjon. (...) Ez az esztendő bizony éppen nem volt könnyű; a kezdet nehézségeihez egyfelől még az a körülmény járult, hogy nem lévén lent lakásom, úgy kellett hetenként 3–3 napra leutazgatnom s két éjjelt vonaton töltenem, másfelől pedig Hodinka kollégám szabadsága lévén, nekem kellett az egyetemes történelmet is előadnom. Így azután nemcsak Pécsen voltam mindig az ott töltött három napot teljesen elfoglalva, hanem itt fent is, mert 12 órára kellett mindig elő-készülnöm. Az az öröm azonban, amit a kedvenc stúdiumaimmal való foglalkozás, az előadás s a hallgatók érdeklődése szereztek, könnyen elfelejtették ennek a vándor-életnek fáradsalmait. Nagyon sokszor gondoltam szeretett Méltóságos Uramra, (...) mivel nem egyszer emlegette előttünk, hogy ez az a pálya, amely a legtöbb tiszta örömet s nemes élvezetet nyújtja az embernek s egyben azt a teljes függetlenséget is, amely a tudomány eredményes művelésének egy alapföltétele.”⁵

Mindazonáltal a tudomány eredményes művelésének *egyéb* „alapföltételeiben” – noha az említett „teljes függetlenség” (avagy a Kovács I. Gábor által megadott paraméterek közül „az egyetemek jogállásán is nyugó testületi es individuális autonómia”⁶) kétségtelenül adott volt – komoly hiátusok mutatkoztak. Ezek egy része azzal függött össze – amint arról a Békefihez írt levél is tanúskodik –, hogy a lelkesedéssel felvállalt oktatási feladatok, Hodinka Antal *azonnali* helyettesítésével az egyetemes történelmi tanszék élén, váratlanul megterhelőnek bizonyultak,⁷ miközben az „oktatói portfólióban” a Holub kutatásaihoz közvetlenül kötődő stúdiumok csak fokozatosan kerülhettek előtérbe.⁸ A Holub Pécsre költözését megelőző

5 OSZK LEVELESTÁR – Holub József levele Békefi Remighez (Budapest, 1924. ápr. 22.)

6 KOVÁCS I. – KENDE 2006 [2011]. 101.

7 Hodinka egyéves szabadságot kapott, és „a magyar történelmi tanszék a tanév kezdetén még nem lévén betöltve, karunk már eleve úgy határozott, hogy Dr. Hodinka Antal ny. r. tanár tanszékének helyettesítésével azt fogja megbízni, akit (...) a magyar történelmi tanszékre kinevez[nek]”, így „a kar megbízásából október 15.-étől fogva a világtörténelmi tanszék helyettesítést” Holubra bízta. PTE EL VIII. 107. e. 5. d. 123/1923–24. Dr. Holub József ny. r. tanárnak a világtörténelmi tanszék helyettesítésének megbízatása és helyettesítési díjak kiutalványozása tárgyában Vkm-hez fölterjesztés.

8 Az egyetemi tanrendek szerint Holub (saját jogán, Hodinka helyettesítésén túl) az 1923/24. tanév mindkét félévében Árpád-kori és 18. századi magyar történetet, illetve forrásgyakorlatokat oktatott, de a köztörténelmi kurzusok között 1924/25. tanévben már felbukkan a jogtörténet (*Werböczy és a hármaskönyv*, heti 1 órában), az 1924/25. tanév második félében pedig már *A vármegyei intézmény fejlődése* című kurzus is (szintén heti egy órában). ETE TANREND 1923/24. I. 14–15.; ETE TANREND 1923/24. II. 17.; ETE TANREND 1924/25. I. 18.; ETE TANREND 1924/25. II. 42.

folyamatos kezdeti ingázás,⁹ az oktatási és adminisztrációs tehertételek¹⁰ pedig szükségképpen hátráltatták „[a]ddigi tervei”¹¹ megvalósításában, legyen szó úgy a Zala-monográfia mielőbbi befejezéséről,¹² mint az akadémiai levelező tagságot kísérő székfoglaló megtartásáról.¹³ Mindehhez társult azonban egy további tényező is, ami pedig – Thiennemann szavaival (1924) – „a mi kezdetleges főlszerelésű egyetemünk”¹⁴ infrastrukturális hiányosságainak egy olyan eleméhez utal, ami az addigi fővárosi történelemszakmai/kutatási lehetőségek közül kiszakadt Holubnak különösen fájó lehetett: a professzionális történeti szakkönyvtár hiányához.

A Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése

Az 1880-as évektől a magyarországi professzionális történetírás képviselői számára¹⁵ a közgyűjteményi (levéltári, könyvtári) hozzáférés a szakma művelésének már olyan evidens előfeltétele volt, melynek hiányában komoly teljesítményt nem lehetett nyújtani. Ebben a vonatkozásban a korlátozott pécsi lehetőségek¹⁶ – az egyetemi tanári kinevezésben rejlő minden egyéb pozitívum dacára – jelentős hátrányt jelentettek az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) kötelékéből és a fővárosi levéltárak környezetéből kilépő Holub számára. A vidéki állás azonban rövid távon¹⁷ természetszerűleg

⁹ Vö. „Kedves Barátom! Minthogy Te már kipróbáltad a Béke-palotát s nem történt bajod, mi is elhatároztuk, hogy le- és bemelegszkedünk. Megkezdjük a költözési előkészületeket, s mához egy hétre már vsz. útnak is indulnak a kocsik. Így azonban két héttig el lesznek szakítva Péctől...” PTE EL VIII. 114. 24/1924–25. Holub József levele [Halasy-Nagy Józsefhez], Budapest, 1924. okt. 20. A Békepalotára (Pécs, Pozsony utca 3.): PILKHOFER 2014. 40–41.

¹⁰ A bölcsészkar 1923. november 22-i második rendes tanácsülésének első napirendjeként köszöntötte a kar Holub Józsefet a Magyar Történeti Tanszék új tanáraként, megkapta megbízását a Világtörténeti Tanszék helyetteseként, majd az utolsó napirendben rábízták a kari ülési jegyzőkönyvek további vezetését. ETE BNyTK TJ16., 42–43.

¹¹ Vö. Holub József levele édesanyjához, 1923. máj. 8. Idézi: NAGY–SZABÓ 2006. 169.

¹² A Zala-monográfiát 1909-ben (!) megrendelő vármegye alispánja 1920-ban a Holub által igényelt (sokadik) időbeli haladék tárgyában kért szakvéleményt, 1923 nyarán pedig már az infláció miatt módosítandó honoráriumról folytak levélváltások. Azaz, az egyébiránt monumentális történeti anyagot mozgató Zala-kötet elkészítése az egyetemi kinevezés időszakában már valóban sürgető volt, a kutatást hátráltató tényezők létét pedig igazolja a pusztai tény, hogy az első kötet elkészültét Holub csak 1928 októberében jelenthette a megyei Monográfia Bizottságnak. BILKEI 2006. 14–15.

¹³ „Természetes, hogy ily körülmények közt, bármennyire is szerettem (s illet is) volna, nem tudtam akad. székfoglalómat elkészíteni; ez lesz azonban a nyári program, hogy az ősszel bemutathassam. (Végrendeleti jogunk kialakulása lesz a tárgya.)” OSZK LEVELESTÁR – Holub József levele Békefi Remighez (Budapest, 1924. ápr. 22.)

¹⁴ PTE EL VIII. 107. e. 5. d. 181/1923–24. Dr. Holub József ny. rk. tanár ny. rendes tanárrá való kinevezése tárgyában.

¹⁵ A dualizmuskori magyar történetírás „hivatalos” irányzataira és ezek olykor jelentős – éppen a professzionizáció vonatkozásában megmutatózó – eltéréseire: ERŐS 2012. 25–30., 39–40. (112. jz.)

¹⁶ A Pozsonyból menekülő kényszerűlő egyetem mintegy 80.000 kötetes könyvállományt hagyott maga után, amelyet 1921–1923 folyamán elsősorban hagyatékok felvásárlásával (mintegy 60.000 kötet), továbbá a Zichy Gyula pécsi püspök felajánlásaként egyetemi célokra átengedett Klimó Könyvtár anyagával (mintegy 32.000 kötet) sikerült (legalábbis nagyságrendileg) pótolni. FÉNYES [1993]. 11–17.; MÓRÓ 2000. 217.; SCHMELCZER–POHÁNKA 2012. 126–127.

¹⁷ Külön tanulmánynak kell feltárnia – mind biográfiai, mind historiográfiai szempontból – Holub József szakmai kapcsolatrendszerének alakulását az 1920-as évek közepe után. Mindazonáltal e részben még feltáratlan összefüggérendszerből provizorikusan jelenleg két folyamat látszik kiolvashatónak: 1.) a kapcsolatrendszer lassú amortizációja; 2.) egy fokozatos „tudósi identitásváltás”, melynek során Holub „diskurzust vált”, és

nem járt együtt az addigi fővárosi/szakmai kapcsolathálóból való kilépéssel, ami – mint látni fogjuk – valamelyest mérsékelhette a vidéki történeti egzisztencia ezen fontos, de hiányzó feltételének hiányát is.

A Holub Józsefet fővárosi környezetében körülvevő tágabb szakmai kapcsolathálóknak volt egyik fontos alakja Tagányi Károly (1857–1924) nyugalmazott országos főlevéltárnok, aki mintegy egy évvel Holub Pécsre kerülése után, 1924. szeptember 9-én hunyt el fővárosi otthonában. A nagy erudíciójú történész-akadémikust halálában méltató nekrológok sorában nem véletlenül illeti meg előkelő hely éppen Holub *Századokban* megjelent, meleg hangvételű visszaemlékezését.¹⁸ E nekrológ és számos egyéb apró információmorzsa a 1910–1920-as évekből ugyanis arra vallanak,¹⁹ hogy Holub (egyetemi mentorai: Fejérváry László, Békefi Remig, Marczali Henrik, Mika Sándor mellett) több korosztályos pályatársához (mint Szekfű Gyula, Hóman Bálint) hasonlóan tanítványi tisztelettel viszonyult az invenciózus szemléletű, de pályája végén „*meg nem érdemelt mellőzésben*”²⁰ részesülő országos levéltárnok irányában. Minden jel szerint a „mesterek” nemzedékéhez tartozó²¹ Tagányi – önmagában sem jelentéktelen, noha „*az egységes nagy mű[vet]*” kétségtelenül nélkülöző²² – publikált munkásságát²³ messze meghaladó mértékű hatást gyakorolt a pályájukat az 1910 körüli években kezdő történészgeneráció tagjaira.²⁴ Ennek a hatásnak a részletei és mechanizmusai számos ponton még tisztázatlanok, ám éppen Holub esetében majd az 1929-ben megjelenő Zala-kötet adja ékes bizonyítékát e historiográfiai kapocs mélységének.²⁵ Tagányi Károly szellemi hatásán és örökségén túl azonban egy páratlan értékű (jelentős részében máig feldolgozatlan) kézirat- és jegyzethagyatékot,²⁶ továbbá méretre és szakmai nivóra nézve is jelentős könyv- és folyóirat-gyűjteményt is maga után hagyott, aminek a tudós halála után özvegye igyekezett megfelelő otthont találni.

Az ún. Tagányi-könyvtár Pécsre kerülésének 1924–1925-ben lezajló folyamatát a külföldre hivatali és *egyben* történelemszakmai szereplők, továbbá az özvegy közt folyó levélváltásokból, illetve a vonatkozó egyetemi levéltári iratanyag alapján rekonstruálhatjuk. Az így kapott kép egyrészt képes eddig is többé-kevésbé ismert mozzanatokot (az Erzsébet Tudományegyetemen működő hozzá kötődő professzorok/tudósok közvetlen

munkássága a „mainstream” történeti diskurzus felől a speciálisan jogtörténeti diskurzus irányába tart. E két folyamat eredőjeként áll elő az a kései historiográfiai recepciót, de az „intézményi emlékezetet” is jellemző mozzanat, mely majdhogynem megfelelkezik Holub budapesti működésének és pécsi tevékenységének 1910–1920-as évekre eső szakaszáról. Vö. SZEBERÉNYI Gábor: „*Vidékre szakadva*” – *Holub József kapcsolati hálójának alakulása az 1910–1920-as években*. A „Társadalomtudományok és bölcsészettudományok a 20–21. században – Empirikus megközelítések” (Wesley János Lelkészsképző Főiskola, Budapest) c. konferencián, 2014. december 16-án elhangzott előadás kézírata.

18 HOLUB 1924.

19 Minderre részletesen: SZEBERÉNYI 2014b.

20 HOLUB 1924. 836.

21 Vö. SZEBERÉNYI 2014b. 463. 51. jz.

22 CSÁNKI 1924. 206.

23 Vö. BOGNÁR 2014.

24 GLATZ 1980. 115.

25 SZEBERÉNYI 2014b. 464–466.

26 Tagányi Károly irat-, kézirat-, jegyzet- és bizonyos részben könyvhagyatékát (utóbbira még visszatérünk) az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi: OSZK Kt. Fol. Hung. 1539–1552., 1572–1573., Oct. Hung. 781–826., Quart. Hung. 2248–2294.

egyetemszervező teljesítményét,²⁷ vagy a Pécssett kiépülő egyetemi könyvtár történetének korai nehézségeit²⁸) az eddigőtől némileg eltérő optikából szemlélve láttatni.²⁹ Másrészt – és szempontunkból ez a lényegesebb – a folyamat közelebbi rekonstrukciója (Holub József 1923 előtt „gyűjtött” kapcsolati tőkéjének egy adott ügyben történő „aprópénzre váltása”) olyan biográfiai hozadékkal is jár, amely lehetővé teszi, hogy az élettörténet eddigi interpretációiban az „1923 előtt és után történtek” mentén húzódó reflektálatlan „narratív törés” éles határait a tudósi kapcsolatháló gyakorlati működésének tényeivel hidaljuk át.

Az egyetemi levéltári anyagban mintegy másfél hónappal Tagányi halála után bukkan fel először a hagyaték megvásárlásának kérdése. A Holub által ismeretlen címzetthez, de minden bizonnyal az ekkor prorectorként az egyetemi könyvtárat igazgató Halasy-Nagy Józsefhez intézett, 1924. október 20-án kelt levél szövege a történet egyik oldalát szinte önmagában kerek egészként exponálja:

„[S]zeretném az elég sürgős Tagányi-Könyvtár-ügyet Veled véglegesen megbeszélni. Hóman és Lukinich úgy gondolják, hogy a Múzeum [ti. a Magyar Nemzeti Múzeum – Sz. G.] megveszi az egész kéziratot és könyvtári anyagot, mi azután tőle átvennők a könyveket. A Múzeum csak az orosz könyvekre és folyóiratokra s néhány olyan munkára reflektál, amelyek tele vannak kéziratot bejegyzésekkel, pótlásokkal (Csánki, Wertner, Karácsonyi). Az egész hagyatékért 60 milliót fizetne s mi 20 milliót térítenénk meg a Múzeumnak. Ezt az árat böven megéri [kiemelés az eredetiben – Sz. G.], erre vonatkozólag Hóman, Lukinich és Szekfű megnyugtattak. A kérdés azonban az, hogy volna-e rendelkezésre ekkora összeg, mert ezt az átvételkor le kellene fizetnünk. – A múltkor beszéltem Hodinkával és Kérészyvel,³⁰ velem együtt mindketten átengednék erre a célra az idei semináriumi dotációk legnagyobb részét. (Valami kis összeget azonban tartalékban kell tartanunk!), így a Könyvtárra nézve nem jelentene nagy terhet, ellenben igen értékes gyarapodást; kb. 2000 kötet, magyar és külföldi gazdaságtört., jogtört., irodalom, forrásmunkák, folyóiratok stb. (...).”³¹

Ahogy a Holub előtt 1923 tavaszán-nyarán álló karrierlehetőségek tárgyalásakor korábban már szó esett róla, a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) főigazgatója ekkor – az egyetemi barát – Hóman Bálint volt, miközben a múzeum égisze alatt működő Országos Széchényi Könyvtárat már az a Lukinich Imre vezette, akinek az Erzsébet Tudományegyetem

²⁷ SZABÓ 1940. passim

²⁸ SZABÓ 1940. 53–54.; FÉNYES [1993]. 4–21.; MÓRÓ 2000. 216–221.; vö. LENGVÁRI 2004. 85.

²⁹ A pécsi egyetemi könyvtárral foglalkozó könyvtártörténeti irodalom eddig is számon tartotta a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülésének tényét, ám azt – a vonatkozó munkák céljából fakadóan – az állománygyarapítás egyik elemeként, mintegy mennyiségi szempontból vette csak számba. FÉNYES [1993]. 14., 38., 81.; MÓRÓ 2000. 217. Fényes Miklós művében ugyanakkor – tekintve hogy könyvtári irattári dokumentumokból dolgozott – Holub Józsefnek *mint az egyetem professzorának* kezdeményező szerepe is említést kap. FÉNYES [1993]. 81.

³⁰ Kérészy Zoltán (1868–1953) jogtörténész, 1914–1938 között a jogi kar Alkotmány- és Jegtörténeti Tanszékének vezetője.

³¹ PTE EL VIII. 114. 24/1924–25. A Magy. Nemz. Múzeum. Orsz. Széchényi Könyvtárának átirata a Tagányi Károly-féle könyvtár megvétele tb. – Holub József kéziratosa levele [Halasy-Nagy Józsefhez], Budapest, 1924. okt. 20.

zilált könyvtári állapotainak rendezését is köszönhette,³² mielőtt 1923 év eleji távozásával elindította a Holub pécsi kinevezéséhez vezető folyamatot. Azaz, Hóman és Lukinich említése a Tagányi-hagyaték megosztott felvásárlása kapcsán akár hivatali szereplésük szükségszerű velejárójának is tekinthető. Mindazonáltal fennmaradt egy október 24-én, Pécsen keltezett levél másolata, amit [Halasy-]Nagy intézett Lukinichhoz, beszámolva arról, hogy a könyvtári bizottság elnökeként támogatja a vételt, „*ahogy ezt Holub Jósának is mondtam. Ugyanebben az ügyben ő is vár tőlem választ, de költségkímélés céljából Téged kérlek meg, hogy az itt közölteket légy szíves tudomására hozni. Ugy is bizonyosan fogsz vele találkozni*”.³³ Azaz, lényegében kétségtelen, hogy Holub október végén Lukinichcsal (és nyilván Hómannal is) személyesen tárgyalt a Tagányi-könyvtár Nemzeti Múzeummal közös pécsi beszerzésének lehetőségéről.

Szekfű Gyula nevének felbukkanása Holub levelében első látásra szintén tűnhet a korábbiakban már tárgyalt, régi szakmai/baráti kapcsolatokon alapuló referenciális hivatkozásnak, ám az ő esete mégis némileg eltérő. A Holub Józseffel egyívású történészgeneráció tagjait Tagányi Károlyhoz fűző kapcsolati szálak legerősebbike ti. kifejezetten Szekfű Gyula személyéhez kötődik.³⁴ Noha kevés konkrét ismeretünk van arról, hogy közvetlenül férje halála után Tagányi özvegye milyen lépéseket is tett a hagyaték sorsának intézése ügyében,³⁵ valószínűnek tűnik, hogy Tagányi Károlyné férje szakmai társaságából Szekfűt kereshette meg a hagyaték eladásával kapcsolatos tervvel (ami persze az információk további terjedését is eredményezte a kapcsolatháló többi szereplője felé); erre utal legalábbis, hogy Szekfűhöz fordult akkor is, amikor a hagyaték kifizetése körül később problémák adódtak.

Holub levelének hivatkozásai mindazonáltal nem kapcsolati, hanem szakmai referenciaként sorolják az említett személyek véleményét, ami átvezet a Tagányi-hagyaték értékelésének kérdéséhez.

Szerencsés módon Tagányi Károly könyvtárával kapcsolatban több függtelen forrással is rendelkezünk. Fennmaradtak egyfelől magának Tagányinak a rendkívül részletes, tételes jegyzékei saját könyvtáráról.³⁶ Ezek alapján a levéltárnok szakmájához méltóan minuciózus módon kialakított, tematikus rendbe szedett, mutatózott rendszerben tartotta

32 SZABÓ 1940. 53–54. Fényes Miklós szerint az ETE könyvtár újjászervezésében végzett eredményes munkájának a következményeként nevezték ki Lukinichot 1923-ban az Országos Levéltárba, majd 1924-ben az OSZK igazgatójává. FÉNYES [1993]. 5. Nem lehetetlen, hogy az ETE számára végzett szervező munka is szerepet játszhatott e pozíciók elnyerésében, sokkal valószínűbb azonban, hogy a kinevezésekben Lukinich Imre évtizedek alatt felépített kapcsolati tőkéjének és személyes ambícióinak eredőjét érdemes keresnünk. Vö. SZEBERÉNYI 2015. 89–90.

33 PTE EL VIII. 114. 24/1924–25. A Magy. Nemz. Múzeum. Orsz. Széchenyi Könyvtárának átirata a Tagányi Károly-féle könyvtár megvétele tb. – [Halasy-Nagy József] levele Lukinich Imréhez, Pécs, 1924. okt. 24.

34 Szekfű és Tagányi szakmai és személyes kapcsolata részletesen: SZEBERÉNYI 2016. (kézirat)

35 Lukinich Imre [Halasy-]Nagyhoz intézett 1924. október 23-i leveléből tudjuk, hogy „*Tagányi Károly könyvtára és írói hagyatéka eladás alá került*”, amire, „*vagy legalább annak túlnyomó nagy részére, Holub József barátunk is igényt formál a pécsi egyetem érdekeinek szempontjából, s ez ellen én semmiféle nehézséget nem támasztottam, sőt ellenkezőleg, azon viszonytól fogva, amelyben én a pécsi egyetemen és annak könyvtárával állok, magam is a legnagyobb kétszeggel támogattam érdekeik kielégítését. (...) Az egyezséghez Tagányi Károlyné mai napon [okt. 23. – Sz. G.] kelt levelében hozzájárul[t]...*” PTE EL VIII. 114. 24/1924–25. Lukinich Imre levele, Budapest, 1924. okt. 23. (gépirat)

36 OSZK Kt. Quart. Hung. 2263.

könyveit, a tematikai sokszínűség pedig tökéletesen megfelelt az országos levéltárnokot a kortársak szerint is jellemző „kiszélesült tárgykört”³⁷ átfogó érdeklődésnek. Utóbbit a 201 fólión keresztül sorolt mintegy 3.000 címre rugó lajstromok részletes tartalomelemzésével lehetne precízen megközelíteni, ettől azonban itt el kell tekintenünk. Mindenesetre a polcok rendjére vonatkozó bejegyzések egy részének felsorolásával is jól érzékeltethető, hogy mely témák álltak – Tagányi historiográfiájának ismeretében korántsem meglepő módon – az országos levéltárnok érdeklődésének előterében: „Nagy könyvállvány”, „Szekrényben”, „Corpus iuris, szótárak mögött”, „Statisztika, Heraldik, Művészet mögött”, „Nyelvészet mögött”, „Brehm mögött”, „Történelem mögött”, „Erd. Oklevéltár Gazdaságtört. Szemle mögött”, „Fejér Cod. Dipl. mögött”, „Székely és Horvát-Tótországi-Dalmát oklevéltárak mögött”, „Árpádkori oklevéltárak mögött”, „Történelmi Segédtudományok mögött”, „Helynévtárak mögött”, „Fóliós, quartós oklevéltárak mögött”, „Ethnographia háta mögött alul felül”, „Jogtörténet háta mögött”, „Agrártörténet háta mögött”, „Közgazdaság háta mögött”, „Pallas mögött”. A polcokon elősoroltak mellett persze számos egyéb jelentőstéma is szerepel („Közoktatástörténet”, „Családtörténet”, „Hazánk ókori földrajzához”, „Földrajz”, „Nagyobb területek helytörténete”, „Helynévtárak”, „Egyháztörténet”, „Schematizmus” („Minden egyházmegyének megvan 1848 előttről is a schematismusa”), „Külföldi történet és irodalom”, „Magyar történet (I. 1526ig, II. 1526–1848)”, „Hadtörténet”, „Irodalomtörténet”, „Akadémiai emlékbeszédek”, „Történelmi Életrajzok”, „Társadalomtudomány”, „Levéltárta”, „Kézirattárta” stb.), de nagy számban képviselteti magát a (magyar mellett angol, francia, olasz, orosz nyelvű) szépirodalom is (Arthur Conan Doyle történetei pl. kiemelten). A katalógusok, térképek, útikönyvek sora mellett ugyanakkor kisebb tételekben egyéb érdekes tematikák is felsorolásra kerülnek, mint pl. a „Nők” címszó alatt szereplő öt kötet is.³⁸

A könyvgyűjtemény történelemszakmai értékéről részben a hagyaték sorsáról döntő folyamatban keletkezett iratanyag tájékoztat, melyből a legfontosabb az az egyetemi könyvtári bizottsági jegyzőkönyvrészlet, amely 1924 novemberéből, Holub Józsefnek a hagyatékot megvásárolni javasló referátumáról maradt fenn:

„Dr. Holub József köszönetet mond a beléje helyezett bizalomért és tájékozást nyújt bold. Tagányi nagyértékű könyvtáráról, melyet a maga részéről a bizottságnak melegen ajánl megvételre. A nevezett könyvtár ugyanis a jogi, gazdasági és társadalomtudományi, bel- és külföldi szakirodalom értékes műveit foglalja magában kb. 2000 kötetben: az ár pedig, melyet érte fizetnünk kell, 120,000.000 K./ a könyvtár értékéhez képest valóban csekély.”³⁹ A vétel tehát üzletnek is jó. A hagyatékban foglalt kéziratokat és orosz történelmi műveket természetesen a Nemzeti Múzeum foglalta le maga számára, a könyvtárra nézve pedig általános volt a vélemény, hogy a maga egészében kell valamely egyetem könyvtárában elhelyezni. Így jelentette be az előadó dr. Holub József mindjárt kezdetben a mi könyvtárunk igényét Tagányi könyveire. Ami a hagyatéki állomány teljességét és hiánytalanságát illeti, jelenti dr. Holub József, hogy a könyvek mind együtt vannak és sürgős elszállításra várnak.

³⁷ CSÁNKI 1924. 206.

³⁸ OSZK Kt. Quart. Hung. 2263.

³⁹ Lukinich Imre már idézett október 23-i levelében maga is azt írta, hogy a 20 millió korona „tulajdonképpen jóval alatta marad a könyvtár tulajdonképpeni értékének.” PTE EL VIII. 114. 24/1924–25. Lukinich Imre levele, Budapest, 1924. okt. 23. (gépirat)

Ama hírből ismert véleménnyel szemben, mintha Tagányi könyvtárából bizonyos részt a Nemzeti Múzeum már kiválogatott volna, jelenti az előadó, hogy a Múzeum mindössze egy sorozat orosz munkát kíván a maga számára fenntartani, melyeknek a dolog természeténél fogva Budapesten, a központban van a legjobb helye. Továbbá igényli a Múzeum Csánky Dezső Hunyadi-kori Földrajzát melynek 3 kötetét Tagányi a maga értékes bejegyzéseivel tett valóságos kézirati kincssé, végül Karácsonyi: Nemzetségek Története című művét. Egyébként a könyvtár állaga egészében hiány nélkül megvan, amit garantál az a körülmény is, hogy Dr. Lukinich Imre, a Múzeum igazgatója ma is örzi egyetemünk részére azt a nem[e]s hajlandóságot, melynél fogva az Erzsébet Tud. Egyetem érdekeit, mint annak volt tanára, mindenben felkarolni törekszik. Az előadó Dr. Holub József tehát a maga részéről a legmelegebben ajánlja a Bizottságnak a Tagányi-könyvtár megvételét és megvétel esetén a vételárnak rögtöni kiutalását Tagányi özvegye részére.”⁴⁰

Mielőtt megvizsgálánk azt a – végeredményben a gyűjtemény tényleges, nem „csak” az egyetem, de egyben *Holub személye számára is releváns* történelmi értékére vonatkozó – kérdést, hogy végülis mely művek kerültek a Nemzeti Múzeum részéről „kiválogatásra”, illetve melyek kerültek ténylegesen Pécsre, érdemes a vásárlás konkrét folyamatát röviden áttekintenünk, már csak azért is, hogy a beszerzés értékét anyagi oldalról tisztán láthassuk. Egyfelől biztosak lehetünk abban, hogy nem várva a pécsi egyetem hivatalos döntésére – Holub és [Halasy-]Nagy informális október végi „szándéknyilatkozatai” után – Hóman és Lukinich már október végén intézkedtek a Tagányi-hagyaték összecsomagoltatásáról és elszállításáról, azaz a múzeumi felvásárlásról, a referátumban is említett 60 millió korona értékben. Éppen a Holub fenti előterjesztését egyhangúlag támogató,⁴¹ november 24-i egyetemi könyvtári bizottsági ülés napján kelt ugyanis özv. Tagányi Károlyné Szekfű Gyulához intézett levele, mely arról számol be, hogy „*Jakubovits⁴² két szolgálával hozzá láttak a megboldogult férjem könyvtára és irodalmi hagyatéka csomagolásához, a mit azután Novb. hó 5-én be is fejeztek. Azóta a jó Karim dolgozó szobájának padlóján hever úgy, hogy a szobának használata és tisztán tartása lehetetlen. A lepecsételt csomagokat alig lehet megmozdítani olyan nehezek pedig még a szekrényekben ruhanemük vannak és félek, hogy belécsik a moly. E csomagokat Novbr. hó 10ig kellett volna a m. Nemzeti Múzeumnak elszállítani, mert a Hóman által aláírt és általam elfogadott szerződéses megállapodásba kikötött 60 millió*

40 PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 1197/1924–25. Jegyzőkönyv az Erzsébet Tud. Egyetem Könyvtári Bizottságának 1924. évi nov. hó 24. tartott üléséről (gépirat)

41 „*A bizottság szavazással elhatározza, hogy a Tagányi-könyvtárt az orosz művek, a Csánky-féle Hunyadi-kori Földrajz és Karácsony [sic]: Nemzetségek Története címűek [sic] kivételével az egyetem központi könyvtára részére megvenni és az egyetem Tanácsának ez értelemben tesz előterjesztést.*” PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 1197/1924–25. Jegyzőkönyv az Erzsébet Tud. Egyetem Könyvtári Bizottságának 1924. évi nov. hó 24. tartott üléséről (gépirat)

42 Jakubovits Emil (1883–1935) nyelvész, nyelvtörténész a Holub egyik közvetlen kollégája volt a Széchényi Könyvtárban az 1910–1920-as évek folyamán, Szekfű Gyulával közös szakmai/baráti társaságuk tagja. Vö. „*Kedves Gyulám, Abban a szomorú hangulatban írom e sorokat, amely Téged is eltölt ma: jó Jakabka barátunkat gyászolva, akinek váratlan halála híret tegnap délután mondta be a rádió. Annak a régi, kedves, múzeumi baráti körnek, amelyhez a boldog fiatalságunknak annyi sok felejthetetlen emléke fűződik, Jakabka volt a központja. Ha brummogott is néha-néha – őszinte felháborodással –, olyan volt, mint a Karácsonyfa lángszórája, nem tudott senkinek sem ártani, de nem is akart.*” – írta róla halálakor (1935. december 27.) Holub. ELTE EKK G 628, Holub József levele Szekfű Gyulához (Szekszárd, 1935. dec. 28.)

koronát legkésőbb mint fent írtam Novbr. 10-ig kellett volna kezeimhez kifizetni.”⁴³ December 10-én viszont az özvegy már azért írt Szekfűnek, hogy megköszönje „szíves és eredményes fáradozását”, megemlítve, hogy „[e]lvitték a könyveket miután kifizették az első részletet”.⁴⁴ Ez részint Szekfű informális, de központi szerepéről árulkodik a hagyaték sorsának intézésében, de – a vételár összegét megerősítve – egyben arról is, hogy a pécsi egyetem által fizetni tervezett 20 millió korona pénzbeli értékét tekintve aránytalanul kis összeg volt (a teljes vételár egyharmada), legalábbis ahhoz viszonyítva, hogy Holub októberi levele, majd novemberi referátuma az MNM által kiválóatni tervezett tételeket (kéziratok, orosz művek, Csánki történeti földrajza, Karácsonyi műve) nem számítva⁴⁵ lényegében „hiánytalanak” minősítette a Tagányi-könyvtár állagát.

Holub október 20-i levele és a november 24-i bizottsági ülés közti pécsi fejleményekről semmilyen információnk nincs, november vége után azonban már – többé-kevésbé – zavarmentesen zajlottak az egyetemi adminisztratív folyamatok. Várkonyi Hildebrand könyvtárőrnek a rektorhoz intézett december 2-i levele ugyan arról számolt be, hogy miután „a Könyvtári Bizottság f.é. november hó 24-én tartott ülésén elhatározta, hogy a Tagányi Károly hagyatékát tevő értékes könyvtárt egyetemi könyvtárunk számára megveszi (...) a könyvek vételára azótakifizettett [sic], a könyvek elszállításáról való gondoskodást pedig Dr. Holub József egyet. ny.r. tanár úr volt szíves magára vállalni”, ám a két részletben fizetendő 20 millió koronás vételárnak ekkor csupán első tétele érkezett meg a Nemzeti Múzeumhoz, ami miatt Lukinich Imre 1925. áprilisában (!) személyesen Holubnál volt kénytelen interveniálni, hogy a szerződés szerint újévig esedékes második részletet az egyetem végre fizesse ki.⁴⁶ A könyvtári bizottság április 21-én tárgyalta a kérdést,⁴⁷ Holub pedig levélben biztosította Lukinichot, hogy az ügy megnyugtató intézése folyamatban van: „(...) tisztelettel értesítelek, hogy Nagy József könyvtárigazgató a Tagányi könyvtárért esedékes összes 20.000.000.– koronát két részletben kiutalta a gazdasági hivatalnak kifizetésre. Sajnos azonban, hogy a gazdasági hivatal ezt és más hasonló kifizetéseket sem teljesített a kellő időben. A felelősség tehát őt terheli ebben a nekünk is nagyon fájó mulasztásban, de reméljük, hogy sürgetésünknél hamarosan fogantja lesz.”⁴⁸ A kifizetéssel kapcsolatos ügy azért érdemel figyelmet, mert az 1925. áprilisi bizottsági jegyzőkönyvből tudjuk meg, hogy az 1924/25. tanévre nézve az Erzsébet Tudományegyetem büdzséséből 66 millió korona jutott „könyvtári ellátmányra”, ami – a megszaladó infláció mellett is – a Tagányi-könyvtárra 1924 októberében szánt 20 millió koronát szintén más megvilágításba helyezi; az egyetem arányaiban igen jelentős pénzösszeget szánt a hagyaték beszerzésére.⁴⁹

43 ELTE EKK G 628 – Tagányi Károlyné levele Szekfű Gyulához (Budapest, 1924. nov. 24.)

44 ELTE EKK G 628 – Tagányi Károlyné levele Szekfű Gyulához (Budapest, 1924. dec. 10.)

45 Itt érdemes megjegyezni, hogy Holub októberi levele még Wertner Mór művét is az MNM-ben maradóként jelöli meg, de a novemberi könyvtári bizottsági jegyzőkönyv ezt már nem említi. Ennek ellenére a mű (Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. Temesvár, 1891.) ténylegesen az OSZK-ba került. OSZK Kt. Oct. Hung. 825.

46 PTE EL VIII. 114. 160/1925. Lukinich Imre levele [Holub Józsefhez], Budapest, 1925. ápr. 16.

47 PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 1954/1924–25. Könyvtárbizottság [1925.] április 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

48 PTE EL VIII. 114. 160/1925. [Holub József] levele Lukinich Imrének, [Pécs], [1925.] április 22. (gépirat)

49 PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 1954/1924–25. Könyvtárbizottság [1925.] április 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

A hagyatéék Pécsre szállításáról mindazonáltal már 1924. december elején intézkedés történt: [Halasy-]Nagy József könyvtárigazgató Asztalos Miklós gyakornokot küldte fel⁵⁰ a Nemzeti Múzeumba a Pécsre kerülő anyag leválogatására és szállíttatásának intézésére, utalva egyben arra is, hogy az egyetem legkésőbb egy évvel a Pécsre költözés után „logisztikai szempontból” már teljesen elszakadt a fővárostól: „Az átvétel és a leszállítás fogantatására gyakornokunkat, dr. Asztalos Miklóst küldjük fel a jövő hét folyamán. – írta [Halasy-] Nagy Lukinichnak. – Neki ugyan ládák beszerzéséről is kell gondoskodnia, de azért legkésőbb 10-én, szerdán már rá fog érní arra, hogy a könyvtár átvételét megkezdhesse. Mivel az átvétel a Múzeum helyiségében történik s az anyag egy része a múzeumot illeti meg, tehát az átvételnél mind a két félnek jelen kell lennie, kérlek, kegyeskedj intézkedni, hogy a könyvtár az özvegy lakásáról f. hó 9-én, kedden a múzeumba átszállíttassék. Sajnos nekünk Pesten már senkink sincs s így erre mi nem vállalkozhatunk.”⁵¹

A Tagányi-könyvtárnak az ETE-re került anyagáról már Pécsen készített Asztalos tételes jegyzéket – egyszerre kettőt is. Az egyik, jelzet nélküli „Leltári napló”, „Tagányi-Könyvtár” felirattal 1114 címet (1310 kötetet) tartalmaz, melynek lajstromát 33 oldalon keresztül 1925. január 3. és 22. között vette fel a könyvtári gyakornok. A napló bellenyomott olvasható bejegyzés szerint „a jelzett számok (L) a Történelmi Intézetben vannak”.⁵² Ezek a megjelölt könyvek szerepelnek a másik, szintén jelzet nélküli lajstromban is, melyre viszont Asztalos ceruzával a „Holub prof. úr részére” feliratot írta.⁵³ A két lajstrom Holub József pécsi történelmi működésének egyik legfontosabb szakkönyvtári hátterét jelenti.

A pécsi egyetem által 1924-ben megvásárolt Tagányi-gyűjtemény anyagának részletes értékelését jelentősen megnehezíti, hogy már a különböző iratokban említett tételszámok sem fedik egymást. Maga Holub – több ízben is – „kb. 2000 kötetet” említ,⁵⁴ a leltári napló 1114 Pécsre került címet tartalmaz (az egyetemi iratok is ezt a tételszámot ismétlik),⁵⁵ miközben Tagányi Károly OSZK-ban őrzött, kéziratári mutatók alapján ismert könyvhagyatéka jó pár művel haladja meg azt a „néhány” tételt,⁵⁶ mint amit a Nemzeti Múzeum a megállapodás szerint leválogathatott (volna) magának. Mindeközben nem tudunk semmit az OSZK-ba került orosz kötetekről, és Tagányi saját könyvtárát lajstromba vevő jegyzékeinek 3000 címre rugó tételszáma is kevésbé igazít el, tekintve, hogy még a

50 PTE EL VIII. 114. 53/1924–25. Felterjesztés a Rekt.-hoz a Tagányi könyvtár szállítása miatt dr. Asztalos Miklósnak Pestre való felutazása tb., 1924. dec. 2.; PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 1161/1924–25. Tagányi könyvtár elszállítása érdekében Dr. Asztalos Miklós könyvtári napidíjas részére napidíj és utiköltség fedezésére szolgáló összeg kiutalása tb. előterjesztés, 1924. dec. 5.

51 PTE EL VIII. 114. 53/1924–25. A Tagányi könyvtár átvétele t.-ban átirat a Széchenyi Könyvtárhoz, Pécs, 1924. dec. 3.

52 PEK TGYO PEKI j.n. Nyomtatott „Leltári napló” „Tagányi-Könyvtár” felirattal.

53 PEK TGYO PEKI j.n. Jelzet nélküli kéziratol jegyzék „Holub prof. részére” felirattal.

54 PTE EL VIII. 114. 24/1924–25. A Magyar Nemz. Múzeum. Orsz. Széchenyi Könyvtárának átirata a Tagányi Károly-féle könyvtár megvétele tb. – Holub József kéziratol levele [Halasy-Nagy Józsefhez], Budapest, 1924. okt. 20.

55 PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 1954/1924–25. Könyvtárbizottság [1925.] április 21-én tartott ülésének jegyzőkönyve.

56 OSZK Kt. Oct. Hung. 783.: Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1890–1913.; OSZK Kt. Oct. Hung. 815: Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig. Budapest, 1900.

jegyzékek készültének pontos idejét sem ismerjük.⁵⁷ A rekonstrukciót az sem könnyíti meg, hogy a Tagányi-hagyaték Pécsre került része beolvadt az ETE, majd a Pécsi Tudományegyetem könyvtárának állományába, a possessor bejegyzések, ex librisek és Tagányi jellegzetes vonalvezetésű kézírását tükröző margináliák tömegének tételes számbavétele pedig épp csak elkezdődött. Mindeközben a bizonyosan Pécsre került – Holub szempontjából fontos – állományról persze jó kiinduló pontot jelent a leltári napló 1114 címe, de Asztalos lajstroma nem tartalmazza például a bizonyosan a Tagányi-hagyatékhoz tartozó szakfolyóiratok (pl. *Turul*, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, *Történelmi Szemle*, *Társadalomtudomány* stb.) egybefűzött köteteit, így a jegyzék egy mégoly viszonylagos statisztikai elemzése is meglehetősen kétes eredményre vezetne. Mindazonáltal rendelkezünk néhány olyan támponttal, amelyek legalább érzékeltetni képesek a Tagányi-féle gyűjtemény történelmi jelentőségét.

A Tagányi-könyvtár egyik legfontosabb értéke abból fakadt, hogy az országos levéltárak nem csupán olvasta, de *használta* is könyveit, és ennek megfelelően – ahogy Holub maga fogalmazott – „a maga értékes bejegyzéseivel tett[e] valóságos kézírati kincset”⁵⁸ azokat. Ezek közül a lapszálon legbősegebben kommentált, sok esetben kézikönyvként is funkcionáló műveket valóban a Magyar Nemzeti Múzeum őrizte meg.⁵⁹ A pécsi anyag azonban – ha némileg eldugottabb helyeken is, de – szintén bővelkedik Tagányi nem ritkán pikírt, erőteljes (forrás)kritikai és egyéb megjegyzéseiben. Tekintve, hogy a Pécsre került anyag szinte egészében lefedi az 1880–1923 között Magyarországon (és Horvátországban) kiadott történelmi forráskiadványok jószereivel összes fontos sorozatát, így Tagányi ezek köteteibe bejegyzett oklevélkritikai észrevételei egy Holubhoz hasonló felkészültségű szakember számára kincsesbányát jelenthettek. Tagányi – a jelek szerint – gyakorlatilag valamennyi megszerzett okmánytárat frissiben végigolvasott, és a lapszéleken nem csupán a szövegkiadás esetleges hibáit korrigálta vagy a számára gyanús olvasati problémákat jelezte, de azt is feltűntette, ha az adott iratnak az éppen olvasottnál jobb/pontosabb kiadásáról is tudomása volt. Hasonlóképp pontos lapszéli hivatkozásokkal jelezte az iratra vonatkozó friss szakirodalmi/forráskritikai irodalom (*Századok*, *Vjestnik*, *Turul* stb.) helyét is.⁶⁰ Szintúgy értékesek a különféle szakirodalmi megállapításokhoz fűzött kommentárjai vagy csak pusztán jelölései (kérdő- és felkiáltójelek, aláhúzások) mind a monográfiákban,⁶¹

57 OSZK Kt. Quart. Hung. 2263.

58 PTE EL VIII. 101. b. 10. d. 1197/1924–25. Jegyzőkönyv az Erzsébet Tud. Egyetem Könyvtári Bizottságának 1924. évi nov. hó 24. tartott üléséről (gépírat).

59 Az OSZK Kézírtárában őrzött mintegy négy tucat mű között nem csupán Csánki Dezső történelmi földrajza, illetve Karácsonyi János és Wertner Mór nemzetség-monográfiái bukkanak fel, de – főleg Karácsonyi egyéb művei mellett – egy sor más fontos, Tagányi kutatásait illetően alapvető medievisztikai tárgyú munka is, Fejérpataky László, Erdélyi László, Hóman Bálint, Szentpétery Imre, Szekfű Gyula stb. tollából. OSZK Kt. Oct. Hung. 781–826.

60 Pl. PEK TGYO C 10770/2: Magyarország melléktartományainak okmánytára, II. köt., a belső címlapon jogszokásokra utaló bejegyzések; PEK TGYO C 10730: bejegyzések az Erdélyi Országgyűlési Emlékek 1. kötetében; PEK TGYO C 10770/3: Alsó-szlavóniai oklevéltár: „A Pesty Eltűnt vármegyékben (III.) fölhaszn. oklevelekből több kimaradt.” stb. A Tagányi-könyvtárból Pécsre került okmánytárak döntő többsége jelenleg a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Történelmi Gyűjtemények Osztályának kutatótermében található.

61 Pl. PEK TGYO 130485/1: A magyar helyhatósági önkormányzat. Vármegyék és községek. Írta: Dr. Ereky István az eperjesi jogakadémián a közigazgatási jog és statisztika ny. r. tanára. I. kötet: A vármegyék. Budapest, 1908. Kézírt szerzői ajánlás: „Nagyságos Tagányi Károly Úrnak mély tisztelettel. Eperjes, 1908. ápr. 28. Dr. Ereky István”, számtalan felkiáltó- és kérdőjel, bejegyzések Tagányitól; PEK TGYO 21533: Grogja u odgovor

mind az általa gyűjtött folyóiratok cikkeinek igen jelentős részében.⁶²

A hagyaték másik értéke – és ez már speciálisan Holub Józsefre „szabott” jellegzetesége volt Tagányi könyvgyűjteményének – abból a közös tematikai érdeklődésből fakadt, ami egyben a két történész közti historiográfiai kapocs legfontosabbika is. A középkori vármegyék és társadalmuk (jog)története iránti közös fogékonyság Holub számára nem csupán Tagányi Károly történetírását,⁶³ de az országos levéltárnok könyvhagyatékát is olyan speciálisan saját kutatásaihoz illeszkedő, ráadásul Holub számára is ismert,⁶⁴ kiterjedt horizontú, szaktudósi rendszerességgel gyűjtött⁶⁵ forrásbázissá avatta, amiben joggal látta meg 1924-ben azt a lehetőséget, amely jelentősen hozzájárulhatott történészi egzisztenciájának vidéki fenntarthatóságához. Az egész addigi pályafutás során gyűjtött kapcsolati tőke felhasználásával Pécsre hozott könyvgyűjtemény, benne a „*Holub prof. úr részére*” külön leválogatott közel háromszáz mű Tagányi Károly könyvtárát 1925-re Holub József professzor könyvtárává avatta.

ima iz različnih krajeva slovenskogo druga. Ured. V. Bogišić. Zagreb, 1874. Tagányi-ex libris, belső címlapon: „*Szerb-horvát-szlovén szokásmódok és népi szokások*”, belső címlap versoján: „*Valtazár Bogišić: Crnogorai Igazságügy Miniszter, tanár, jogász (szül. 1834. XII. 7 Cavtat-ban + 1908. április 24 Fiume-ban) (Narodna Enciklopedija S.H.S. I. 210 l.)*”.

62 Vö. bejegyzések a *Turul* egyetlen (két évfolyamot egybefűző) kötetében. PEK TGYO R279: Turul 30–31. (1912–1913):

- Hóman Bálint: A honfoglaló törzsek megtelepedése (*Turul*, 1912. 89–114.). Számos bejegyzés és aláhúzás Tagányitól, döntő többségében egyetértő kommentárokkal.
- Tersztyánszky Dezső: A Nádasi Tersztyánszky család ősei (*Turul*, 1913. 27–28.). Bejegyzés a címmel: „*Fenét! Összezagyal mindent!*” [27.]; 1. jz.: „Nagyérdemű tagtársunk utolsó dolgozata az itt közölt tanulmány. F. év márczius hó 25-én véletlen balesetnek lett áldozata.” – Tagányi: „*?? – Enyhítő körülmény*”.
- Wertner Mór: Családtörténelmi kalászat. 1. közl. (*Turul*, 1913. 56–76.). Számos aláhúzás, lapszéli jelölés. A Manino-családra vonatkozó szakasznál: „A család további sorsát egyelőre nem ecsetelhetem.” [72.] – Tagányi: „*Pedig Szolnok-Doboka monografiájában sokat talált volna*”.
- Áldásy Antal: Petrus Gentiel Senilis de Montefalco czimeres levele 1478-ból (*Turul*, 1913. 131–133.). „Ez a szöveg több tekintetben felhívja a figyelmünket. Először azzal, hogy a magyar czimereslevelektől több tekintetben eltérő formában van tartva, a mi arra mutat, hogy külföldi minta alapján készült. A király országa összes egyházi és világi hatóságainak és lakosainak meghagyja, hogy a czimerszerzőt a szabad járáskelésben semmiképp se akadályozzák, sőt ellenkezőleg, neki ezt lehetővé tenni kötelességüknek ismerjék. Fölmenti őt mindennemű vám-, hid-, rév stb. pénz fizetése alól. E formulák a külföldi czimereslevelekben állandó [Tagányi: „*?*”] formulák, magyar armálisokban ritkán fordulnak elő.” – Tagányi széljegyzete: „*?* – *Nem áll. Az aulae familiaritusi oklevelek ezeket mind tartalmazzák, s mivel itt ezzel van a czimeradomány egyesítve, azért van itt*” [132.]; Uo.: „Az alsó mezőben látható vad emberfő (...) kétségkívül – noha az oklevél erre nézve nem mond semmit – a Perényi-család czimeréből került az adományozott czimerbe.” – Tagányi: „*??? fenét!*”.

63 SZEBERÉNYI 2014b. 464–466.

64 Holub Tagányiról írt nekrológiának szinte valamennyi sora arról árulkodik, hogy szerzője egészen közelről ismerhette az országos levéltárnok munkásságának műhelytitkait is. HOLUB 1924.

65 Itt érdemes megjegyezni, hogy Holub 1923 tavaszán elhunyt egyetemi mestere, Fejérpataky László könyvtárának duplumait Lukinich Imre – még a tulajdonos életében – megszerezte az ETE újjászervezés alatt álló könyvtára számára. Az OSZK ezen medievisztikai és mennyiségi szempontból is jelentős (1387 tételes) könyvadománya – mely végül 1924 elején került Pécsre – azonban nélkülözte a Tagányi-féle gyűjtemény szervezését. PTE EL VIII. 114. 31/1922–23. Átirat a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárához az általunk kiválasztott duplum és a Fejérpataky-féle duplumanyag ügyében.

*

A redundancia veszélyét vállalva, talán nem haszon nélkül való röviden összefoglalni a három közleményre szabdalt tanulmányunk – a szerző szándéka szerinti – hozadékát.

Ezek egyike feltétlenül biográfiai vonatkozású: Holub József élettörténetének egy olyan fontos mozzanatát (egyetemi tanári kinevezésének körülményeit) sikerült – eddig jobbára feltáratlan, egyetemtörténeti vonatkozásban is releváns – levéltári anyagon keresztül erősebb fókuszba helyezni, ami lehetővé tette, hogy a szakmai és intézményi emlékezetet jellemző „üdvörténeti” narratíva helyett a személyes élettörténet alakulásának mozgatórugóit alkotó döntések, kényszerek, privát preferenciák és kölcsönhatások működése kerüljön előtérbe, a maguk esetlegességével és korlátozott racionalitásával. Ez persze egy másik „elbeszélést” eredményez, amit talán Holub József (mint történész, azaz eleve részleges rekonstrukciós célzattal felvázolt) „elfeledett előtörténetének” nevezhetnénk.

Eközben, ugyanezen mozgatórugók feltárása – ha a dolog természeténél fogva korlátozott mértékben is – lehetővé tette prozopográfiai megfigyelések biográfiai „tesztelését” is, ebben az esetben a tudáselit egy jelentős csoportja, az egyetemi tanárok vonatkozásában. Ebben az összefüggésben a prozopográfiai (szociológiai) paraméterek gyakorlati működését leginkább a kapcsolati tőke „aprópénzre váltásának” folyamatával sikerült közelebbről megvilágítani: mind Holub egyetemi tanárságának élettörténeti, mind a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülésének könyvtártörténeti ténye ugyanazon szakmai hálózati működés egy-egy, egymással összefüggő eredménye.

Végezetül, a történet historiográfiai relevanciája a 20. század eleji magyar (tranzit időszakát élő, számos vonását és szereplőjét tekintve még feltáratlan) történelemszakmai kapcsolatháló működésével kapcsolatos megfigyelésekben rejlik, mivel e gráfnak nem csak a csomópontjait, de éleit is adekvát módon lehet biográfiai (jellegű) eszközökkel (vagy efféle szándékkal feltárt forrásanyagon keresztül) megvilágítani.

RÖVIDÍTÉSEK

ELTE EKK	Eötvös Lóránt Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirat- és régiségtár, Budapest
G 628	Szekfű Gyulához intézett levelek
ETE BNyTK Tj	<i>A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kar tanácsülési jegyzőkönyveinek napirendi pontjai 1918–1940.</i> Szerkesztette és összeállította: Kovács Adrienn. Pécs, 2012. (PTE Egyetemi Levéltár kiadványai, 2.)
ETE TANREND	<i>A M. kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az 1923/24. tanév első felére.</i> Pécs, 1923.; <i>A M. kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az 1923/24. tanév második felére.</i> Pécs, 1924.; <i>A M. kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az 1924/25. tanév első felére.</i> Pécs, 1924.; <i>A M. kir. Erzsébet-Tudományegyetem tanrendje az 1924/25. tanév második felére.</i> Pécs, 1925.

OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
OSZK LEVELESTÁR	Országos Széchényi Könyvtár, Levelestár, Budapest
PEK TGYO	Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztály, Pécs
PEKI	A Pécsi Egyetemi Könyvtár irattára
PTE EL	Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár, Pécs
VIII. 101. b.	ETE Rektori Hivatal iktatott iratai (1923–1951)
VIII. 107. e.	ETE Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Kar iktatott iratai (1923–1941)
VIII. 114.	Egyetemi Könyvtár iratai (1921–1949)

IRODALOM

- BILKEI 2006 Óriné BILKEI Irén: Holub József zalai munkássága. In: *Történészek és jogtörténészek Holub Józsefről*. Szerk. SZEKERES Róbert. Pécs, 2006. (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai, 9. Új sorozat, 6.) 13–18.
- BOGNÁR 2014 Tagányi Károly (1858–1924) műveinek jegyzéke. Összeállította: BOGNÁR Szabina. *Történelmi Szemle*, 56. (2014):3. 523–536.
- CSÁNKI 1924 CSÁNKI Dezső: Tagányi Károly (1858–1924). *Levéltári Közlemények*, 2. (1924):1–4. 205–208.
- ERŐS 2012 ERŐS Vilmos: A magyar történetírás a dualizmus korában. *Valóság*, 55. (2012):2. 22–40.
- FÉNYES [1993] FÉNYES Miklós: *A pécsi egyetemi könyvtár története az 1920–1930-as években. A könyvtári irattári dokumentumok alapján*. Összeállította: FÉNYES Miklós. Kézirat. [Pécs, 1993.] (= PEK TGYO S 11417)
- GLATZ 1980 GLATZ Ferenc: *Történetíró és politika. Szekfü, Steier, Thim és Miskolcny nemzetről és államról*. Budapest, 1980.
- HOLUB 1924 HOLUB József: Tagányi Károly. 1858 márc. 19. – 1924 szept. 9. *Századok*, 58. (1923–1924) 833–837.
- KOVÁCS I. 2010 [2011] Kovács I. Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. Történeti elitvizsgálatok az ELTE Szociológiai Tanszéke szervezésében 1978-tól. In: Kovács I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. Budapest, 2011. 33–73.

- KOVÁCS I. – KENDE 2006 [2011] KOVÁCS I. Gábor – KENDE Gábor: A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmuskori Magyarországon. In: KOVÁCS I. Gábor: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok*. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. Budapest, 2011. 99–198.
- LENGVÁRI 2004 LENGVÁRI István: A város és az „árva leány” – Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. *Limes*, 17. (2004):4. 83–92.
- MÓRÓ 2000 MÓRÓ Mária Anna: Pécsi Püspöki Könyvtár – Pozsonyi Egyetemi Könyvtár – az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára. In: *A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában*. Tanulmányok. Szerk. BODA Miklós et al. Pécs, 2000. 212–221.
- NAGY–SZABÓ 2006 NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza: Ecsetvonások Holub József tudományos portréjához. In: *Tolna megyei levéltári füzetek*, 11. Szerk. DOBOS Gyula. Szekszárd, 2006. 159–183.
- PILKHOFFER 2014 PILKHOFFER Mónika: Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei. *Per Aspera ad Astra*, 1. (2014):2. 37–61.
- SCHMELCZER-POHÁNKA 2012 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: „Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. (...) Egyik fény gyújtja a következőt.” *A pécsi püspöki könyvtár története (1774–1945)*. Pécs, 2012.
- SZABÓ 1940 SZABÓ Pál: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs, 1940.
- SZEBERÉNYI 2014a SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején. I. közlemény. *Per Aspera ad Astra*, 1. (2014):2. 117–137.
- SZEBERÉNYI 2014b SZEBERÉNYI Gábor: A levéltárnok és „tanítványa”. Historiográfiai háttérrel Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez. In: *Pedagógia – Oktatás – Könyvtár. Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes születésnapjára*. Szerk. CSÓKA-JAKSA Helga – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva – SZEBERÉNYI Gábor. Pécs, 2014. 455–474.
- SZEBERÉNYI 2015 SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején. II. közlemény. *Per Aspera ad Astra*, 2. (2015):2. 84–102.
- SZEBERÉNYI 2016 SZEBERÉNYI Gábor: Szekfű és Tagányi. *Aetas*, 2016. (Kézirat, közlésre elfogadva.)

József Holub and the Relocation of the Tagányi Library to Pécs

**The Existential Opportunity-Conditions of a Small
Town History Professor at the End of the 1920's**

(Part III)

by Gábor Szeberényi

(Summary)

In the last part of his paper the author covers those general circumstances and issues which characterized the infancy of József Holub's career as a professor in Pécs. One of the most important factor which put Holub as a professional historian at a disadvantage in Pécs – after all those years he spent in the capital as a highly involved member in his profession's system of relations – came from the lack of a proper research library at the newly reestablished Elisabeth University. The author – mostly via previously unknown primer historical sources – proves that Holub's formerly accumulated social capital (and Holub himself) played a central part in the process which led to the purchasing of Károly Tagányi's books for the university library, after the death of the owner in 1924–1925. The historiography of Tagányi – who was one of the most influential though relatively overshadowed „master historian” for the younger generation of Hungarian historians and especially the centres of his special interests related to medieval social and legal history shown in his book collection as well – were prominently important for Holub's own historiography. Thus, the purchasing of Tagányi's library made an important part in establishing Holub's existence as historian in Pécs.

MŰHELY

Romics Imre

A Semmelweis Egyetem Urológiai Klinikájának múzeumáról

A múzeum elnevezésnek számos kritériuma van, a napi életben is múzeum alatt nem egy folyosón elhelyezett néhány vitrint értünk. Mégis, mi a klinikán elhelyezett gyűjteményt *Urológiai Múzeumnak* nevezzük. A gyűjtemény a magasszintűn, kb. 45 m²-en, a klinikaigazgatói titkárság előtt helyezkedik el. Összesen 8 vitrin található ezen a területen. Öt professzionális, erre a célra gyártott vitrin. Három 80x80 cm-es üvegfedéllel borított egyszintes, míg kettő 120x140 cm-es, 3 szintes. Kettő egy-egy korábban – valóban régi muzeális – teli üveg gyógyszereszekrény. Egy keskeny, sokpolcú faszekrényben Babics Antal kitüntetéseit tartjuk. (1. kép)

A múzeum ötlete nem az én érdemem. 1995 és 1997 között az ORFI (ma Irgalmasok) urológiai osztályának voltam vezetője. Ott a kollégák és az asszisztensnők sok régi műszert megőriztek, de nem használták. Elkértem tőlük és a gazdasági vezetéstől múzeumalapítási célból, amikor nyilvánvaló vált, hogy klinikaigazgató leszek.

A múzeumot Romics László rektor 1998-ban avatta fel. Sokan voltak jelen, maga Schulteisz Emil, Vida Mária, az Orvostörténeti Múzeum akkori igazgatója, társprofesszorok, a klinika korábbi dolgozói és más osztályokon dolgozó urológusok. Az Európai Urológus Társaság (EAU) lapjában, az évente négyszer megjelenő *EAU News*-ban ismertettük az eseményt, így sok ezer urológus tudomására jutott a múzeum létrejötte.

A 3 kisebb vitrint, az átadás idején már elhunyt professzorok emlékének szenteltük. Az első vitrinben prof. Illyés Géza (klinikaigazgató: 1920–1941) emlékei láthatók. Korábban a család az összegyűjtött tárgyakat a Magyar Urológus Társaság egykori elnökének, annak kérésére átadták. Sajnos 1998-ban már nem volt meg... Így dedikált kedvenc könyve (Homérosz: *Iliász*), vérnyomásmérőjének manométere látható. Egy feljegyzés, géppel írva, kézzel írt kiegészítéssel, hogy az 1938-tól visszatért országrészekben (Felvidék, Erdély stb.) hol legyen urológiai osztály. Német és magyar nyelvű könyvei, különlenyomatok, fényképe és a 3 évente kiosztott Illyés-díj bronzplakettje látható életrajza mellett. (2. kép)

1. kép
Múzeumi szekrények

Minder Gyula 1942-ben kapott kinevezést, de 1944 végén elhagyta az országot. Felesége svájci német, ő „ungarndeutsch” volt, Svájcban telepedtek le. Fiát felkeresve kaptuk a *Magyar Urológia* 1. számát (Minder volt a főszerkesztő), néhány fényképet, könyvet, kinevezési okmányt. A kinevezési okmányt Szinyei Merse Jenő m. kir. belügyminiszter írta alá. Még egy fontos dokumentum olvasható; nemes Balogh dékán aláírásával egy igazolás, hogy Szálasira nem esküdött fel. Néhány fénykép színesíti a tárlót.

Babics Antal 1946-tól 1974-ig volt a klinika igazgatója. Vitrinjében orvosi táskája, születési anyakönyvi kivonata, kinevezési okmánya (Tildy Zoltán aláírásával) és Illyés ajánlása a tanszékvezetői pozícióhoz látható. Egy levél arról szól, hogy azonnal felmentik a Kútvölgyi Kórház igazgató székéből. Egy igazolványkép, egy bronz Babics-portré színesíti a vitrint. Meg egy újságkivágás 1956-ból. Nagy Imre kormányának miniszterei, köztük Babics (tévesen írva Babits!) mint egészségügyi miniszter. Olvasható egy működési igazolás is főnökétől, Illyés professzortól, valamint akadémiai tagsági kinevezéséről egy igazolás fényképe és életrajza mellett.

Időközben Balogh Ferenc klinikaigazgató is elhunyt. Az ő emlékére egy nagyobb szekrény műszerekkel teli két polcát szabaddá tettük. Balogh Ferenc könyvei, szülőházának képe, neves külföldi professzorok neki dedikált fényképei vannak a polcokon. Névkártyája, autókлуб-igazolványa, általa szerkesztett folyóiratok. Ugyanezen vitrin legfelső polcán és a másik két vitrinben optikus műszerek, egy-egy régi folyóirat, régi műtői napló, egy főorvos '50-es évekbeli „káderlapja”, optikák, húgycsótágító szondák helyezkednek el. Szabó István Oscar-díjas filmrendező édesapja mini, 2 cm³-es fecskendőjét és az azt tartalmazó fémhengert (parátus) ajándékba kaptuk. Budapesten az 1950–70-es években az orvosavatások az Erkel Színházban történtek. A színház közelében volt az Anisits bőrtáska üzlet, ahol a boldog szülők meg is vehették a friss doktoroknak az orvosi táskát. Anisits úr a múzeumnak is ajándékozott egyet. Összegyűjtöttük a klinika összes pecsétjét a háború előtről is és azokat is kiállítottuk. Láthatók közülük Bigelow-ballonnal, amellyel „kipumpálták” az összetört kódarabokat. Fém húgycsótágítók, „urethroscopt”, gyermek endoscopos eszköz. Kiállítottunk egy gyengeárammal működő „masinát”, mely a betegre, betegbe vezetve többtucatnyi betegségre jó. Ilyenek persze ma is vannak, de nem a múzeumban...

2. kép
Tárlók

Kiemelném a szekrényt, melyben Babics professzor kitüntetései vannak. A *Magyar Népköztársaság csillagrendje*, rubinokkal ékesített zászlórendje stb., a kor szokásainak megfelelően. *Felszabadulási emlékérem*, *Szovjet-Magyar-Barátság Emlékérem* és hasonlóak. (Balogh Erdély visszafoglalásakor *Erdélyért-emlékérm*et kapott, ez nincs kiállítva, magától értetődően.)

Központi helyen van Antal Géza (1846–1889) pecsétnyomója, melyet egyik leszármazottjától kapott a klinika.

A falakon is múzeumi tárgyak láthatóak. Babics két, osztrák és német tiszteletbeli tagságáról diplomák, MTA levelező és rendes tagsági diplomája, a Kossuth-díj diplomája, Kossuth-díja nem került hozzánk. Egy fénykép, ahol a két nagy, Babics Antal és Noszkay Aurél fognak kezét, valamint Noszkay gratuláló levele Babics 80. születésnapjára. Központi helyen a Milkó Vilmos sebészprofesszornak tulajdonított mondat (1947): „*A múlt nagyjainak és nemes hagyományainak tiszteletben tartása felemelkedésünk legfőbb bizonyítéka.*”

A közelmúlt történelmének a falon is vannak bizonyítékai. Fényképe mindazon öt professzornak, akik 1997 és 2012 között az egyetem *honoris causa* professzorai lettek (két német, egy osztrák, egy angol és egy amerikai–magyar).

Fenti időszakban alapítottunk egy Illyés–Babics- és egy Antal Géza-bronzplakettet is. Az előbbi azoknak a külföldieknek adtuk át, akik sokat tettek a klinika boldogulásáért, az utóbbit azoknak a magyar kollégáknak, akiket mi tartottunk érdemesnek, nem a pozíciójuk, beosztásuk miatt. Fényképeik a falon sorakoznak. (3. kép)

Igazából aligha mondható meg, meddig tart a múzeum. Egy szobában vannak összegyűjtve, egymásra „stószba” rakva Babics összes diplomái (szerénytelenül megjegyzem, a szerzői is, összesen több tucat!). Ugyanezen szoba szekrényeiben régi kongresszusi programok, egy 30 éves ultrahangkészülék, laboratóriumi üvegeszközök találhatóak.

A klinika gyűjteményéhez tartozik a könyvtár is, amelyben közel 1500 könyv található, melyek közül nem kevés a múlt század elejéről való.

Az igazgatói szobában az első 5 professzorról készült olajfestmény látható. A könyvtárban Babics Antal büsztje, a lépcsőfordulóban Illyés Géza márvány és Babics Antal bronz mellszobra van felállítva. A kető között egy Antal Gézára emlékező márványtábla egy kis Antal-domborművel.

A szerző dolgozószobájában egy nagyméretű, 140 cm magas, Illyést ábrázoló olajfestmény látható ismeretlen szerzőtől. A klinika folyosóit az 1920-as években készült, jó minőségű fényképek díszítik. Kórterem, röntgen és laboratórium, könyvtár.

A múzeumnak keretet ad a századfordulón épített épület. Bár a '80-as években átépítették, a lépcsőház, a színes ólomüvegek, a kovácsoltvas korlát eredeti.

3. kép
Díjazottak fényképei a falon

KÉPJEGYZÉK

1–3. kép Semmelweis Orvostudományi Egyetem Urológiai Klinikájának archívuma

Varga András

A sitiprinc

Horváth Rudolf cigány néprajzi kézirata (1911)

A szegedi Egyetemi Könyvtár kézirattárában található Herrmann Antal (1851–1926) etnográfusnak, az egyetem professzorának hagyatéka, nagyjából abban az elrendezésben, ahogy azt a tulajdonos osztályozta, elrakosgatta, majd 1926-ban a szegedi egyetemre hagyta.¹ S bár Herrmann mint az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* egykori szerkesztője, a néprajzi gyűjtésének nagyobb részét szakfolyóiratokban már publikálta, hagyatéka számos ismeretlen és felbecsülhetetlen értékű dokumentumot őriz, mint például azt a levelezést, amelyet a híres szegedi néprajztudóssal, Kálmány Lajossal folytatott, s amelyet Péter László Kálmány-életrajza sem használt fel. De talán ennél is becsebb – mert nemzetközi érdeklődésre is számot tarthat – az az iratcsomó, amellyel az alábbiakban részletesen foglalkozunk.

Nem feladatunk itt Herrmann sokrétű tudományos tevékenységének ismertetése.² Csak röviden utalunk arra, hogy az említett és általa alapított folyóirat rövid időn belül órási elismerést váltott ki, sőt, a Cigánykutatók Nemzetközi Társaságának hivatalos kiadványa lett. Fáradhatatlan szervező munkával 1889-ben életre hívta a Magyarországi Néprajzi Társaságot harminc – nemzetiség, táj és témakör alapján elkülönült – szakosztállyal. A kutatási eredmények közlésére megalapította a Társaság folyóiratát, az *Ethnographiát*, amely azóta is a magyarországi néprajzi kutatások legfontosabb orgánuma. Herrmann már az első társasági ülésen felvetette a budapesti Néprajzi Múzeum megalapításának tervét, amelyet tudóstársai végül 1894-ben váltottak valóra, de ott bábáskodott az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület létrejötténél: ennek célja főként Erdély turisztikai lehetőségeinek népszerűsítése volt. Az 1898-as tanév második félévétől a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen az általános és a hazai etnográfia magántanára lett, elsőként a magyarországi egyetemeken, és az első között világviszonylatban is. Főként két témával foglalkozott: Erdély néprajzával és az általános néprajz különböző aspektusaival. A román megszállást követően Szegeden folytatta oktatói tevékenységét: az itt eltöltött öt tanév alatt harminc előadást hirdetett meg, s ahogy Bálint Sándor írja róla: „félvakon is nagy lelkesedéssel tartotta (1921–1926) kevés hallgatójának – köztük József Attilának – a maga rapszódikus előadásait, amelyeket egy hosszú élet gazdag tudományos és történelmi tapasztalataival, mindig tanulságos kitéréseivel és anekdótáival felejtethetetlenül egyénivé tett.”³ Munkásságának eredményeként Magyarországon először Szegeden létesült 1929-ben néprajzi tanszék. Herrmann egyik utolsó képviselője volt annak a tudóstípusnak, amelyben a széleskörű, gazdag ismeretanyag szeretetreméltó, mondjuk így: nonkonformista életvitellel párosult. Szegedi dolgozószobáját – amely a Dugonics téri épület egykori könyvtárigazgatói szobája volt – szinte özönvízszerűen árasztotta el

1 Herrmann Antal hagyatéka. Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár. Régi és ritka könyvek tára, kézirattár, MS 1934.

2 Herrmann Antal munkásságára összefoglalóan ld. PARÓCZY 2001.

3 BÁLINT 1976. 43.

jegyzeteinek áttekinthetetlen tömege, s ebből sejthetjük is, hogy kéziratos hagyatékának csupán a töredéke került a szegedi Egyetemi Könyvtárba.

Bár Herrmann Antal egy évszázaddal ezelőtt tevékenykedett, egy területen még ma is nemzetközi tekintélynek számít: ez pedig a cigánykutatás. Működésének ideje, a 19–20. század fordulója egyébként is a magyarországi ciganológia reneszánsza. Ez anyagilag és a szervezés tekintetében Habsburg-Lotaringiai József Károly (1833–1905) főherceg érdeke volt, tudományos szempontból azonban Wlislöcki Henrik (1856–1907) és Herrmann Antal összehangolt munkásságának köszönhető.⁴ Herrmann egyébként Budán József főherceg szomszédságában lakott, és családjával együtt gyakran vendégeskedett a főherceg valamelyik birtokán. Közösén dolgoztak az *Ethnologische Mitteilungen* kiadásán és vállvetve munkálkodtak a Magyarországi Néprajzi Társaság megalapítása körül is. Herrmann fordította német nyelvre a főherceg 1888-ban megjelent cigány nyelvtanát, és mindketten részt vettek a Gypsy Lore Society munkájában.

Herrmann 1886-tól publikálta a cigányság néprajzával kapcsolatos kutatási eredményeit. Az adatgyűjtést hosszabb-rövidebb ideig tartó gyűjtőutakon végezte. Később egyetemi óráin, miközben cigány énekeket és táncokat is bemutatott, többször említette, hogy fiatal korában hosszabb időt töltött a vándorcigányok között. Rabruhába öltözött, szökött fegyencnek állította magát, és a vajda minden parancsát, így a lopást is teljesítenie kellett. Előbb Wlislöcki Henrikkel együtt – a Kisfaludy Társaság támogatásával – cigánydalokat gyűjtött, és a rossz emlékü Liszt-vitára utalva tisztázta a hangszeres zene szerepét a cigány népi kultúrában. Megállapította, hogy „a hangszeres zene (Magyarországon a hegedülés) pusztán megélhetési forrás a cigányok számára, mint pl. a vályogvetés, és mindenkor a helyi nemcigány közönség népi zenéjét játsszák, a nemcigányok szokásos hangszerein és azok részére”.⁵ Később mese- és balladagyűjtést is folytatott, majd érdeklődése a cigányok hitvilága, a gyógyító, rontó és jósló tevékenysége felé fordult. 1915-ben például kiadott egy magyar és külföldi hivatkozásokra épülő összefoglalást a beteljesült cigány jóslatokról.⁶

Herrmann – a Szegeden őrzött kézírathagyaték tanúsága alapján – a magyarországi cigányügy rendezésében is szerepet vállalt. 1907-től Joanovics Sándor cigányügyi kormánybiztos szakértőjeként működött. 1919-ben mint igazságügyi népbiztost megbízták „az elhagyott és züllés veszélyének kitétt – kiegészítő szociális nevelésre szoruló – cigány gyermekek és serdülők részére létesítendő nevelőintézet szervezésének előkészítésével”.⁷ A Tanácsköztársaság idején a cigányügy országos rendezésére kapott megbízást. Nem véletlen tehát, hogy az ő hagyatékából került elő az a belügyminisztériumi iratcsomó, amelyet rövid ismertetőnk középpontjába állítottunk.

A kézirat⁸ nem ismeretlen a szakirodalomban, hiszen egy része 1979-ben Berecz Árpádnak, a szegedi Egyetemi Könyvtár egykori munkatársának gondozásában már napvilágot látott.⁹ A címe: *A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai és nyelvtana*, keletkezési ideje 1911, a szerzője pedig egy Sopronkőhidán raboskodó fegyenc, Horváth

4 A magyarországi cigánykutatás történetére összefoglalóan ld. VEKERDI 1982.

5 VEKERDI 1982. 13.

6 HERRMANN 1915. 3–6.

7 VARGHA–KULCSÁR 1969. 231.

8 HORVÁTH 1911.

9 HORVÁTH 1979.

Rudolf, akinek kalandregénybe illő életéről Kovács Lajos, Végvári Tamás és mások közreműködésével Kőszegi Edit rendező 1999-ben filmet készített.¹⁰ Tanulmányunk címét is – *A sitiprinc*, azaz a börtönherceg – a film címéből kölcsönöztük.

Horváth Rudolf tehát lopás büntette miatt 2 év 6 hónap fegyházbüntetését töltötte a Soproni Országos Fegyházban, amikor 1911 nyarán az alábbi kérelmet nyújtotta be az igazságügyminiszternek:

„Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Kegyelmes Uram!

Mint egy sorsüldözött szerencsétlen ember, azon hódoló tisztelettel s mély alázatos kérelemmel nyújtom be ezen általam szerkesztett s nagy gonddal összeállított »A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai és nyelvtana« című munkámat, melynek anyagát a kóbor cigány életből merítvén, hogy azt a magas kormány által célba vett cigány faj letelepítésénél részint a cigányok szokásos bűncselekményéről s annak elkövetési módjáról, helyes fogalmat nyerhetne, részint pedig hogy nyelvök megérthetési céljából felhasználhatván, kegyesen elfogadni méltóztassék.

E mű szerkesztésére kizárólag azon cél vezérelt, miszerint általa a kóbor cigány faj fűrfangjait hüen feltárván, (...) egyrészt a közigazgatási hatóságok éberségét felkeltsem, másrészt pedig (...) véle hazámnak is használhassak.

Én, ki gyermek éveimet a kóbor cigányok között élvén át, az általuk belém rögzített rossz szokások által a bűn lejtőjén mind mélyebbre sodortattam, míg végre elbukván, a törvény által szabadságvesztésre ítéltetem el, (...) magamba szállva, gondolkodni kezdek az ok és okozat felett, melyek részemre ezt a szenvedést elő idézték; - azon elhatározás érlelődött meg bennem, hogy én rossz szenvedélyeimet megölve, s így annak gátot vetve s a bünt kerülve, ezutánra magamat újra átalakítván, őszintén megjavúlva igyekezek jövőre más irány felé haladni.”

Horváth továbbá leírja, hogy munkáját a büntetés alóli felmentés, illetve a szabadulás után elhelyezkedés reményében írta, ugyanis csendőr szerettett volna lenni abban az időszakban, „amikor az egész ország közvéleményét felháborító dánosi rémtett (1907-ben egy héttagú vándor cigánycsapat lemészárolta a dánosi pusztai csárda gazdáját a családjával együtt) után a figyelem előterébe került a vándor cigányok bűncselekményeinek megfékezése.”¹¹ A szerző – hogy a cigányokról való ismereteit a csendőrség számára különösen értékesnek tüntesse fel – művének zárszavában a következőket mondja:

„Bizok abban, hogy módot nyújtottam a kóbor cigányok életmódjoknak megismertetésére, valamint felvilágosítást arra nézve, hogy a letelepítéseket nagyobb áldozat nélkül csak oly ember viheti keresztül sikeresen, aki a cigányoknak mindenféle fűrfangjaikat ismerve, az ő nyelvöket megértve, azt beszéli is. (...) Tudom, és hiszem, hogy az erre illetékesek mindent elfognak követni, hogy a letelepítésük sikerüljön. József főherczeg is mindent elkövetett, hogy

¹⁰ KŐSZEGI 1999.

¹¹ VÉKERDI 1982. 14.

czélt érjen el velük, de eredménytelenül. (Itt csak röviden emlékeztetünk arra, hogy József főherceg, aki több cigány dialektust maga is jól beszélt, az alcsúti birtokán próbált meg letelepíteni néhány kóbor cigány családot, de erőfeszítése teljes kudarcba fulladt.) *Nem dicsekvésből állítom, hogy e terhes munka nálam egy kis furfanggal könnyen elérhető volna. Hogy mi az a furfang, ezt megtartom magamnak addig, míg az arra illetékesek kíváncsiak lesznek reá, s felszólítatom annak előterjesztésére.*”

A „kis furfangot” már sohasem ismerjük meg. Bár az államtitkár a kéziratot azzal a megjegyzéssel küldte el Khuen-Héderváry Károly belügyminiszternek, hogy *„a munkának számos olyan része és adata van, mely a belügyi igazgatás körül és a bünyügyi nyomozások lebonyolításánál kiváltképp a csendőrség által sikerrel fölhasználhatónak mutatkozik”,* az ügydarab rövid úton a belügyminisztérium irattárába került.¹² Az előadóíven 1912. IV. 17-i dátummal (tehát csaknem egy évvel a kézirat keletkezése után) mint elintézés a következő olvasható: *„Miután a Horváth Rudolf fegyenc által kéziratban beküldött munka a csendőrség céljaira fel nem használható, ennél fogva esetleg a cigányügy rendezésénél való felhasználás végett a t. VI. főosztálynak azon tiszteletteljes értesítéssel engedtetik át, hogy nevezett fegyenc azon kérélmé, hogy szabadulása után a csendőrség testületébe felvétesse, rovott multjánál fogva nem teljesíthető.*”

Pedig Horváth Rudolf, mint a munkáját bevezető önéletrajzból kiderül, valóban mindent tudott a kóbor cigányokról. Szüleit hat éves korában elveszítve a Ducestya nevű vándor cigány bandába keverett, azon *„fekete arcú banda közzé, melynél csak a lelkük lehet feketébb, mivel e banda tagjai a legveszedelmesebb ragadozók s fosztogatók az országban”.¹³* Tizennégy éves koráig kóborolt a cigányokkal, akik valószínűleg a kelderás törzshöz tartoztak, és a karavánnal eljutott Romániában Bukarestig, Lengyelországban Krakkoig és Oroszországban egészen Moszkváig. Kilétezől csak tizennégy évesen szerzett tudomást, amikor a társaságot letartóztatták, őt magát pedig az időközben előkerült nagybátyhoz toloncolták. A sátorhoz, vándorláshoz és a puszta földön való alváshoz szokott legény nehezen viselte a civilizált életformát, többször megszökött, majd az aszódi javítóintézetben kötött ki. Innen tizenhét évesen került el, az intézeti nevelést elfeledve négy évig újra kóbor cigányok között élt, majd – ma úgy mondanánk: a kettős identitásától vezérelve – visszatért nagybátyjához és két nővéréhez. Rábészülésükre belépett a hadseregbe. *„A diszes huszár öltöny alatt azonban nyughatatlan vérem által ismét föltámadt bennem a kalandos kóbor utáni-vágy, a minek következtében katona öltönyömet cigányos ruhával felcserélve, egy éjjel századomtól megszöktem, és ismét a cigányokhoz csatlakoztam”* – írja önéletrajzában. Hamarosan elfogták, laktanyafogsággal büntették, de ismét megszökött, s bár neveltetésénél fogva fegyverforgatásban és lovaglásban messze ő volt a laktanya legügyesebb katonája, rövid úton leszerelték. Ekkor Szalkszentmártonban telepedett le, ősi cigány ceremónia szerint megnősült, ám a dánosi gyilkosság hírére, ami az országot a cigány bűnözés radikális felszámolására tüzelte, hogy rongyos öltözetét, cigány külsejét lecserélje, betört gróf Zichy Kázmér siófoki villájába. A gróf ruhájában fogták el, és a soproni fegyintézetbe szállították, ahol – mint írja – *„alkalmam nyílt jó és tanulságos könyveket olvashatni, a melyek magányomban arra indítottak, hogy hánykódó s hiába való czél nélküli eddigi élet utammal szakítva, teljesen a jó és becsületes élet útára térjek”*. Valószínű, hogy a hatalom manipulációs

¹² HORVÁTH 1911.

¹³ HORVÁTH 1911.

gépezete szembefordította börtöntársaival, így lett belőle kivételes helyzetű fegyenc, talán besúgó is, a cigányok szavaival élve: „sitiprinc”.

Ennek a sajátos életútnak a terméke Horváthnak az önéletrajzhoz csatolt – *A magyarországi kóbor cigányok eredete, élet módja, szokásai és nyelvtana* című – néprajzi munkája. Az 50 oldalas, szabályos szövegtükörrel készült, kalligrafikus írás lejegyzését, illetve az olykor stílusidegen és a cigányokkal szemben meglehetősen szarkasztikus fogalmazást Vekerdi József a börtönkáplánnak tulajdonítja. Mészáros György¹⁴ a szerzőt cigány származásúnak vélte, és így a szakirodalom szerint „Horváth munkája mindmáig az egyetlen, cigány embertől származó megbízható magyar nyelvű leírás a hagyományos cigány életről”.¹⁵ Bár ez a megállapítás téves, a mű mégis első kézből való néprajzi adalékokkal szolgál. A középpontjában a cigány lopások és rablások módszerei állnak, illetve a lókupeckedéssel és a cigány jövődöléssel kapcsolatos fortélyok. „Különös – írja Vekerdi József –, hogy a cigány gyermeklopásokat (illetve inkább azoknak a csecsemőknek a megszerzését, akiktől a nemicigány anyák szabadulni óhajtának) saját tapasztalatai alapján ténynek veszi.” Felsorolja az egyes cigánytörzsek színeit és a karavánok hátrahagyott jelzéseit: a fára erősített, két darab összekötött rongyszalag hosszabbik ága például az útirányt mutatja az utánuk következőknek. Közli egy cigány titkosírás ábécéjét, ez azonban a cigány néprajzban teljesen ismeretlen, valósínű, hogy nem is létezett.

Bennünket elsősorban a mű zárófejezete, Horváth Rudolf magyar–cigány szótára érdekel: ez ugyanis – bár 2007-ben egy könyvtárszakos hallgató kérésünkre szakdolgozata témájául választotta,¹⁶ majd később nyomtatásban is megjelent¹⁷ – még ma sem került be igazán a tudományos köztudatba.

Az első fennmaradt cigány szótár 1790 körül keletkezett, Szathmári Pap Mihály (1737–1812) kolozsvári református tanár megbízásából vistai Farkas Mihály állította össze, és egy 1768-ban megjelent latin szótár lapjai közé kötve maradt fenn a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban.¹⁸ 43 levélből áll, és az ún. erdélyi cigány nyelvjárás szavait tartalmazza. A következő kéziratos szótár Szmodics János gelsei (Zala megye) plébánostól származik, ma az MTA Könyvtárának kéziratárában található.¹⁹ A zalai cigány nyelvjárásra épül és részletes nyelvtannal, illetve beszédgyakorlatokkal egybekötve maradt fenn. Ugyanő a *Tudománytár* 1836. évfolyamában *A' cigán nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest* címmel publikált tanulmányt. Fran Miklosic (1813–1891) szlovén filológus 12 füzetes monográfiájának²⁰ második része – immár nyomtatásban – kimerítő szójegyzéket közöl a magyar cigány tájszólás alapján. Nem saját gyűjtésről van szó: műve három kéziratos szójegyzékre és egy bizonyos Bornemisza János 1853-ban írt könyvére²¹ épül. Saját gyűjtés alapján adta ki 1885-ben Györffy Endre *Magyar és cigány szótár. Czigányul mondvá vakeriben* című könyvét, amely elsősorban a dunántúli magyar

¹⁴ Idézi VEKERDI 1982. 30.

¹⁵ VEKERDI 1982. 14.

¹⁶ SZABÓ 2007.

¹⁷ HORVÁTH 2014.

¹⁸ FARKAS 1797.

¹⁹ SZMODICS 1826.

²⁰ MIKLOSIC 1872–1881.

²¹ BORNEMISZA 1853.

cigány nyelvjárást tárgyalja. „*Munkám szótár lenne – írja a szerző az előszóban –, de mivel a szavak ragozása is előfordul benne, részben nyelvtannak vagy inkább – nyelv anyagnak mondható.*” Cigány szerzőtől jelent meg Sztojka Ferenc szótára 1886-ban, József főherceg költségén, az alcíme szerint „*iskolai és utazási használatra*”.²² Csak magyar–cigány részből áll, ennyiben rokon Horváth Rudolf szójegyzékével, és mellőzve minden irodalmi forrást, csupán a szerző cigány anyanyelvi ismeretéből táplálkozik. Ilyen értelemben egyedülálló mű, ráadásul az első magyarországi cigány szépíró könyve: a szótárt ugyanis imádságok és magyar versek cigány fordításai, illetve a szerző magyar és cigány költeményei egészítik ki. Végül említsük meg, hogy József főherceg a maga cigány nyelvtanát²³ egy összehasonlító cigány szótárral egészítette ki. A műnek inkább tudománytörténeti jelentősége van, és legfőbb érdeme abban áll, hogy nem valamely cigány dialektusra épül, hanem számba veszi az akkor ismert összes európai cigány nyelvjárást.

Ebbe a sorba illeszkedik bele Horváth Rudolfnak a kézírathoz csatolt magyar–cigány szótára. 1643 szóból áll, emellett közli az ősi és szerzett cigány férfi és női neveket, a számok neveit, valamint társalgási gyakorlatokat is tartalmaz. A szókincs viszonylag homogén, a romani nyelv lovári dialektusára épül, a fele magyar szó. Más szótárkészítőkkel ellentétben nem alkot nem létező cigány szavakat: a szótárba felvett valamennyi szó ma is él a lovári nyelvjárában. Ahogy a szerző írja a bevezetőben: „*Én még olyan magyar embert nem ismertem, aki cigányúl tökéletesen beszélt volna. Oka annak az, hogy az eddig írt szótárak össze vannak keverve, német, szerb, oláh, tót, horvát és erdélyi cigányok nyelvével. Hogy a cigányúl tanulni vágyók munkáját meg könnyítsem, azért itt leírom a legszükségesebb és leghasználtabb cigány szavakat, melyeket a magyar kóbor cigányok használnak.*” Ugyanakkor felismeri: „*A betelepedett cigányok attól a néptől a melyek között élnek, sok szavakat vesznek át. Aki a mi kóbor cigányaink nyelvét megtanúlja, az megérti a többi cigány tájnyelveket is.*”

Végezetül meg kell említenünk, hogy Horváth Rudolfnak volt elképzelése a hazai cigányügy rendezésére is. A dánosi gyilkosság utáni időben, amikor a társadalom minden cigányban potenciális gyilkost látott, számos szélsőséges és radikális elmélet született a cigánykérdéssel kapcsolatban. Hogy csak a legszalonképesebbeket idézzük: Telenszky Kálmán vámosgyörki jegyző kényszermunkában ásatatta volna ki a duna–tiszai csatornát a cigány férfiakkal, és a két nemet szigorúan elkülönítette volna egymástól. A *Correspondance de Hongrie* szerkesztője a veszélyesnek ítélt cigányokat Szomáliába küldte volna, ahol hasonló börtönnel és szokásokkal bíró emberek élnek. Molnár Lajos korabeli szekszárdi rendőrkapitány – akinek „*preventív javaslata gyakorlatias, a modern állam saját magával szemben támasztott elvárásait, az ellenőrző funkciók kiterjesztésének és tökéletesítésének igényét tükrözi. Emellett nem szélsőséges vagy kegyetlen, sőt inkább humanusnak mondható*”²⁴ – úgy vélte, hogy a cigányoknál a legtöbb esetben a szabad mozgás idézi elő a bűncselekményt. Nem rendelkeznek személyi azonosítóval, és szabadon járnak-kelnek az országban, így a korlátlan és követhetetlen mobilitás miatt ellenőrizhetetlenné válnak. A megoldás tehát a nyilvántartásba vétel, az igazolvány kiállítása, végső soron a letelepítés lenne. Ezzel tökéletesen összecseng Horváth javaslata, amely ráadásul nem csak rendészeti probléma-

²² SZTOJKA 1886.

²³ JÓZSEF KÁROLY 1888.

²⁴ GAÁL 2007.

ként kezeli a hazai vándorcigányság ügyét, hanem az életkörülményeik javításával, végső soron a társadalmi előítélet enyhítésével is foglalkozik:

„A cigányok letelepíthetése szerintem csak úgy érhető el, ha azoknak a folyóvizeken való átkelhetését a hatóság betiltja. Megakadályozzák azoknak a lótartást s kocsi-kon való kóborolhatását. A fegyházakban pedig, a hol túlsok a bűntényéért bűnhődő kóbor cigány, nekik külön a többi feyenczektől az iskolába járást elrendelik. (...) Ha valaki azt találja mondani, hogy senkinek joga nincs arra, hogy nekik a lótartást, vagy az ide-oda való költözködést megtilthassa, erre én azt felelem, az én iskolázatlan egyszerű, közönséges eszemmel, hogy igenis van joga akkor, ha egy ország jólétéről, a társadalom békéjéről (...) van szó.”

„A cigány lop, rabol, gyilkol az igaz; – de az is igaz, hogy ő ezt a természettől tanulta el” – mondja. Egyedül azok képesek ezt a problémát megoldani, akik állásaiknál fogva képesek „oda hatni, hogy a természet emberéből alakítsanak át olyan egyént, ki vallást, Istent, törvényt megtanulván, a tulajdonjogot megismerve s becsülve, tisztességes életet folytatni képessé legyen.”

FORRÁSOK

BORNEMISZA 1853	BORNEMISZA János: <i>A' cigány nyelv elemei</i> . Pest, 1853.
FARKAS 1790	FARKAS Mihály: <i>Cigány-magyar szótár</i> . 1790 k. (Kézirat). Cluj-Napoca, Biblioteca Centrala Universitara „Lucian Blaga”, fond manuscrite nr. 370.
HERRMANN 1915	HERRMANN Antal: Mikor lesz vége a háborúnak? Történelmi cigányjósítások. <i>Az Újság</i> 1915. febr. 13. 3–6.
HORVÁTH 1911	HORVÁTH Rudolf: <i>A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai és nyelvtana</i> [A Magyar Királyi Belügyminisztérium iratcsomójában] 1911. (Kézirat) Herrmann Antal hagyatéka. Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár, Régi és ritka könyvek tára, kéziratár, MS 1934/3.
JÓZSEF KÁROLY 1888	József Károly: <i>Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe</i> . Budapest, 1888.
SZMODICS 1828	SZMODICS János: <i>Szótár magyarból cigán</i> . 1828 k. (Kézirat) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, kéziratár. Magyar nyelvtudomány, 40, 15.

IRODALOM

- BÁLINT 1976 BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. I. rész. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1974/75. 2. Szeged, 1976.
- GAÁL 2007 GAÁL György: *A dánosi rablógylkosság – és ami mögötte van*. (http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_03_osz/01_danosi_rablogylkosság/03.html) [2016.05.10.]
- HORVÁTH 2014 HORVÁTH Rudolf: *A magyarországi kóbor cigányok nyelvtana. Czigány-magyar szótár*. A kéziratot gondozta NÉMETH Janka. Szeged, 2014.
- KŐSZEGI 1999 *A sitiprinc*. Rend. KŐSZEGI Edit. (Színes magyar filmdráma). Budapest, Fórum Film Alapítvány, 1999.
- MIKLOSIC 1872–1881 MIKLOSIC, Fran: *Über die Mundarten und Wanderungen der Zigeuner Europas*. Wien, 1872–1881.
- PARÓCZY 2001 KLUKOVITSNÉ PARÓCZY Katalin: Herrmann Antal emlékezete. *Szeged*, 13. (2001):7. 12–17.
- SZABÓ 2007 SZABÓ Katalin: *Herrmann Antal kézírathagyatéka*, Szeged, 2007. (Kézirat) Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár, Régi és ritka könyvek tára, kézirtár, MS 1934/13.
- SZTOJKA 1886 SZTOJKA Ferenc: *Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé álvá. Iskolai és utazási használatra*. Kalocsa, 1886.
- VARGHA–KULCSÁR 1969 VARGHA Izabella – KULCSÁR Péter: Herrmann Antal Nyugat-Magyarországon. *Soproni Szemle*, 23. (1969):3. 226–233.
- VEKERDI 1982 VEKERDI József: *A magyarországi cigány kutatások története*. Debrecen, 1982. (Folklór és etnográfia 7.)

VISSZAPILLANTÓ

Riport Ádám Antal professzorral

Hol töltötte gyermekkorát? Melyek voltak azok a korai gyermekkori élmények, amelyek meghatározóak voltak az életében?

Szinte mindenki sokat tud beszélni gyermekkoráról, szüleiéről és testvéreiről, mert ezek az emlékek élénkebbek, mint a későbbiek. Az első tizennégy évemre én is jobban emlékszem, mint az utána következő évtizedekre.

Hárman voltunk testvérek, a bátyám tíz évvel idősebb volt nálam, tehát ő már részt vett a családi munkában, a mezőgazdaságban. A nővérem három évvel idősebb volt, és az is sokat jelentett, mert a lányok gyorsabban fejlődnek, mint a fiúk. Én voltam a legkisebb, szerintem engem már nem is terveztek, de ezt senki nem mondta nekem, csak abból gondoltam, hogy tíz, illetve három évvel később születtem, mint a testvéreim.

Az a különös szerep hárult rám, hogy leginkább édesanyámnak segítsek. Ennek következtében sok mindent megtanultam a konyhai munkából, szerintem többet is, mint az átlag. Ezt később hasznosítottam, mert harminc éves koromig aggregény voltam, és most pedig kényszerű özvegy vagyok. Tanyáról jártam iskolába, de nem egyedül, mert többen jártunk arról a tájékról, és természetesen megvártuk egymást, mert nagyon veszélyesek voltak a tanyákról kifutó kutyák. Megtanultuk, hogy hogyan lehet ellenük védekezni. Ha valaki az ilyen nagy házőrző kutya elől elfut, biztosan súlyos sérelemben részesül. A sikeres védekezés alapkövetelménye az, hogy a támadó kutyával szembe kell nézni. Ha valamely tanyáról a házőrző kutya felénk rohant, azonnal levetettük a télikabátot, felöltőt vagy zakót és azzal csapkodtunk. A kutya ilyenkor ösztönösen hátrál, tehát ez bevált védelem volt, és bizony gyakran alkalmaztuk, amíg meg nem jelent a kutyát visszatérelő gazdi vagy családtagja.

Természetesen az ilyen gyermekcsoportban sok szabálytalanság megtörténhet. Főleg az iskolából hazamenet közben alkalmaztunk csínyeket. Télen az árkok jegén csúszkáltunk. Bizony előfordult, hogy az beszakadt, és nem mertünk vizesen hazamenni. Ilyenkor tüzet gyújtottunk kukoricaszárból, és szárítkozni törekedtünk, ami többnyire nem volt sikeres. Egyéb szabálytalanságok is előfordultak, de számunkra ez mind élvezetes volt. Azt mondhatom tehát, hogy kellemes, színes gyermekkorom volt.

Milyen emlékei vannak a diákéveiről? Milyen volt az iskola?

Községünkben külön fiúiskola működött, kiváló tanítóink, zenetanáraink, énektanáraink voltak. Több tanítónkat behívták katonának a '40-es években, ami nekünk hátrányos volt, és aggódtunk értük, esetleg ha szigorúak voltak, akkor örültünk ennek.

Nagyon emlékszem a zsidók elhurcolására. Elöttem van, amikor vitték őket az állomásra a magyar csendőrök. Egyetlen német katonát sem láttam ekkor Jánoshalmán. Arra is emlékszem, amikor a zsidók elhurcolása után a zsinagógába gyűjtötték össze a zsidó lakások bútorainak egy részét. Elöttem van az az emlékkép, amikor a foltos, rongyos inget

viselő fuvaros fején szép, sötétkék ún. velúr kalap volt, amelyet nyilván akkor tett a fejére, amikor a bútorokat elszállításra gyűjtötte.

Tudjuk, hogy a világháború miatt félbe kellett szakítania tanulmányait, és nem volt egyszerű a középiskola befejezése. Tudna erről mesélni?

Középiskolai tanulmányaimat Jánoshalmán ún. polgári iskolában kezdtem, és ott egy tanévet végeztem. A következő tanévben Nyíregyházára mentem a Királyi Katolikus Gimnáziumba, mert anyai nagybátyám, P. Faddi Othmár volt a ferences rendház főnöke. Három társammal együtt engem is bevettek a rendházba. Nekünk az volt a dolgunk, hogy kéthetenként a négyszögletű rendházban, ahol a ferencesek lelkigyakorlatokat tartottak a világi papok számára, ún. nedves fűrészporrall felsöpörjük a hosszú és széles folyosókat. A 300–400 fős papi lelkigyakorlatok alkalmával ránk hárult a mosogatás is. Két-három fogásos vacsoránál ez 1000–1200 tányért jelentett. Mi négyen sort alkottunk és egyik társunk tisztította, a másik meleg vízben mosogatta, a harmadik hideg vízben öblítette, a negyedik pedig állványokra rakta a tányérokat. Emlékeim szerint mi ezt a munkát két óra alatt elvégeztük, mert élveztük a sikert, a feladatot nem tekintettük kényszerű kötelességnek.

Azt mondhatom, hogy az ember ebben a korban (86 évesen) összegez és általánosít, hogy a rám háruló feladatok többségét mindig élveztem. Nem emlékszem arra, hogy kötelességeim végzése miatt szenvedtem volna. Többször említem azt is, hogy sosem áztam meg, ami nyilván nem igaz, csak ennek nem tulajdonítottam jelentőséget.

Két gimnáziumi osztályt végeztem Nyíregyházán. A jánoshalmi Polgári Fiúiskola első osztályának befejezése után úgy mehettem a második osztályba, hogy karácsonyig különbözeti vizsgát kellett tennem latinból és két másik tárgyból. Tehát évet nem vesztettem, és ebben a két évben kitűnő volt minden jegyem. A nyíregyházi városi testülettől 10–10 pengő jutalmat kaptam, az egyik borítékot, mégpedig az 1944. évit még emlékként örzöm. Osztályunkban négyen voltunk kitűnő tanulók. Közülünk hárman (Tímár, Léhner és Gara) zsidók voltak.

1944-ben a bombázások miatt áprilisban fejeződött be Nyíregyházán a tanév. Ősszel a front közeledése miatt nem mehettem vissza Nyíregyházára, hanem a közeli, 22 km-re lévő kiskunhalasi Református Gimnáziumba iratkoztam be, ahova a szovjet hadsereg megérkezése miatt csak egy hónapig járhattam. Ekkor megszakítottam tanulmányaimat, számomra ez a tanév kimaradt.

1945 őszen, tehát a következő tanév elején a bajai Ciszter Gimnázium ötödik osztályába iratkoztam be. Közben nekem még a gimnázium negyedik osztályának elvégzése is hiányzott. A ciszterek rugalmasak voltak, és lehetővé tették számomra, hogy a kihagyott negyedik tanévet párhuzamosan december végéig elvégezzem.

Először a Pécsi Orvostudományi Egyetemen felvételizett. Miért a pécsi egyetemet választotta, és végül hogyan került a jogi karra?

Akkor is több felsőoktatási intézménybe lehetett jelentkezni. Nekem nagy álmom és vágyam az volt, hogy növénynevelő leszek, mert a családi körülmények folytán sok tapasztalattal rendelkeztam a növények és állatok változatairól. Felvételiztem a budapesti Kertészeti Egyetemen is, oda azonban nem vettek fel. Felvételi vizsgát tettem a Pécsi

Orvostudományi Egyetemen is, ahonnét azt az értesítést kaptam, hogy helyhiány miatt nem vehetnek fel, de ha óhajtom, hallgatója lehetek a Pécsi Pedagógiai Főiskola orosz szakának, amelynek székhelye a Janus Pannonius utca sarkán lévő épület volt. Az ajánlást elfogadtam, és egy hónapig hallgatója voltam ennek az intézménynek. Közben értesültem arról, hogy Pécssett jogi kar is működik. Elmentem a 48-as téri épületbe, és az első emeleten találkoztam *Rudolf Lóránt* professzorral, az akkori dékánnal, aki azt kérdezte: „*Mit óhajtsz fiatal ember?*” Elmondtam, hogy joghallgató szeretnék lenni. Reflexiója így hangzott: „*Menjen, be abba a szobába, hamarosan két oktató kolléga felvételizteti önt.*” Ez megtörtént, olyan kérdéseket kaptam (pl.: mi a különbség a stratégia és a taktika között), amelyekről már tanultam a főiskolán, így meg tudtam ezeket válaszolni, és fel is vetek.

Az Önök évfolyama nagyon sikeres és összetartó csoport volt, tudna mesélni évfolyamtársairól?

Jogi tanulmányainkat mintegy hatvanan kezdtük és huszonöten fejeztük be. A többség nem sikertelen vizsgák miatt esett ki, hanem elment. Az volt az akkori oktató tan, hogy a szocializmus építése révén az államra hamarosan nem lesz szükség, mert társadalmi öngazgatás váltja fel azt, ezért többen arra gondoltak, hogy nem érdemes jogot tanulni.

A megmaradt kis létszámú csoport tagjai nagyon tehetségesek voltak. Voltak olyan évfolyamvizsgáink – például *Vargha Laci* bácsinál, a kriminalisztika, kriminológia professzoránál –, amelynek átlageredménye 4,3 volt. Különböző diákkörökben vettünk részt, nagyon kellemes élmények kapcsolódnak például *Csekey Istvánnak*, a közjog professzorának diákköréhez. A második félév végén kétszer is a Tettyén, kellemes körülmények között tartottuk az utolsó diákköri ülést.

Minden vizsga után megkaptuk a tanszéktől a vizsgaeredményeket. Az évfolyamok, a hallgatói csoportok és a hallgató párok között is meghirdetett és nyilvántartott verseny folyt, ami rendkívül ösztönző volt. Ennek érdekében a vizsgaeredményeket azonnal ki kellett függeszteni a kari hirdető táblára. Bizonyos időszakban az évfolyamon tanulmányi felelős voltam, tehát rám hárult az a feladat, hogy a tanszéktől kapott vizsgaeredményeket kifüggeszsem. A vizsgaeredményeket az akkori orvos-jogász közös menzán ebéd közben mikrofonon is közölték. A hangosbemondó kezelője orvostanhallgató volt, aki az egyik alkalommal – nyilván nem nézte a neki átnyújtott jegyzéket – intézményünket Állam- és Jogtudományi Kar helyett Jog- és Államtudományi Karnak aposztrofálta. Ez azért is súlyos hiba volt, mert az akkori hivatalos felfogás szerint az állam létrejötte megelőzte a jog keletkezését. Intézményünk menzán étkező, látáskorlátozott, marxista professzora, *Vas Tibor* ezt hallva azonnal azt kiáltotta: „*Hívják ide az Ádámot!*” Én az ő közelében ültem és jeleztem: „*Itt vagyok professzor elvtárs.*” „*Nem megtanítottam nektek, hogy az állam előbb jött létre, mint a jog?*” Elnézést kértem, és jeleztem, hogy szakszerűen adtam le a jegyzéket, csak rosszul olvasták fel.

Kik voltak azok a meghatározó professzorok, tanárok, akik tanították Pécssett?

Több kiváló professzorról emlékezhetem meg. Ilyen volt *Kislégyi Nagy Dénes*, a közgazdaságtan, a statisztika és a szociológia professzora, akit az irodalmárok tehetséges költőként is ismertek. *Molnár Kálmán* pályája kezdetén, a kormányrendeletéről és a döntvényjogról írt monográfiát. Bátor kimondója volt mindannak – például a zsidók üldözésének –,

ami nem tetszett neki. *Kauser Lipót* magánjogász professzor gyermekként családi körben tanult meg anyanyelvi szinten németül és angolul beszélni. Nagy súlyt helyezett a magánjogi fogalmak tartalmának feltárására és szakszerű megfogalmazására. Első világháborús tüzértiszti élményeit az ironikus hangnemben írt *Tavaszi hadjárat* című könyvében publikálta. Humorának gyöngyszemeit *Vargha László* professzor gyűjtötte össze. Ezek *Kauseriánák* cím alatt 1986-ban láttak napvilágot.

A filozófia, a jogelmélet és a büntetőjog európai tekintélyű professzorának, *Losonczy István*nak realista bölcséletéről és fejlett értékszemléletéről én is hosszabb tanulmányt írtam. Az elmélyülten gondolkodó, méltóságteljesen és visszafogottan viselkedő filozófus és jogtudós nem törekedett vezető szerepre, látványos tisztségek betöltésére. De amikor 1956 októberének történelmi jelentőségű napjaiban az elengedhetetlenül szükségessé vált, önként tagja lett a karon annak a lelkiismeretesen fellépő oktatói testületnek, amely progresszív bölcsességgel és körültekintő felelősséggel gondozta a hallgatók és az intézmény ügyeit. Ez a helyállás is markáns és elévülhetetlen bizonyítéka annak, hogy Losonczy István realista bölcsellete, szilárd jelleme és felelős aktivitása egymásra épült. A megkapóan jószágos *Vinkler János* akadémikus gondolatgazdag dékáni és rektori tanérvnyitó beszédeit az utókor is haszonnal tanulmányozhatja.

Különös hangszúllyal szeretnék *Csekey István*ról szólni. A magyar közjogtudomány irányzatai közül ő a *Nagy Ernő* által alapított, ún. közjogi dogmatikai irányzat művelője volt. Tiszta fogalmak kimunkálásán dolgozott igényesen és precízen. Az akkori gyakori változásokat több jegyzetben feldolgozta és publikálta, ami abban az időben is hasznos volt.

Óriás Nándor, aki teológiai, jogi és bölcséleti képzésben is részesült, derűs egyéniség volt. Miközben lényegre törően oktatózott, úgy mozgott a katedrán, mint a letehetősebb színész: gesztikulált, mondanivalója lényeges elemeit hangsúlyozással emelte ki, és folytonosan mosolygott. Lehetetlen volt nem figyelni rá. *Óriás* professzor saját magát szerényen tanítómesternek minősítette. Annak alátámasztására, hogy ezt a rendeltetést hogyan töltötte be, röviden a következő tanulságos esetet idézem fel. *Varga Frici* évfolyamtársunknak év végi római jogi vizsgája sikertelen volt. Szinte egész nyáron szorgalmasan készült a pótvizsgára. Ennek idejére azonban súlyos fertőző betegség miatt a pécsi Megyei Kórház zárt osztályára került. A sikeres utóvizsga elmaradása évisméltlést jelentett volna számára. Ezért egyik évfolyamtársammal felkerestük professzor urat és tájékoztattuk *Frici* helyzetéről. Néhány pillanatnyi gondolkodás után lehetővé tette, hogy másnap a hosszú Rákóczi úton a kórházba kísérijük őt, ahol *Frici* a zárt osztály magasföldszinti ablakán keresztül válaszolhatott a néhány méternyire az udvaron álló professzor kérdéseire. A vizsga sikerült, *Frici* nem lett évfolyamvesztes. *Óriás* az *aequitast*, a méltányosságot nem csak tanította, hanem indokolt esetben példásan gyakorolta is. Öregkori évfolyam-találkozóinkon néhányan csak könnyezve tudtunk megemlékezni a *Fricit* ért méltányosságról. Az 1992-ben 106. évében elhunyt *Óriás Nándort*, a „Nagy Szent Gergely Rend” kapitányát, Pécs város későbbi díszpolgárát 1955-ben azzal a hamis indokkal kényszerítették nyugdíjba, hogy a professzori státus betöltéséhez nem elégséges a tanítómesterség. Figyelmen kívül hagyták korábbi tudományos munkásságát és előadásainak sokoldalú tudományos megalapozottságát. Nem hiszem, hogy tanítványai közül lett volna egy is, aki az eljárást helyeselte.

Flachbarth Ernő, a nemzetközi jog professzora elképesztő ismeretekkel rendelkezett. Szereplése számunkra úgy tűnt, hogy ő napról napra ismeri a világtörténelmet. Nem

hagyhatom ki *Degré Alajost* sem, akinek egyik őse 1848-ban a márciusi fiatalok tagja volt, apja pedig a budapesti ítélőtábla elnöki tisztét töltötte be. Ő magántanári képesítést szerzett, majd a pécsi ítélőtáblán bíraskodott mindaddig, mígnem 1950-ben felszámolták ezt a bírói fórumot. Ekkor karunkon oktatói állást kapott. Végtelenül szorgalmas, szerény és önzetlen tudós volt. Saját kutatásaira épített előadásait zengő hangon tartotta, amelyek hiánytalanul lekötötték hallgatóságának figyelmét. *Szamel Lajos* előadásai tartalmasak és lendületesek voltak. A figyelem lekötésére és a hatás növelésére előadásait időnként meg-hökkentő példákkal is színezte.

Az egyetem befejezése után aspiránsként néhány évet Budapesten töltött Beér János professzor mellett. Tudna mesélni ezekről az évekről?

Csodálatosak voltak, de majdnem mindenről ezt mondom, mert ilyen a szemléletem. Tudtam azt, hogy a főváros egyedülálló Magyarországon, és ezt az adottságot ki kell használni. Úgy emlékszem, hogy legalább négy színházba volt bérletem, és rengeteget jártam színházi előadásokra. Budapesten, az állatorvosi karon tanult akkor egy jánosalmi fiú, akivel jó barátságba kerültem, és elhatároztuk, hogy végigjárjuk Budapest valamennyi szórakozóhelyét azért, hogy megismerjük és tapasztalatokat gyűjtsünk, majd élményeinket rögzítsük. Ez megtörtént.

Megvan még ez a nyilvántartás?

Nincs, de érdekes emlékekre tettünk szert, mert láttuk a szórakozás akkori módozatait. Rengetegen jártak a jobb eszpresszóba, lényegében a budapestiek élete ott zajlott, mivel a lakásban nem volt célszerű a nagyobb létszámú találkozás. A sok presszó szinte mindegyike zsúfolt volt, és a vendégek élénken társalogtak.

Természetesen élveztem a tanulást is, éltem a lehetőséggel, és jártam a nagy könyvtárakba. Nem tudom valamennyit felsorolni, de a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárban – amely közel volt a jogi kar épületéhez –, az Országgyűlési Könyvtárban és a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban gyakran kutattam. Kellett készülni a vizsgákra, először úgynevezett ideológiai vizsgát kellett tenni marxizmus-leninizmusból, azután szakmai vizsgát és nyelvvizsgát. Ezekon túlestem, értekezésem témája pedig az államfői funkció volt, de ténylegesen az volt a címe, hogy *A Népköztársaság Elnöki Tanácsa*. Ez a 21 tagú testület töltötte be az államfői funkciókat, és az akkori alkotmány szerint megillette az a jog is, hogy helyettesítse az országgyűlést. Ez a testület a Kormány döntéseit a látszat kedvéért gyakran adta ki törvényerejű rendeletben. Az Országgyűlésre lényegében látszat funkció hárult. Évenként háromszor-négyszer ülésezett és fogadott el néhány törvényt. Tehát izgalmas volt ez a téma. *Szamel* professzor kezdte el annak kutatását, hogy melyek az ún. törvényhozási tárgyak, amelyeket fejlett országban nem szabad rendeleti szinten szabályozni.

Disszertációmban mintegy száz oldalon törekedtem kidolgozni a törvényhozási tárgyakat, amelyek közül több a későbbi jogállami körülmények között elfogadottá vált. Miután kandidátusi értekezésemet 1958-ban megvédtem és 1959-ben megjelent *A Népköztársaság Elnöki Tanácsa* című könyvem, 1960-ban, harminc éves koromban megházasodtam, és dícselkedni akartam feleségemnek, ezért átadtam neki monográfiámat. Ő felütötte az egyik helyen, és azt olvasta: „*Az Elnöki Tanács 21 tagú testület, áll elnökből, 2 helyettes elnökből,*

titkárból és 17 tagból.” A másik fellapozott oldalon pedig az akkori köztársaság kitüntetései voltak felsorolva. Ezeket látva így szólt: „*Anti, hát ez a te tudományod?*” Összecsapta a könyvet és visszaadta. Azt már nem olvasta el, ami száz oldalon a törvényhozási tárgyakról szólt. Ez nem baj, mert nem ez volt a lényeg. Számomra az Ő személyisége, zenei, szépirodalmi és egyéb ismeretei káprázatosak voltak.

Miért a közjog volt az, ami megragadta és a legközelebb került Önhöz?

Feltételezem azért, mert ez a tudományág alapvető kérdésekkel foglalkozik: nevezetesen a közhatalom szerepével, az állami szervezettel, az alapjogokkal, a polgárok helyzetével, a társadalmi szervezetek funkcióival stb. Akkor még kevés fiatal oktató dolgozott a Karon. Emlékezetem szerint *Fényes Miklós* volt az egyedüli kinevezett tanársegéd. A legjobb tanulókat pedig demonstrátorra nevezték ki, és bevonták őket az oktatásba. Harmad- és negyedéves koromban alkotmányjogból, közigazgatási jogból, sőt, polgári jogból is vezettem szemináriumot, közben nekem is előadáson kellett volna részt vennem. Külön felkérésre az is előfordult, hogy marxista filozófiából szemináriumot tartottam orvostanhallgatóknak. *Papp Tibornál* vizsgáztam, aki meg is jegyezte: „*Kolléga urat nem láttam az előadásaimon.*” Szerényen mondtam: „*Elnézést Professzor úr, nekem is akkor voltak óráim.*”

Mikor jött vissza Pécsre? Milyen emlékeket emelne ki ebből az időszakból?

1958 elején tértem vissza Pécsre, mert mindig úgy gondoltam, hogy az aspirantúra csak tanulmányaim folytatása érdekében átmeneti időszak Budapesten. Pécssett otthonosan éreztem magam, és amikor a kar támogatásával felvettek aspiránsnak, meg is ígértem, hogy végzés után visszatérek karunkra. Ez be is következett.

1957 őszétől *Bihari Ottó* volt az alkotmányjogi tanszék vezetője, aki nagyon tehetséges, igényes és sikeres tudós volt. A megyei pártbizottság különböző testületeiben is tevékenyen működött. Amikor végigjárta feladatainak körútját: pártbizottság, Pécsi Akadémiai Bizottság, Dunántúli Tudományos Intézet, és délután 4 óra körül tanszékünkre érkezett, leült szobámban, és hosszasan mesélt, illetve érdeklődött a kari problémák iránt. Egész napos munkája végén tehát még fiatal kollégájával is derülten társalgott. Az első professzor volt a pécsi jogi karon, aki nemcsak megengedte, hogy mellette társszakkészítő is legyen, hanem kifejezetten Ő tett előterjesztést személyemre. Én voltam az első társszakkészítő a Karon, és természetesen ezért is hálás vagyok Neki.

Bihari oktatta az alkotmányjogot. Nagyon kiterjedt volt az esti és levelező hallgatók létszáma, képzése és érdeklődése Pécssett is. Főleg ezen a két tagozaton tartottam előadásokat államjogból és összehasonlító alkotmányjogból. Az is mutatja Bihari progresszivitását, hogy megjelent egy önálló könyve *Összehasonlító alkotmányjog* címmel, tehát kíváncsi volt más országok állami berendezkedésére is. Nagyon kellemes emlékeim fűződnek ahhoz, hogy az esti és levelező hallgatók számára lehetővé vált az, hogy munkájuk végzése mellett egyetemi tanulmányokat folytassanak és diplomát szerezzenek. Többnyire olyan szorgalommal tanulták a tananyagot, ami fokozott teljesítményre készítette az oktatót is.

A Bihari által vezetett diákkör is élénk volt, gyakran nyertek hallgatóink előkelő helyezést az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon. Dolgozott tanszékünkön egy kedves munkatársam, *Markos György*, aki született zseni volt. Rendszeresen íratott zárthelyi

dolgozatokat, de nem olyan kérdésekből, amelyekre hosszan kellett válaszolni, hanem a megadott feleletválogatások közül kellett kiválasztani a megfelelőt. Ehhez a módszerhez Markos Gyuri nagyon értett és ezt kiválóan alkalmazta. A Bihari-féle záróvizsgák szinte formálisak voltak, mert elsősorban az évközi zárthelyi vizsgaeredmények határozták meg a félévi vagy évvégi minősítést.

A jogi kar dékánjaként fontos tisztséget töltött be, melyek voltak főbb vezetői eredményei?

Földvári József nagyon tehetséges, precíz professzor volt, és 1974-ben ő lett karunk dékánja. 1975-ben pedig megszűnt a pécsi egyetem egykarúsága, és kezdődött kiépülni a többkarúság, amelynek Földvári József lett első rektora.

Előbb mellette voltam dékánhelyettes, és természetes volt, de talán nem csak ezért, hogy utódaként 1975–1978 között én lettem a jogi kar dékánja. Ezt a funkciót is törekedtem gondosan végezni. Minden nap bementem a karra, és nem volt olyan levél, amelyet nem válaszoltam meg. Problémáikkal, kérelmeikkel gyakran kerestek fel a hallgatók, a kollégák, és törekedtem mindig rendelkezésükre állni.

Mikor lett tanszékvezető?

Bihari Ottó 1983. január 4-én hunyt el, és utána lettem alkotmányjogi tanszékvezető.

Alkotmánybíróként is tevékenykedett 1990–1998 között. Ez szakmai csúcsnak számít?

Igen, ezt lehet mondani. Dicsékvés nélkül nehéz erről funkcióról szólni, de mondhatom csodálatos rendeltetés volt az, hogy a rendszerváltozás után az első alkotmánybíróági testületnek lehettem tagja. Kitűnőek voltak alkotmánybíró társaim is. Megszállottak voltunk valamennyien. Mindnyájan arra törekedtünk, hogy a jogi alapértékek mint alkotmányi értékek Magyarországon is kerüljenek elismerésre, védelemre és érvényesülésre. Ömlöttek a beadványok, és rájöttünk arra, hogy nem mindegyik indítványra tudunk választ adni, mert az Alkotmány nem rendelkezik róluk. Ezért kialakítottunk két megoldást. Nevezetesen kimunkáltuk és meghatároztuk a jogállam fogalmának összetevőit. Az alapjogok között szerepelt az emberi méltóság joga is, amelynek meghatároztuk több elemét. Ezek hasznosításával nem volt olyan alkotmányossági probléma, amelynek elbírálását a testület azon a címen utasíthatta el, hogy a döntésre nincs hatásköre. Többször előfordult, hogy valamilyen fontos ügy megoldása miatt szombaton és vasárnap is ülésezünk. Eszünkbe sem jutott, hogy ezek nem munkanapok, mert rendeltetésünket szívesen gyakoroltuk, és korszerű döntéseket hoztunk.

Nem csak a munkatársai körében, hanem a hallgatók körében is népszerű volt. Többször is a legnépszerűbb oktatónak választották.

Igen, háromszor is. Hála Istennek ez is megfelel a valóságnak, de erről különösen nehéz dicsékvés nélkül szólni, csak azt tudom mondani, hogy elsősorban nem ezért dolgoztam. Nem kellett erőltetni magamat, természetes volt, hogy törődtem a hallgatókkal. Másrészt pedig igyekeztem elérni, hogy előadásaim tartalmasak, színesek legyenek, és lekössem hallgatóim figyelmét. Több egyéni módszert alkalmaztam. Amikor észrevettem, hogy például a 6. sorban egyik hallgató nem figyel, ekkor ezt nem tettem szóvá, hanem odasétáltam,

és elkezdtem neki magyarázni, és akkor kénytelen volt rám figyelni. Az *Állami egyház-jog* című választható tantárgyból tartott és tartandó előadásaim hosszú időn át folytatott kutatásomra, számos publikációmra épülnek. Elmondhatom azt is, ha tanári szobámban hallgató keresett fel, azonnal helyet kínáltam, vagy én is felálltam.

Melyek azok a kutatási területek, amelyeket kiemelne? Melyik tudományos eredményét tartja a legfontosabbnak?

Azt válaszolhatom a kérdésre, hogy nem tudnám felsorolni, mert nagyon sok új kutatási eredményre jutottam, nem azért mert zseni vagyok, hanem mert érdekelték a problémák, és törekedtem azokra választ találni. Hosszú időn át foglalkoztatott az a kérdés, hogy mi minősül értéknek, és milyen a viszony az értékek és az értéktelenek között. Az értéktan, az axiológia eltérő válaszokat fogalmazott meg ezekre a kérdésekre. Így például: érték a transzcendencia, az Isten, az üdvözülés, a művészet, az erkölcs, a béke, az anyagi jólét stb. A sokféle válaszból végül az értéktan művelői eljutottak a plurális értéktani koncepcióhoz, amely szerint érték az, amit az értékelő alany annak tart, értékelő alany bárki lehet, értékelés tárgya pedig bármi lehet. Természetesen az axiológia itt nem állt meg, és nagyon sok kapcsolódó kérdésre törekedett választ adni. Ezeket igyekeztem összegyűjteni és rendszerezni. Érveltem a pluralista értéktani koncepció mellett, és a kapcsolódó kérdésekre is próbáltam választ adni: pl. milyen a viszony az értékes és az értéktelen között. Jelentős az a következtetés is: ha az értéktelen veszélyessége, ártalmassága növekszik, akkor a vele viszonyban álló értéknek a jelentősége fokozódik. Ha az értékessel szemben álló értéktelen, jelentéktelen nem veszélyes, akkor az értékesnek az előnyössége kevésbé domborodik ki, nem észlelhető.

Több mint száz alkalommal tartott külföldi szakmai előadást. Milyen nyelveket beszél, melyek állnak közel Önhez? Mi motiválta több idegen nyelv elsajátítására?

A nyíregyházi Kir. Kat. Gimnáziumban és a ciszterek bajai III. Béla Gimnáziumában a latinon kívül a német és a francia nyelv kötelező tantárgy volt. Az így szerzett színvonalas alapozásokat könnyű volt továbbfejleszteni. Erre tudatosan, sokoldalúan és mondhatom sikeresen törekedtem. Egyetemi tanulmányaim körében pedig az orosz nyelv tanulása volt kötelező. Orosz volt a kötelező nyelvvizsga tárgya „a jogtudományok kandidátusa” tudományos fokozat elnyerését célzó három éves aspiráns képzésben is. Egy hónapos moszkvai és leningrádi tanulmányutamon, két szovjet kollegával hosszú időn át folytatott szakmai és baráti levelezésben, valamint egyéb indokolt esetekben ezt a nyelvet is könnyedén használtam. Az idegen nyelvismeret fejlesztését serkentette és könnyítette az is, hogy Bihari Ottó professzor – karunk két ciklusban is funkcionált dékánja – megalapozta és ösztönözte intézményünk széleskörű, színes és termékeny kapcsolatait számos nyugati és keleti felsőoktatási intézménnyel. Feleségemmel gyakran fogadtunk kari kollegák kíséretében külföldi vendégeket a 19. századi, alföldi paraszt-barokk bútorokkal berendezett mecsekoldali présházunkban. Erről két megtelt vendégkönyv is tanúskodik.

A közjogi, a közigazgatásjogi és az összehasonlító jogi nemzetközi konferenciák hivatalos nyelve hosszú idő óta a francia és az angol. Én előadásaimat francia nyelven tartottam. A társalgásban persze részt vehettem német vagy orosz nyelven is. Bihari professzorral az 1970-es évek végén mi is érzékeljük, hogy az angol nyelv ismerete nélkülözhetetlen.

Ezért két tanéven keresztül díjazott különórát vettünk dr. Kerényi Károlytól, a kiváló angol nyelvtanártól. Angol nyelvi társalgási készségem szerény, de jogi szakszöveget nehézség nélkül olvasok. Erről angol nyelvű közjogi művekről publikált recenzióim is tanúskodnak. Az csak kivételes attrakciónak tekinthető, hogy a 2015 őszén karunkon tartott Magyar-Kínai Jogi Konferencián – nyelvtanári közreműködéssel folytatott felkészülés után – angol nyelven tartottam sikeres szabad előadást. Az egyik angolul jól beszélő közgazdász kollega nehezen hitte el, hogy ez hosszú életemben először történt.

Számos kitüntetéset kapott munkája elismeréseként, melyekre a legbüszkébb?

Több korábbi kitüntetésem (pl. *Rákosi Mátyás tanulmányi érdemérem*, az *Oktatásügy kiváló dolgozója*, a *Munka Érdemrend aranyfokozata*, a *Magyar Népköztársaság Zászlórendje*) elnyerése után tudományos munkásságomért és alkotmánybírói tevékenységemért 1999. augusztus 20-án „Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal” kitüntetésben részesültem. 70. születésnapomon, 2000 februárjában 3 külföldi és 25 magyar alkotmányjogász tanulmányát tartalmazó kötettel köszöntött a Kar. Az „Adamante Notare” című, 2005-ben megjelent emlékkönyvben 10 külföldi és 20 hazai kollega tisztelt meg tanulmányával. A 2010-ben köszöntésemre kiadott emlékkötetben pedig tekintélyes magyar közjogászoktól származó 24 tanulmány, valamint életrajzom és 2009 decemberéig született publikációim jegyzéke olvasható. 2000. június 6-án elnyertem a „Magyar Felsőoktatásért” miniszteri kitüntetést. 2000. augusztus 20-án, szülővárosom, Jánoshalma, 2003. szeptember 1-jén pedig Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata díszpolgárrá minősített. 2004. november 11-én *Grastyán-díj*ban részesültem. 75. születésnapomon, 2005. február 14-én a Jogi Kar Tanácsa „Pro Facultate Iuridico-Politica Universitatis Quinqueecclesiensis” érdemérmel adományozta számomra. 2005 novemberében az emberi jogok védelme területén kifejtett magas szintű tudományos tevékenységemért az Országos Igazságszolgáltatási Tanácstól és az Igazságügyi Minisztériumtól kapott kitüntetésben részesültem. 2009. január 22-én „Szent-Györgyi Albert-díj”-at kaptam. 2010. október 20-án *Deák Ferenc-díj*at vehettem át. 2013. március 14-én a Pécsi Tudományegyetemen „Honoris Causa Doctor et Professor” címet kaptam. 2016. február 21-én Pécsen *Tüke-díj*ban részesültem.

Van olyan általános alapelv vagy gondolat, amely meghatározta életét?

Több olyan elvet, követelményt említhetek, amelyeknek figyelembe vételére, illetve követésére törekszem. Közülük ehelyütt a következőkre utalok. „*Becsületesen élni, másnak lehetőleg nem ártani, és mindenkinek megadni, ami őt illeti.*” Elfogadom, sőt, hirdetem azt is, hogy minden igazság mellett található más kapcsolódó igazságot is, ha ugyanazt a tárgykört más szempontból ítéljük meg. Sőt, minden igazság felett megjelölhetünk magasabb szintű és értékű igazságot is, ha ugyanazt a tárgyat jelentősebb ismérvek, célok alapján értékkeljük és minősítjük. E megállapítások elfogadása esetén azt a következtetést is rögzíthetjük és akceptálhatjuk, hogy szinte bármely tárgykörben többféle igazsághoz juthatunk.

Nagyon jelentős számomra a keresztény *temperancia* (mérsékletesség) és az arisztotelészi *meszotész* (középmérték) hiteles és korszerű értelmezése és követése. Hangsúlyozandó ugyanis, hogy egyik követelmény sem irányul kényelmes visszafogottságra, netán megaluvást is megengedő ún. aranyközéput követésére, hanem mindkettő a folyton változó

egyéni adottságokhoz és külső körülményekhez igazodó *optimális* szolgálatát igényli. Ez az optimális ellenzi a beképzelt, önhitt túlméretezettséget, az ún. *hübriszt* is, amelynek gyakran kegyetlen szankciója a kudarc, a baleset, a betegség. Végül – és természetesen nem az általam is tisztelt és követendőnek tartott életviteli elvek, követelmények zárásaként – említem a szellemi, lelki, érzelmi stabilitás, rugalmasság és sokoldalúság alakításában a folytonos képzésnek, az *aeqvitas*, vagyis a méltányosság alkalmazásának, a hátrányos helyzetben lévők iránti szolidaritásnak, a *charitas*nak, vagyis a jótékonyágnak, valamint az *ethos*nak, tehát szükség esetén az áldozatot is igénylő erkölcsösségnek fontosságát. Korszakunk érdeklődő személyiségeinek tájékozottságát, sokoldalúságát, valamint értelmi és érzelmi gazdagságát, rugalmasságát jelentősen könnyíthetik és bővíthetik a számítástechnikai ismeretek, valamint a változatos *hobbi* tevékenységek gyakorlása és a sokszínű társas élet. Az utóbb említett lehetőségeket nagyra becsülöm, de 86. évemben egyre mérsékeltebben hasznosítom.

A demokratikus jogállami fejlődés eljutott annak a követelménynek kimunkálásához és változatos gyakorlathoz is, amely szerint a *törvényhozó hatalom és az alkotmányozó hatalom nem eshet maradéktalanul egybe*. E követelmény megvalósulásának változatait természetesen e helyütt nem sorolhatom fel, azt a lényeges közös elvet és gyakorlatot azonban hangsúlyozom, amely szerint *az alaptörvény végső megerősítéséről csak a népszuverenitás alanya, tehát a választópolgárok dönthetnek népszavazással*. Ahol az alkotmányozó és a törvényhozó hatalom egybeesik, ott a parlament önszabályozással határozza meg a népszuverenitás tartalmát, valamint saját hatalmának összetevőit és korlátait.

Tudományos kutatómunkásságának eredményeként több mint 450 szakmai publikációja, 150-nél több újságcikke és interjúválasza jelent meg, az Ön által szerkesztett kiadványok száma pedig meghaladja a 70-et. Mivel indokolja ezt a teljesítményt?

Belső indíttatást éreztem a kutatásra, az eredmények megfogalmazására és publikálására. Reméltem és örültem annak, hogy valamelyest én is előmozdíthatom a megoldásra váró problémák feltárását, állam- és jogrendszerünk, jogi felsőoktatásunk, országunk fejlesztését. Nem éreztem tehernek a szakmai munkát. A kutatás, az oktatás, a hazai és külföldi szakmai rendezvényeken szereplés, a jogi alapértékek feltárása és védelme egyaránt járt kíváncsisággal, nagyobb erőfeszítésekre serkentő kételkedéssel, különös izgalommal, összpontosításra késztetéssel és a sikerekből fakadó örömmel, egyszerűen kifejezve ún. *flow*-val. Hálás vagyok mindazoknak, akik ezeket lehetővé tették vagy megkönnyítették számomra. Ehelyütt is köszönöm a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont illetékes munkatársainak, hogy szakszerű kérdéseik megválaszolását megkönnyítették és megörökítették.

(Az interjút készítette: Dezső Krisztina és Gergely Zsuzsanna;

Pécs, 2016. január 22.)

Múzeumi raktárak, iskolai szertárak: kincstárak

A Pécsi Egyetem-történeti Gyűjtemény muzeológusa, Dezső Krisztina előre elküldött kérdéseire válaszolva született ez az írás, amely Pásztor Andrea muzeológusi munkáját és az egyetem-történeti kiállítás keletkezésének hátterét mutatja be.

Hogyan lettem muzeológus?

Negyedéves, történelem szakos hallgató voltam a Janus Pannonius Tudományegyetemen, amikor félévkezdekéskor felfedeztem egy múzeumi szemináriumot a meghirdetett órák között. Talán az keltette fel az érdeklődésemet, hogy helyszínként nem az egyetem, hanem a Janus Pannonius Múzeum Új- és Legújabb Kori Történeti Osztálya volt megjelölve. Összesen öten vettük fel az órát, tehát családiás volt a légkör. A szemináriumot Ujvári Jenő és Huszár Zoltán vezették, akik a múzeum minden szakmai osztályára elvittek minket. Munkavégzés közben találkoztunk a restaurátorokkal, beszélgettünk a muzeológusokkal, akik megmutatták a rájuk bízott gyűjteményeket, bevittek minket a raktárakba, amelyeket én akkor kincstáraknak láttam – és látok a mai napig. Nem igazán tudtam akkoriban, hogy hol szeretnék majd dolgozni. Egyben biztos voltam: az iskolai keretek közötti oktatás nem nekem való. És akkor jött ez a szeminárium, amelynek egyébként Pécs egyik legizgalmasabb épülete és egyik legszebb udvara adott otthont. Itt szívesen dolgoznék – gondoltam.

Diploma után Pécsen nem találtam munkát, így sokakhoz hasonlóan Budapesten kezdtem el dolgozni, de a fővárosban nem éreztem otthon magam. Visszajöttem Pécsre. Kis ideig nyelviskolákban tanítottam, aztán 2002 nyarán felhívott Huszár Zoltán, aki időközben a Janus Pannonius Múzeum igazgatója lett, és megkérdezte, hogy lenne-e kedvem történész-muzeológusként dolgozni. Rögtön igent mondtam.

Muzeológusi munkám, kiállítások, kutatásaim

Amikor ide kerültem, a múzeum Történeti Osztályán – engem is beleértve – három muzeológus dolgozott, mindhármunknak 8–9 gyűjteménye volt. A létszámcsökkentéseknek köszönhetően ma már csak ketten gondozzuk az összes gyűjteményt. Első feladatomban a tankönyvgyűjtemény rendezése volt. Így kerültem a kezembe az iskolai évkönyvek. Hogy eligazodjak közöttük, tisztában kellett lennem a pécsi iskolák rendszerével, amely 1946 előtt teljesen más struktúrában működött. Gondoltam, megnézem, máshol milyen gyakorlatot követnek, így felvettem a kapcsolatot az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum munkatársaival, akik később bevontak a *Scola Orbis* országos iskolatörténeti programba. A *Scola Orbis* iskolák különböző szempontok szerinti digitális adatbázisa, amelyhez elsősorban az évkönyveket használtuk forrásként. Én a pécsi Hadapródiáskolát dolgoztam így fel. Talán innen jött az ötlet, hogy elkészítsem Pécs régi iskoláinak adatbázisát a népoktatási törvénytől az államosításig. 2006-ban készült el a *Régi pécsi iskolák albuma*, amely rendszerezi és egy interaktív térképen megjeleníti az egykori iskolákat, röviden leírja történetüket, bemutatja az időszak jelentősebb pedagógusait. A cél az volt, hogy a Janus Pannonius Múzeum iskolatörténeti fotó- és dokumentumanyagát oktatási intézményenként rendszerezem, így a kutatók, az érdeklődők és én is könnyebben eligazodjunk a gyűjteményben.

1. kép
Régi pécsi iskolák albuma adatbázis

Az adatbázis a Janus Pannonius Múzeum honlapján található (<http://emu.jpm.hu/iskola>). (1. kép) A múzeum pedagógiai gyűjteménye gazdag és sokrétű, így a legtöbb forráshoz helyben hozzáférék. Ezek nem csak az iskolák, hanem a város történetéről is bőségesen tartalmaznak információt. Azért is kedvelem ezt a területet, mert sok embert érint, mindenki hozzá tud szólni, hiszen mindenki járt valamilyen iskolába.

Ha kedvenc területet, tárgyakat kell megneveznem az oktatástörténeten belül, akkor a szemléltetés, a szemléltető faliképek jutnak először eszembe. Nemcsak az esztétikája miatt fogott meg ez a tárgycsoport, hanem mert a mentalitástörténetnek is nagyszerű forrásai. Érdekes kihámozni a képekből, hogy a társadalom milyen értékeket közvetített és várt el a gyerekektől, és rajtuk keresztül mit sugallt a szülőknek. 2006-ban a szemléltető faliképekből készítettem egy utazó kiállítást, amelyhez a múzeumi gyűjtemény mellett három pécsi középiskola faliképeit és egyéb szemléltetőeszközeit használtam fel. A *Szertárak titkai* kiállítást az ország különböző településeiről kéri kölcsön, számtalan iskolában, múzeumban, de még nemzeti parkban is vendégeskedett.

Az utóbbi pár évben a baranyai falvak történetének kutatása is foglalkoztat. Megyei hatókörű múzeumként nem csak Pécs történetével kell foglalkoznunk, ennek ellenére tárgyaink és dokumentumaink nagy része innen származik. A baranyai falvakról kevés adatunk van. Úgy tapasztalom, a helyi közösségek is egyre inkább érdeklődnek saját múltjuk iránt. A muzeális intézménnyel nem rendelkező települések gyakran maguk rendeznek be tájházakat, kiállításokat, melyek létrehozásához segítséget kérnek a múzeumtól. Így a két irányból induló helytörténeti érdeklődés összeér; a helyieknek is van egy tudása a településükről, a muzeológusok, kutatók pedig a közgyűjteményekben „vannak otthon”. Mindkét oldalnak más-más információi vannak, amelyek együttesen egy teljesebb képet adnak az adott településről. E kétfajta tudás egy honlapon történő megjelenítésére hoztuk létre a *Helyi történetek* című emlékgyűjtő közösségi weboldalt, melyet egy most záruló projekt részeként magyarlukafai önkéntesekkel együtt töltünk fel tartalommal.

Egyetemtörténeti állandó kiállítás Pécsen

2005 tavaszán a Janus Pannonius Múzeum igazgatójától kaptam a feladatot, hogy vegyem fel a kapcsolatot az Egyetemi Könyvtár vezetőjével egy egyetemtörténeti kiállítás létrehozása miatt. A főbb korszakokat tartalmazó tématervet az egyetem néhány oldalban megfogalmazta. A kiállítás témájaként a pécsi felsőoktatás történetének kezdetektől napjainkig terjedő bemutatását határozta meg az egyetem vezetése, de elvárás volt, hogy ennek különböző korszakait az egyetem európai fejlődésének folyamataiba ágyazva mutassa be, illetve – az emeleten található Klimó Könyvtárra tekintettel – a könyv és a könyvtár mint intézmény történetével kapcsolja össze. Ehhez kellett először egy kiállítási koncepciót készítenem, amelynek elfogadása után készítettem el a termék forgatókönyveit. Mivel a kiállítás megnyitásának határideje 2010 volt, egy-egy teremre egy év állt rendelkezésre, ami magába foglalta a kutatómunkát, az adott terem forgatókönyvének megírását, a látványterv elkészítését, az installáció tervezését, kivitelezését és a terem berendezését. Az első terem Európa középkori egyetemeinek kialakulásától a modern tudományegyetemek létrehozásáig kalauzolja a látogatót művelődéstörténeti – ezen belül könyv- és könyvtártörténeti – kitekintéssel. A terem elején rögtön betérhetünk *A pécsi középkori egyetem nyomában* című kisebb térbe, amely kutatástörténeti, kutatómódszertani tényeken keresztül tárja fel a középkori egyetem vitáktól korántsem mentes történetét, hiszen a kevés forrás több értelmezési lehetőséget hordoz magában. Az első terembe visszatérve átmegyünk a harmadik terembe, ahol a 19. századi előzményeken keresztül jutunk el a Pozsonyból ide telepített Erzsébet Tudományegyetemig, majd a negyedik teremben a 21. század elejével zárul a pécsi felsőoktatás kronologikus bemutatása. Az utolsó terem egy rektori/professzori irodának berendezett médiaszoba, ahol a kiállítás végén a látogató megpihenhet, elgondolkodhat. A kiállítás öt terme több évszázadot ölel fel. Az egyes termek berendezésével, az installációval az adott korba helyezzük a látogatót. Egységet a más-más színű termek festésének motívumai teremtenek.

2. kép

A pécsi egyetemtörténeti állandó kiállítás megnyitóján (2010)
A képen balról jobbra: Lengvárszky Attila, Pásztor Andrea,
Fischerné Dárdai Ágnes, Komlói László

Az egyetem szenátusának tagjaként az Egyetemi Könyvtár főigazgatója, Dr. Fischer-né Dr. Dárdai Ágnes irányította a munka végrehajtását. A kutató- és gyűjtőmunkában az Egyetemi Könyvtár munkatársai oroszlánrészt vállaltak. A kiállítás létrehozásában az egyetem oktatói és diákjai is kivették a részüket, hiszen felhívásunkra minden karon gyűjtés indult. Az Egyetemi Levéltár és a Janus Pannonius Múzeum dokumentumokat és tárgyakat kölcsönzött, a hiányzó műtárgymásolatokat pedig a Művészeti Kar hallgatói készítették el. Úgy gondolom, ennek a kiállításnak az egyedisége, újdonsága éppen abban rejlett, hogy a kiállítás létrehozásának folyamatába bevonta azt a közösséget, amelyről a kiállítás szól, vagyis az egyetemet, annak oktatóit, hallgatóit, egyéb munkatársait. (2. kép)

3. kép
Múzeumpedagógiai óra az egyetemtörténeti kiállításban

Állandó kiállítás lévén több célcsoport igényeire szabtuk a tartalmat. Az elsődleges célcsoport az egyetem mindenkori hallgatói, öregdiákjai – a külföldieket is beleértve, hiszen a kiállítás kétnyelvű. A sok interaktív elemnek köszönhetően az általános iskola felső tagozatától kezdve a leendő hallgatók is élvezni tudják. A középkori egyetemről szóló rész általános és középiskolások múzeumpedagógiai terévé alakítható. Tologathatják például a középkori egyetem polgárait megjelenítő installációt, amelyekkel szerepjátékokat adhatnak elő. Eljátszhatják a falon olvasható bűnesetet, vagy a középkori joghallgatók bőrébe bújva tanúként kihallgathatják egymást, és megpróbálhatnak igazságot tenni.

Gyakran tartok itt órákat a Janus Pannonius Múzeumban közgyűjteményi gyakorlatokat végző hallgatóknak, akik nemcsak mint látogatók ismerkednek a kiállítással, hanem szakmai-módszertani szempontból is elemzik azt. (3. kép)

Az állandó kiállításokat általában 20 évre tervezik, ezért és a magas költségek miatt jóval ritkábban és jóval alaposabb munkával készülnek, mint az időszaki kiállítások. Egy muzeológus pályája alatt elvétve adatik meg, hogy állandó kiállítást rendezhet. Nekem ezt a lehetőséget az *Pécsi Egyetemtörténeti Kiállítás* adta meg, és különösen örülök, hogy annak az egyetemnek rendeztem állandó kiállítást, ahol én is tanultam. (4. kép)

2014-ben részt vettem egy nemzetközi együttműködésben, melynek tárgya az az egyre elfogadottabb szemlélet volt, hogy a látogató – pontosabban egy múzeum célközönsége – ne csak az elkészült kiállítást tekinthesse meg, hanem vegyen részt a kiállításkészítési folyamatban, hiszen így sokkal inkább magáénak érezheti azt. A kétéves együttműködés alatt ellátogattunk egymás országaiba, ahol a szakmai megbeszélések mellett „jó gyakorlatokat” ismertünk meg. Európa több országából Pécsre is eljöttek a múzeumi szakemberek, akiknek ezt a kiállítást mutattam be mint muzeológusok, egyetemisták, oktatók közös munkájának jó példáját. Az elismerő visszajelzések a kiállítás vendégkönyvében olvashatók.

4. kép

Az egyetemtörténeti kiállítás középkori pécsi egyetemet bemutató terme

Pásztor Andrea

KÉPJEGYZÉK

1. kép <http://emu.jpm.hu/iskola>
2. kép Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény
3. kép Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény
4. kép Fotó: Fucskár Attila

Berde Botond

Egy hálás tanítvány személyes emlékei egy atyai barátról – igaz anekdóták

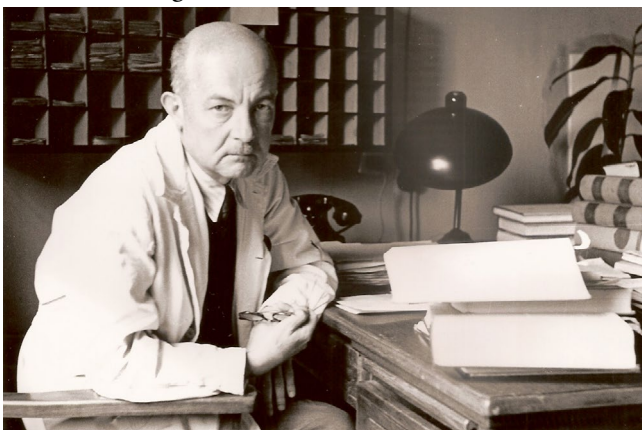
(A szigorú tanár – a szellemes vendéglátó – az elnéző atyai barát)¹

A szigorú tanár

Harmadéves medikus voltam, amikor Donhoffer professzor urat mint „a szigorú tanárt” megismertem. Ő akkor magántanár volt a belklinikán, a „belgyógyászati diagnosztika” című kollégiumért felelős. Előadásait nagy precízió és szigorú logika jellemezte – de az is, hogy időnkint a tisztelt hallgatósághoz kérdéseket intézett, amelyekből kitűnt, hogy mi nem sokat tudunk és intelligenciánknak határai vannak. Ezt nem minden hallgató értékelte – és miután a tanár úr sose olvasott katalógust, a gyengébb jellemek lassanként elmaradoztak. Visszamaradt egy „praetorianusgárda” – megtörhetetlen kitartással. Ezeket azután ő gyönyörűen kiképezte.

A szimptomatológia természetesen nagy teret foglalt el az oktatásban, de nem volt nehéz észrevenni, hogy a tanár urat még jobban faszcinálta az, ami a szimptómák mögött van: a kórélettani folyamatok. Én az egész későbbi karrierem alatt merítettem ebből – a belgyógyászati diagnosztika köpenyén átcsillogó – kórélettani tanításból.

De vissza a szigorú tanár előadásaihoz. Nem kell azt hinni, hogy a hűség „praetorianusgárdát” másként kezelte volna mint a „köznépet”. Egy személyes emlék mint példa: Betolták a beteget egy diagnosztikai gyakorlatra. „Botond, gyere ki!” Kimentem. „Na, vizsgáld meg.” Megvizsgáltam. „Akarsz még valamit tudni?” Ez azt jelentette, hogy meg lehetett nézni a laboratóriumi leleteket, a röntgenképet, etc. „Na, kész vagy?” Igen. „Na, blamáld magad!”

1. kép
Donhoffer Szilárd (1950-es évek)

2. kép
Berde Botond (1960-as évek)

¹ Szöveggközlés Berde Botond kéziratoss visszaemlékezése alapján. A kéziratot Szentesi András, Berde Botond unokaöccse ajándékozta 2014-ben a Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjteménynek.

A szellemes vendéglátó

Otthon szellemesen konverzáló, figyelmes vendéglátó volt. Ha nagyon meg akarta tisztelni vendégét, játszott valamit a csellóján. (A késői romantikusokról nem sokat tartott.) A háttérben a ház három hölgye: a professzorné asszony, Dr. Mittag Margit tapintatos figyelmességgel, Ánges már nem gyermek, de nem egészen kisasszony rezervált, Hilda abban a boldog korban, amelyben az embert gátlások még nem gyötrik.

Ezekben az években a külvilágtól el voltunk vágva; annál színesebben beszélgettünk háború előtti külföldi élményeinkről. Így jött szóba Aberdeen. Mindenki tudja, hogy az insulint Torontóban Banting és Best fedezte fel. A rossz nyelvek szerint az intézeti igazgató éppen nem volt ott. A Nobel-díjat Banting és Macleod kapta meg. Macleod később hazatért és hozzá, Aberdeenbe ment annakidején tanulmányútra Donhoffer professzor úr. A skót hölgy akinél lakást bérelt megütközött azon, hogy „Doctor Donhoffer has no wool things”: mint jó középeurópainak az idevágó ruhakészletei gyapotból, nem gyapjúból voltak! Erre megkérdeztem, hogy Aberdeenben tényleg olyan hideg van-e? „Nézz ki az ablakon!” Kinéztem. Kevés nagy hópelyhek lassan lebegtek lefelé és mögöttük törött napfényt lehetett sejteni. „Na látod, ha Aberdeenben ilyen az idő, akkor az emberek kifutnak az utcára, és felkiáltanak: „What a fool heat!”

3. kép
Berde Botond és Donhoffer Szilárd Pécsett (1991 körül)

Az atyai barát

Amikor méltán híres és sokat csodált kóréletteni tankönyve megjelent, én már – a zord idők miatt – Svájcban voltam. Küldött nekem egy példányt, amelyet én néhány belül elolvastam – „elnyeltem” mint Erdélyben mondanák – nem csak a téma magisztrális megtárgyalása miatt, hanem azért is mert a kóréletteni folyamatok ismerete az én mindennapi munkám alapja volt. Hiszen mire törekszik egy farmakológus, aki therápiás célkitűzéssel dolgozik – nem speciálisan például egy enzim vagy egy receptor (etc.) tulajdonságait tanulmányozza, hanem egy adott betegállapot gyógyítására vagy könnyítésére igyekszik? Próbál egy kóréletteni szituációt egy élettani szituációba visszavezetni.

Egy hosszú lelkes levélben fejeztem ki köszönetemet az ajándékért és csodálatomat a műért. De ifjanci merészséggel egy kérdéskomplexust illetően kritikát gyakoroltam, javítást és kiegészítést ajánlottam! A nagyvonalú és elnéző mester nem vette zokon a fiatalos pimaszságot. Ha zokon vette volna, akkor [sic.!] én nem lennék se a Pécsi Egyetem honoris causa doctora, se a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja és ma nem állnék itt, hogy Donhoffer Szilárd, nagyon tisztelt és őszintén szeretett professzorom és elnéző atyai barátom emléke előtt meghajoljak.

Program:	
Magyar Tudományos Akadémia Orvosi Tudományok Osztálya <i>Ünnepi tudományos ülést tart</i> Donhoffer Szilárd, az MTA rendes tagja születésének 100. évfordulója tiszteletére Az ülés időpontja: 2002. szeptember 24. 14 óra Az ülés helye: Magyar Tudományos Akadémia Székház Nagyterem (Budapest, V. Roosevelt tér 9. II. emelet)	Megnyitó: Romics László , az MTA rendes tagja, osztályelnökhelyettes Üdvözlés: Vizi E. Szilveszter , az MTA rendes tagja, az MTA Elnöke Előadások: Telegdy Gyula , az MTA rendes tagja, osztályelnök: Donhoffer Szilárd, az MTA Orvosi Tudományok Osztályának elnöke Berde Botond , az MTA külső tagja: Egy hálás tanítvány személyes emlékei egy atyai barátáról – igaz anekdoták Hollán Zsuzsa , az MTA rendes tagja: A bőles széles látókörű tanítómester – emlékezés Donhoffer Szilárd akadémikusra Horváth Mihály , az MTA Doktora: Szigorú tekintet mögött érző szív Szollár Lajos , az MTA Doktora: Donhoffer Szilárd és a 20. századi magyar kórélettan Szelényi Zoltán , az MTA Doktora: Négy évtized a Mester közelében Zárszó: Romics László , az MTA rendes tagja, osztályelnökhelyettes

4. kép
Meghívó Donhoffer Szilárd tiszteletére rendezett tudományos ülésre (2002. szept. 24.)

KÉPJEGYZÉK

1. kép Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény Fotógyűjtemény
2. kép Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény Fotógyűjtemény
3. kép Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény Fotógyűjtemény
4. kép Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény Dokumentumgyűjtemény

SZEMLE

Az egyetemi tudáselit adatbázisai a polgári Magyarországon

Diszkrimináció / Emancipáció – Asszimiláció / Diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. kötet. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Szerkesztette: KOVÁCS István Gábor. Összeállították: KOVÁCS István Gábor – KISS Zsuzsanna – TAKÁCS Árpád. (Történelmi Elitkutatások – Historical Elite Research, 8.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 174 oldal.

Hit – tudomány – közélet. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II. kötet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása. Szerkesztette: KOVÁCS István Gábor. Összeállították: KOVÁCS István Gábor – TAKÁCS Árpád. (Történelmi Elitkutatások – Historical Elite Research, 9.) Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 220 oldal.

Az utóbbi években biztatóan szaporodnak mind a makroszintű, országos, illetve regionális adatokat elemző, mind az egyes intézményeket, intézménycsoportokat vizsgáló egyetemtörténelmi közlések.¹ Ennek szellemében keletkeztek a bemutatni kívánt magyarországi egyetemi tanárok adatbázisát feldolgozó kötetek is. Bár a két kötetről már születtek szakszerű recenziók,² mégis

1 Egyik legutóbbi példája ennek: *Pécsi egyetemi almanach I. 1367–1950.* Szerk. LENGVÁRI István. Pécs, 2015.

2 BARTA János: *Diszkrimináció/Emancipáció – Asszimiláció/Diszkrimináció.* Szerk. KOVÁCS István Gábor. *Történelmi Elitkutatások – Historical Elite Research 8. Debreceni Szemle*, 21. (2013):2–3. 145–149.; *Hit – tudomány – közélet. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. 1. kötet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása.* Szerk. KOVÁCS István Gábor. *Debreceni Szemle*, 23. (2015):2. 194–198.

fontosnak érezzük, hogy foglalkozzunk a témával, napirenden tartva annak aktualitását és jelentőségét.

A Kovács I. Gábor vezetésével felállított történelmi szociológiai kutatócsoport az elitkutatás egyik fontos szegmensének, a tudáselit legfőbb birtokosainak, az egyetemi tanároknak a csoportját vizsgálja az 1848/49-es szabadságharc, a dualizmus és a két világháború közötti időszakban. A kutatási program a Huszár Tibor által az ELTE Szociológiai Intézetében kezdeményezett történelmi elitkutatás-sorozat folytatása.

Az 1970-es években a szociológia kutatások elmélyülésével, valamint a történelmi munkák nyomán megfogalmazódott az igény az elitkutatás gyakorlati vizsgálatára, mely azonban „*a korabeli társadalomra vonatkozóan a fennálló politikai és tudományos kontextusban lehetetlennek bizonyult. A szociológusok, atnyúlva a történelemtudományok vizsgálati terepére, saját módszereiket alkalmazva kezdték meg a két világháború közötti elit történet-szociológiai vizsgálatát. Az így született munkák a társadalom egyes szegmenseire értelmezett elitdefiniáció alapján adtak képet a korszak egyházi, tudás-, katonai, gazdasági elitjéről.*”³

Tudáselitnek „*a széles értelemben felfogott tudás (ismeretek, legitimációk, világgépek) termelésében, ellenőrzésében, kezelésében, elosztásában, továbbadásában szerepet játszó intézmények és szervezetek felső pozícióit elfoglaló személyek csoportját tekintik.*”⁴ Tehát nem a kiváló értelmiségiekre szorítkozik az értelmezés, hanem kiterjed

3 SZABARI Vera: *Társadalmi elitkutatások Magyarországon 1989 előtt.* In: *Elitök a válság korában. Magyarországi elitök, kisebbségi elitök.* Szerk. KOVÁCH Imre. Budapest, 2011. 15–36., itt: 31.

4 KOVÁCS István Gábor: *A prozopográfiai módszerek lehetőségei a társadalmi nagycsoportok történelmi kutatásában.* In: *Elitök és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténelmi tanulmányok.* Budapest, 2011. 199–210., itt: 199.

a tudástőke felett rendelkezőkre, azaz a művészeti vagy tudományos szervezetek vezető posztjai mellett a gazdasági, politikai vagy egyházi eliten belüli befolyásos pozíciók birtokosaira is.⁵ A tudáselit belső szerkezetét tekintve beszélhetünk egyházi, oktatási és tudományos elittről. Utóbbi csoportba sorolhatók a társadalom középrétegéhez,⁶ illetve a felső középosztályhoz⁷ tartozó egyetemi tanárok, de rajtuk kívül ide tartoztak a Tudományos Akadémia tagjai, a tudomány, az oktatási rendszer, a művészeti élet irányítói, sőt, a politikai elit egy része is.⁸

A két kötet alcíme is jelzi a sorozatszerkesztő, Kovács I. Gábor azon törekvését, melyben a polgári kor (1848–1944 illetve 1914–1950) Magyarországa egyetemi tanárainak életrajzi adattárához a kiindulási alapot a felekezeti hovatartozásban keresi. A szempont létjogosultságának bizonyítására hozza példának a Pázmány Péter esztergomi érsek által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem esetét. Ennek az intézménynek a katolikus jellege egyértelmű volt; vagyis a katolikus hittudományi karnak, az előkészítő bölcsészeti és az 1667-

ben létrehozott jogi karnak értelemszerűen csak katolikus tanárai lehettek. A hazai egyetem katolikus vallási elkötelezettségén II. József türelmi rendelete (1781), és külön zsidó türelmi rendelete (1783) sem enyhített. Az államvallásjelleg az 1791-es egyházi törvényekkel, a bevett felekezetek új rendszerével ugyan lényegében megszűnt, sőt, a törvény is kimondta, hogy a nyilvános állásoknál nem lehet különbséget tenni (bevett) felekezeti hovatartozás között, mégis a gyakorlatban még évtizedekig fel sem merült, hogy az orvosi karral négykarúvá nőtt, immáron pesti egyetemen más, mint katolikus tudós kinevezett egyetemi tanár lehetne.⁹ Csak a reformkori liberális szellemiség fokozatos terjedésének hatására fordulhatott elő először, hogy egy meghirdetett professzori állásra egyáltalán jelentkezett egy nem katolikus pályázó is.¹⁰

A 19. század utolsó harmadától kezdve látható, hogy a különböző társadalmi folyamatokban, leginkább a középosztályi státus elérésében kezdett fokozatosan növekedni az igazolt tudás, a formalizált képeítés szerepe. A tudomány intézményesülésében, specializálódásában és az általános professzionalizációban fontos szerepet játszó egyetemi hierarchia csúcán álló egyetemi tanárok meghatározó tényezővé válhattak a tudás termelésében, ellenőrzésében, elosztásában, a tudástőke kezelésében.¹¹

5 KÖVÉR György – GYÁNI Gábor: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. 2. javított kiadás, Budapest, 2003. 239.

6 Kovács István Gábor: A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2011. 99–198., itt: 193.

7 Kovács István Gábor: Protestáns egyetemi tanárok Magyarországon 1848 és 1944 között. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarországról 1780–1948*. Szerk. DOBSZAY Tamás – ERDŐDY Gábor – MANHERCZ Orsolya. Budapest, 2012. 115–126., itt: 123.

8 Kovács István Gábor: A magyarországi polgári korszakbeli országos elitek empirikus kutatásának historikumához. In: *Elitek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2011. 33–74., itt: 58.

9 Kovács István Gábor: Protestáns egyetemi tanárok Magyarországon 1848 és 1944 között. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarországról 1780–1948*. Szerk. DOBSZAY Tamás – ERDŐDY Gábor – MANHERCZ Orsolya. Budapest, 2012. 115–126., itt: 115.

10 Kovács István Gábor: Protestáns egyetemi tanárok Magyarországon 1848 és 1944 között. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarországról 1780–1948*. Szerk. DOBSZAY Tamás – ERDŐDY Gábor – MANHERCZ Orsolya. Budapest, 2012. 115–126., itt: 116.

11 Kovács István Gábor: A két világháború közötti

1848 és 1944 között 1044 kinevezett egyetemi professzor (nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli egyetemi tanár) működött a történeti Magyarország egyetemén (a budapesti, kolozsvári, debreceni és pozsonyi tudományegyetemen, az első világháború után a kolozsvári és pozsonyi egyetem áthelyezésével Szegeden és Pécsen, valamint a Műegyetemen). Ebbe a létszámba nem tartoztak bele a magántanárok és a nyilvános rendkívüli, illetve nyilvános rendes tanári címmel kitüntetett magántanárok. Az ilyen megnevezésű tanárok hirdettek ugyan az egyetemen órákat, s ezért tiszteletdíjat is kaptak, azonban inkább egyfajta tudományos fokozattal rendelkeztek, ami nem jelentett valóságos egyetemi tanári státuszt.

A sorozat első kötete a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok adattára,¹² mely 67 egyetemi professzor, köztük például Finály Henrik, Grósz Emil, Jászi Oszkár, báró Korányi Frigyes és báró Korányi Sándor, Mansfeld Géza, Marczali Henrik, Vámbéry Ármin és Vámbéry Rusztem életpályáját tartalmazza.

Egy-egy professzor adattári lapja részletes életrajzi adatok közléséből áll: tartalmazza a születési, halálozási adatokat, a nyughelyét, a szülők, nagyszülők neveit, foglalkozásukat, valamint ugyanezen adatokat a feleségről, annak családjáról, a gyermekekről, de kitér az – e csoport esetében kiemelt jelentőséggel bíró – esetleges vallásváltoztatással kapcsolatos adatokra

egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: *Elíttek és iskolák, felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. Budapest, 2011. 99–198., itt: 101.

¹² *Diszkrimináció / Emancipáció – Asszimiláció / Diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. I. kötet. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok*. Szerk. Kovács István Gábor. Összeáll. Kovács István Gábor – Kiss Szusanna – Takács Árpád. Budapest, 2012.

is. A felsorolás folytatódik a középiskolai, egyetemi tanulmányok, oklevelek, nyelvismeretek, majd a magántanári fokozat, professzori kinevezés, dékáni, rektori tisztségek közlésével. Ezután következik egy részletes életútleírás, végül pedig a tudományos társulatokban betöltött tisztségek, közéleti, politikai szerepvállalás, kitüntetések. A címszavakat a jövedelemre, vagyona, gazdasági érdekeltiségre vonatkozó adatok zárják.

A kötet túlnyomó részét a 67 zsidó származású professzor életrajzi adattára teszi ki, kiegészülve a kötet végén található összefoglaló jellegű táblázatokkal, amelyek kinevezésük időrendjében, alfabetikus sorrendben, valamint egyetemek közötti részarányuk kimutatásával, kronologikusan csoportosítják a kötetben szereplő egyetemi tanárokat. A táblázatok értelmezését, feltárva az adatok mögött húzódó történeti-szociológiai okokat és folyamatokat, több elemző tanulmány is segíti.

Zsidónak azokat definiálja a szerkesztő, akik izraelitának születtek, és életük végéig vagy legalábbis az egyetemi tanári kinevezésig megtartották felekezetüket. A zsidó származásúaknak három csoportját különíti el. Többségi csoportot alkotnak az izraelitának született, de az életútjuk során különböző keresztény felekezetekbe tértek. Kevesebben voltak azok, akiknek valamelyik szülője izraelitának született, azonban kitértek ebből a felekezetből, így gyermekük már keresztény vallásba született. Harmadrészt azokat különíti el, akik kilépve az izraelita felekezetből, a felekezeten kívüli állapotot választották.

A kötet szemléletesen mutatja be, hogyan növekedett a dualizmus időszakában az izraelita vallású és a zsidó származású professzorok száma és aránya a professzori karon belül, majd milyen törést hozott a két világháború közötti időszak. Az aprólékos elemzés helyett azonban érdemes-

nek tartjuk kiemelni, hogy a kötetben vizsgált közel teljes évszázadot tekintve a 67 tárgyalt professzor az összes kinevezett egyetemi tanár (1044) 6,4%-át adta. Közülük 22-en őrizték meg eredeti vallásukat (2,1%), a többség (44 fő, 4,2%) vagy maga tért át (37 fő, 3,5%), vagy már szülei döntöttek új vallásukról (7 fő, 0,7%). Egyetlen személy pedig az izraelita vallás elhagyása után felekezeten kívüli maradt.

A zárófejezet kitér az izraelita vallásuk társadalmi érvényesülését akadályozó fő okokra, melyek nem csak hazánkban, de az egész európai történelemben is jelen voltak. Az egyik a zsidóság középkori eredetű, ideológiai megkülönböztetése, amelyből diszkriminációjuk következett. A másik ok az egyetemek már korábban is említett vallási elkötelezettsége. A zsidóság egyetemi katedrához jutásában sokáig különbséget jelentett, hogy izraelita vallású, vagy zsidó származású (de valamely keresztény vallásra áttért) jelöltről volt-e szó, az utóbbiak előtt ugyanis hamarabb nyíltak meg a kapuk. Magyarországon először 1810-ben az izraelita vallásúból katolikussá lett Keresztúry József történész kapott egyetemi tanári állást.

A sorozat két esztendővel később, 2014-ben megjelent második kötete az 1914-ben induló Debreceni Tudományegyetem Hit-tudományi Karának professzorait mutatja be 1950-ig.¹³

A szerkesztő által jegyzett bevezetőben meggyőzően kerül bemutatásra az életrajzi adatbázis publikálásának alapelveit szolgáló feltevés, mely szerint a magyarországi

felsőoktatás és egyúttal az abban résztvevő oktatók is jól elkülöníthető felekezeti-kulturális tömbök mentén csoportosíthatóak. Ezek olyannyira feltűnőek, hogy például a budapesti tudományegyetemen, amely a nagyszombati érseki alapítású egyetem jogutódjának tekinthető, 1944-ig a kinevezett egyetemi tanárok mintegy 75%-a katolikus vallású volt. Bár nem vitás, hogy a kinevezett egyetemi tanárok többsége mindig is katolikus volt a történeti Magyarország egyetemlein, mégis nagy figyelmet érdemel a különböző protestáns felekezetek arányának vizsgálata a tanári kar összetételét illetően. Az 1914-ben elindult debreceni tudományegyetemnek határozott református jellege volt, mely nem csupán a város és a vidék erősebb protestáns színezetének volt köszönhető, hanem annak is, hogy az egyetem szervezetileg is a Debreceni Református Kollégiumból nőtt ki. Így talán nem meglepő, hogy a debreceni egyetemre 1944-ig kinevezett egyetemi tanárok 64%-a volt protestáns. Hozzávehetjük még az evangélikus felekezetűek viszonylag magas arányát a pozsonyi tudományegyetemen (az evangélikus hittudományi karral), mely 1914 és 1919 között 28,6% volt.¹⁴ Az egyes egyetemek vallási színezeete, illetve a professzori kar felekezeti összetételének történelmi változásai is jelzik, hogy felsőoktatás-történeti szempontból nem elhanyagolható a tanári kar felekezeti-szerűségének vizsgálata. Mindezek határozottan az egyetemi tanárok életrajzi adatbázis-sorozata felekezeti-kulturális tömbök mentén történő publikálásának létjogosultsága mellett szólnak.

¹³ *Hit-tudomány-közélet. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II. kötet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútleírása.* Szerk. Kovács István Gábor. Összeáll. Kovács István Gábor – TAKÁCS Árpád. (Történeti Elitkutatások–Historical Elite Research 9.) Budapest, 2014.

¹⁴ Kovács István Gábor: Protestáns egyetemi tanárok Magyarország egyetemlein 1848 és 1944 között. In: *Milyen nemzetet, kinek és hogyan? Tanulmányok Magyarország történelméről 1780–1948.* Szerk. DOBSZAY Tamás – ERDŐDY Gábor – MANHERCZ Orsolya. Budapest, 2012. 115–126. itt., 120–121.

Az életrajzi adattár összesen húsz egyetemi tanár adatait és életútjának leírását tartalmazza. Címzavait elsősorban a kiadványsorozatot mozgató történeti-szociológia motiváció befolyásolta, azonban az első kötetben látottaknál talán hangsúlyosabban foglalkozik az érintettek családi hátterével (dédszülők, nagyszülők, szülők, testvérek, feleségek és azok családja és végül a gyermekek). A nevek számbavétele mellett szó esik az érintettek esetleges nemességéről, felekezeti kötődéséről, foglalkozásáról, vagyoni helyzetéről, iskolázottságáról. Mindezen adatok nem csak az egyes esetekben szolgálnak részletes információval, hanem a szemünk előtt rajzolódik ki egy alapvetően kelet-magyarországi bázisú, felekezeti kötődésű kulturális tömb, amely nem ritkán kisnemesi származású, főképp értelmiségi (lelkész, tanító, illetve tanár) és kisebb részben földműves vagy iparos családokból származó, vagyis társadalmi hovatartozásukat tekintve homogén jellegű csoport. Ezen tömbök kiterjedésének és határainak meghatározása indokolja a részletes és messzemenő családi ágak vizsgálatát is, mely szempontok megjelennek a kötetet elemző tanulmányokban is.

További elemzési lehetőségeket nyitottak meg az új forrásokból nyert információk, illetve azok könnyebb kiaknázhatósága gazdagította a kutatási szempontokat. A már eddig is meglévő egyéb adatokat (lokális kontextusok, közös iskolázás, mester-tanítvány viszony, akadémiai ajánlás, közös társulatok, egyesületek, társaságok stb.) is számításba véve a kapcsolathálózatok szerepének a tanulmányozásába is betekintést kaphatunk.

A debreceni Hittudományi Kar tanárait a szerkesztő három nemzedékre osztja: 1. az 1861–1870 között született oktatók, akik esetében az egyetemi katedrát jó pár évnyi akadémiai oktatómunka is megelőz-

te; 2. csak az egyetemen tevékenykedők, akiket 1921 és 1930 között neveztek ki, és eleve tudományos/kutatói pályára készültek; 3. az egyetemi kar megszűnte után, 1934–1947 között kinevezett oktatók.

A tanárok rendes teológiai tanulmányaik elvégzésének helyszíneit megvizsgálva azt láthatjuk, hogy az első generációban csaknem kizárólagos volt a századfordulós debreceni református tudományosságba való integrálódás és kötődés. A második, összetettebb generációban a legjelentősebb a kolozsvári teológia nevelteinek jelenléte volt. A harmadik generáció is összetett, de ezen belül már a legfontosabb a saját nevelésű, a Debrecenben immár egyetemi szinten képzett, doktorált, habilitált teológusok szerepe. Utóbbi esetben figyelemre méltó az is, hogy diákként vagy teológiai tanárként négyen is megfordultak a pápai kollégiumban. Megfigyelhető tovább, hogy a hazai református iskolaközpontok közül a budapesti teológia és a sárospataki kollégium viszonylag kis szerepet játszottak a debreceni egyetemi hittudományi kari professzorok életében.

Mindezen összefüggések alapján igazolódni látszik az egyes felekezeti-művelődési tömbök legfontosabb szervező tényezője, jelesül a szembevetendő regionalitás, másrészt a felekezeti iskolázás és a történetileg kialakult iskolaközpontok kisugárzása. E tömb folyamatosságának alapját maga a református egyházak szervezett gyülekezete tartotta fenn, mely működtette az egész struktúra alapjának tekinthető református iskolahálózatot. Ez a hálózat kontrollálta az egész felekezeti blokkot, és biztosította az utánpótlás folyamatosságát.

A tanulmány az érintettek külföldi tanulmányait illetően is jól modellezhető generációs jellegzetességekre hívja fel a figyelmet. Az első tanárgeneráció legfontosabb célpontja a közeli bécsi protestáns

teológia intézete volt, de emellett bejárták a magyar református diákok hagyományos peregrinációs útját is (Németország, Hollandia). A második generáció tagjai közül már senki sem tanult Bécsben, Berlin és Utrecht viszont továbbra is vonzó célpont maradt, továbbá megjelentek új útvonalak is mint Genf, Zürich, London vagy Párizs. A harmadik nemzedékből már senki sem érintette Bécset, és a német, holland egyetemek mellett új célpontként jelent meg peregrinációjukban az Amerikai Egyesült Államok. A külföldi egyetemlátogatás irányának módosulása természetesen az élő nyelvek ismeretében is változást hozott. A német és holland mellett egyre jelentősebbé vált az angol nyelv ismerete és használata. De a változás leginkább a teológiai gondolkodás alakulásában eredményezett komoly átrendeződést. Az egyes iskolacentrumok mellett, ahol rendes teológiai tanulmányokat elsajátították, a különböző generációk

teológiai horizontját nyilvánvalóan befolyásolták a peregrinációk irányai is.

A kötet méltó folytatása a már megkezdett sorozatnak. Az elemző tanulmányokkal kiegészülve, a komoly kutatások eredményeként összeálló életrajzi adattár igencsak hasznos kézikönyvet képez a magyar tudáselit kutatói, a történeti szociológia és az egyháztörténet iránt érdeklődők számára is. Számos olyan adatra és információra hívja fel a figyelmet, melyek legjobb esetben is eddig csupán szétszórva álltak a kutató rendelkezésére. Végezetül a tényszerű adatközlések mellett megférő olvasmányos, leíró részek nem csak a szűkebb szakma, hanem remélhetőleg a szélesebb olvasóközönség felé is nyitni tudnak. Üdvösnek tartjuk a hasonló szellemben átgondolt kötetek megjelenését és a minél részletesebb szempontrendszer alapján elkészített adattárak készítését is.

Molnár Dávid

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

Berde Botond †	professor emeritus, Baseli Egyetem, MTA külső tagja
Blaskóné Majkó Katalin	kancellári és rektori tanácsadó, Magyar Képzőművészeti Egyetem – nyugalmazott főigazgató, Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény
Bojtos Anikó	művészettörténész, Magyar Képzőművészeti Egyetem Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény
Dezső Krisztina	könyvtáros-muzeológus, mb. osztályvezető, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Történeti Gyűjtemények Osztálya
F. Dárdai Ágnes	PhD, habil. egyetemi tanár, PTE Bölcsészettudományi Kar „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola – főigazgató, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont
Gausz Ildikó	főkönyvtáros, Szegedi Tudományegyetem
Gergely Zsuzsanna	könyvtáros, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Digitális Tartalomszolgáltatási Osztály
Kapronczay Katalin	PhD, orvostörténész, könyvtáros, Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
Magyar László András	főigazgató-helyettes, Simmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
Molnár Dávid	PhD-hallgató, PTE Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola Középkori és Koraújkorai Doktori Program „A Kárpát-medence és a szomszédos birodalmak 900–1800”
Pap Kornélia	könyvtáros, Szegedi Tudományegyetem
Pásztor Andrea	történész, főmuzeológus, Janus Pannonius Múzeum, Új- és Legújabb Kori Történeti Osztály

Romics Imre	MTA doktora, egyetemi tanár, Semmelweis Egyetem Urológiai Klinika
Szabó Katalin	PhD, főmuzeológus, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár
Szeberényi Gábor	könyvtáros, osztályvezető, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Digitális Tartalomszolgáltatási Osztály
Szilágyi Judit	PhD, néprajzos-muzeológus, kutató
Varga András	főkönyvtáros, Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtár